Мәдәни җомга

www.madanizhomga.ru

№ 28 (1444) 21 июль 2023 ел

1995 елның июленнән башлап чыга

*Татарстанда
язылу индексы –
П2355.*

БЕЗ СОЦИАЛЬ ЧЕЛТӘРЛӘРДӘ:
madani_zhomga
madanizhomga
madani_zhomga

2-5

Башкортстан Республикасының Мишкә районында, хәтта, каһарман Гази Заһитов туган Яңагош авылында да татар мәктәпләрен ябарга җыеналар.

6

Танылган галим һәм язучы, Татарстанның Г.Тукай исемендәге дәүләт бүләге иясе Тәлгат Галиуллинга 85 яшь.

12-13

К.Тинчурин исемендәге Татар дәүләт драма һәм комедия театры коллективы быел язда К.Тинчуринның «Җилкәнсезләр» драмасын кабат сәхнәгә мендерде.

Тик игенче генә әйтеп бирер,
Иген көлтәсенең чын хакын!

БЕР ҖӨМЛӘ БЕЛӘН...

- «Татмедиа» акционерлык җәмгыяте составындагы барча редакция хезмәткәрләре 14 июль көнне Питрәч район үзәгендә үз Сабан туйларын бәйрәм итте.

- 15 июль кичендә Мамадыш районының Иске Җөри авылы янында Татарстанның байтак районыннан җыелган кунаклар керәшеннәрнең Питрау бәйрәмендә катнашып күңел ачты.

- Балтач районының Борбаш авылында XVI Россиякүләм мөселман балалары Сабан туе үтте.

- Татарстан Республикасы Рәисе Рөстәм Миңнеханов Төркиянең Конья провинциясе губернаторы белән хезмәттәшлекне ныгытырга килеште.

- Россия Тикшерү комитеты Кырым күперендәге теракт турында җинаять эше кузгатты.

- Урманнарда янгын куркынычы югары булу сәбәпле, Татарстанда шторм кисәтүе игълан ителде.

- Тобольск шәһәрендә «Могҗиза базары» дип аталган татар мәдәнияте фестивале оештырыла.

- Сарман районының Балтамак авылы көнендә мәчеткә нигез салынды.

БЕЛЕП ТОРЫГЫЗ

22 июль – армия генералы, хәрби һәм тарих фәннәре докторы, Татарстан Фәннәр академиясенең мөхбир-әгъзасы Мәхмүт Әхмәт улы Гәрәевнең тууына 100 ел (1923–2019).

23 июль – композитор, дирижёр, ТАССРның атказанган сәнгать эшлеклесе Мәсгуть Гали улы Латыйповның тууына 110 ел (1913–1987).

24 июль – математик, математика фәне тарихчысы, Казан университеты профессоры Александр Васильевич Васильевның тууына 170 ел (1853–1929).

27 июль – рус язучысы Владимир Галактионович Короленконың тууына 170 ел (1853–1921). Ул 1885–1895 елларда Казанда чыга торган «Волжский вестник» газетасында хезмәттәшлек итә.

27 июль – опера җырчысы, педагог, Татарстан Республикасының халык артисты, Россия Федерациясенең атказанган артисты Клара Әкрам кызы Хәйретдиновага 75 яшь (1948).

СЫНАМЫШЛАР

●21 июльгә кара җиләк өлгерсә, уракка төшәргә була.

●25 июльдә төшкән чык сихәтле санала. Бу көнгә кадәр печәнне киптереп бетермәсәң, чери.

●26 июльдә яңгыр яумаса, көз коры килә.

●Бер урыннан бер урынга күчеп күк күкрәсә, боз явар.

●Иртән кояшны томан капласа, аяз булыр.

●Кояш баеганда яңгыр ява башласа, тиз туктар.

КОЯШ СӘГАТЕ

Бүген кояш **3 сәгать 29 минутта** чыкты, һәм ул **20 сәгать 12 минутта** офык артына күмеләчәк. Көн озынлыгы – **16 сәгать 43 минут.** Алдагы җиде көн дәвамында тәүлекнең якты вакыты **23 минутка** кыскарачак һәм киләсе җомгада, ягъни **28 июльдә 16 сәгать 20 минут** тәшкил итәчәк.

СӘЛАМӘТЛЕК КӨН ДӘ КИРӘК

Июльнең магнитлы авыр көннәрендә хезмәттәшләрегез, якыннарыгыз сәламәтлегенә һәм, әлбәттә, үз-үзегезгә аеруча игътибарлы булыгыз. **Бу атнада андый көн юк.**

* * *

Гадәттә, яңа айдан айның беренче чирегенә кадәр **(17-26 июль)** организм кысылуга бара. Мондый көннәрдә үз-үзеңә физик йөкләмә бирү файдалы.

ҺИҖРИ БУЕНЧА 1445 ЕЛ

**Бүген мөхәррәм аеның
3 нче көне**

ҖАН АВАЗЫ

Мишкә районында ТАТАР МӘКТӘПЛӘРЕ ЯБЫЛА

Башкортстанның Мишкә районында берьюлы берничә мәктәп эшчәнлеген туктата. Шуларның берсе – Рейхстагка Җиңү Байрагын кадаган халык каһарманы – Гази Заһитовның туган авылы Яңагоштагы мәктәп тә ябыла. Уку йорты Гази Заһитов исемен йөртә. Авыл халкы мәктәпне ябуга каршы, ә җитәкчелек башка чара күрми.

Мәктәпне ябу авылның юкка чыгуына китерәчәк

Татарбай һәм Яңагош авылы халкы: «Мәктәпләребезне ябалар, ярдәм итегез!» – дип мөрәҗәгать итте. Социаль челтәрләрдә дә алар, бик актив рәвештә, авыл мәктәпләрен саклап калу турында постлар урнаштырды. Постлар астында Мишкә районы хакимияте рәсми җавап кайтарса да, ул халыкның күңелен канәгатьләндермәгән. Чөнки авыл мәктәпләре башлангычка гына да калмый – барлык укучылары район мәктәбенә, милли мохит булмаган, татар сыйныфлары ябып куелган классларга йөрергә тиеш булачак.

Мишкә районында башлыча марилар яши (71,5 %), татарлар икенче урында – (16 %), өченче урында руслар – (7,1 %). Ябылган 6 мәктәпнең 4 есе мари авылында урнашкан (Иске Көлчебай, Иске Арзамат, Туктар, Раевка), 2 се татар авылында – Татарбай һәм Яңагошта.

Яңагош авылы мәктәбе Рейхстагка Җиңү Байрагын кадаган солдат Гази Заһитов исемен йөртә. Танылган шәхеснең туган җире булу сәбәпле, ул туристларны җәлеп итүче үзәк булып тора. Гази Заһитовның музеена килгән кешеләр аның исемендәге мәктәп, мәдәният йортын, зиратын да читләтеп узмый. Бөтен дөньяга танылган татар герое авылы бит ул! Бу – ниндидер ачыш түгел, мәктәпне ябып кую киләчәктә авылның юкка чыгуына китерәчәк. Ике ел элек кенә район үзәге Мишкәдә аның истәлегенә һәйкәл ачылды. Бөтен илгә танылган халык Герое гомер кичергән Яңагоштагы мәктәпне саклап калу мөмкин булмады микәнни?

Татарбай авылында да танылган шәхес туган – мәктәп дәүләт эшлеклесе Фәүзи Гарипов исемен йөртә. Яшь буын уңай шәхес үрнәгендә тәрбияләнергә тиеш, дибез. Бай тарих белән бәйле булган мәктәпләрне ябу ни дәрәҗәдә дөрес булыр? Менә шушы сорауларга җавап бирүне сорап, Мишкә районы хакимиятенә – район башлыгы Павел Трапезниковка мөрәҗәгать иттек. Әмма алар бары тик язмача гына җавап бирәчәкләрен әйтте. Мишкә районы башлыгына рәсми хат яздык. Әлегә редакциябезгә җавап килмәде.

Мәктәп ябылмый. Вакытлыча эшчәнлеге туктала

Район администрациясе «ВКонтакте» сәхифәсендә Башкортстан башлыгы Радий Хәбиров, Россия Мәгариф министрлыгы битендәге постларда авыл халкы язган комментарийларга җавап биргән. Яңагош, Татарбай, Иске Көлчебай, Иске Арзамат, Туктар, Раевка авылларындагы мәктәпләрнең эшчәнлеген вакытлыча туктатып торырга, дип хәбәр итела.

«Район мәгариф бүлеге җитәкчесе мәгълүматы буенча, балалар контингенты кимү сәбәпле, Татарбай авылының төп гомуми белем бирү мәктәбе эшчәнлеген туктатып тору турында карар кабул ителде. Татарбай авылы мәктәбе бинасы 192 укучыга исәпләнгән, әмма 2023-2024 уку елында мәктәптә 26 бала укыячак. Шуңа күрә шундый карар кабул ителде. Мәктәп ябыла, димибез, ә бары тик аның эшчәнлеге генә туктатыла, дип ассызыклыйбыз. Татарбай авылы укучыларының ата-аналары һәм законлы вәкилләре 2023-2024 уку елында укуларын дәвам итәчәк мәктәпне сайларга хокуклы. Бу районның теләсә нинди мәктәбе булырга мөмкин. Мәсәлән, 2 нче мәктәптә һәм 1 нче лицейда туган тел буларак татар телен өйрәнү мөмкинлеге бар. Ата-аналарга үзләре сайлаган мәктәпкә укырга керү өчен гариза язарга гына кирәк. Без балаларны уку урынына автобусларда алып баруны оештырабыз. Киләчәктә балалар контингенты арткан очракта, Татарбай мәктәбенең эшчәнлеге яңадан торгызылачак», – дип язганнар Мишкә районы администрациясеннән. Башка авыл мәктәбе буенча да нәкъ шундый ук җавап юллаганнар.

Ябылу белән «эшчәнлеге вакытлыча туктала»ның нинди аермасы бар? Кәгазьдә – әйе. Ә чынлыкта мәктәп инде балаларны кабул итмәячәк.

Районда татар мәктәпләре калмый

Флүзә Заһитова Яңагош авылының Төп гомуми белем бирү мәктәбендә 20 елга якын директор булып эшләгән. Ул эшләгән вакытта мәктәпне 5 тапкыр ябарга теләгәннәр. Авыл халкы тырышкан, көченнән килгәнчә мәктәпне яптырмаган, бик күп җирләргә мөрәҗәгать иткән. Хәзер исә авыл халкына чираттагы сынау килгән.

– 2023 елда Башкортстандагы Мишкә муниципаль районы хакимият башлыгының «Мишкә районы муниципаль берәмлек оешмалары челтәрен оптимальләштерү» планын раслау турында 2023 елның 5 июнендәге 165 нче карары чыкты. Бу карар Фәүзи Гарипов исемендәге Татарбай авылының төп гомуми белем бирү мәктәбе һәм Гази Заһитов исемендәге Яңагош авылының төп гомуми белем бирү мәктәбенә юлланды. Карарда мәктәпләрне ябу түгел, ә эшчәнлеген вакытлыча туктатып торырга, дип язылган.

Авылдашлар белән администрация, министрлыклар, президентларга мөрәҗәгать итеп, уртак тел таба идек. Бер яктан, районның мәгариф бүлеге башлыгы, район администрациясе һ.б. вәкилләрнең – беркемнең дә авылларда мәктәпләрне яптырасы килми. Район башлыгы да шул фикердә.

Яңагош, Татарбай – татар авыллары. Әгәр бу авылларда мәктәпләрне япсалар, районда татар мәктәпләре бөтенләй калмый, дигән сүз.

Яңагош мәктәбе гади уку йорты гына түгел. Гази Заһитов музеен карарга килүчеләр аның исемендәге мәктәпне дә, мәдәният йортын да карый. Безнең мәктәп авылда шәһәрне формалаштыручы объект булып тора. Укучылар да, укытучылар да актив эшчәнлек алып бара, бөтен чараларда катнаша. Балалар спорт ярышларында, олимпиадаларда призлы урыннар ала. Мәктәпне карап торырга финанслау җитми дип, бу хакта балаларга, ата-аналарга ничек аңлатабыз инде? Бик авыр хәл. Балаларны патриотик рухта тәрбияләү нәрсәгәдер нигезләнергә тиештер бит.

(Дәвамы 4 нче биттә).

ИМИНЛЕК ШАРТЫ

11-12 июль көннәрендә Вильнюста (Литва) Төньяк Атлантика альянсының (НАТО) үз алдында торган геосәяси бурычларын хәл итү һәм Европада иминлек шартларын булдыруга багышланган, шул ук вакытта күпләрне шактый ук борчылырга да мәҗбүр иткән чираттагы саммиты үтте. Көтелгәнчә, аның игътибар үзгендә Украинада дәвам итә торган фаҗигале хәлләрне альянс мәнфәгатьләрендә җайга салу мәсьәләләре торды һәм алар буенча кирәкле карарлар да кабул ителде кебек. Вәләкин, алар тынычлык һәм иминлек файдасына булырмы? Саммитта кабул ителгән йогаклау документы, Украинада гына түгел, Европада тулаем да иминлек шарты урнашуына хезмәт итәрме? Күпләр шактый ук шөбһәләнеп тә көткән әлеге саммитның сәяси нәтиҗәләренә бераз соңрак тукталырбыз. Әлегә исә сүзебезне саммит нәтиҗәләренә бәйле якларның ошбу очрашудан нәрсә көтүләрен ачыклаудан башлыйк.

Искәртеп үтик, Вашингтон Украинаның Вильнюста альянска әгъза итеп алынмаячагы турында алдан ук белдерде. Бу адымны кичектереп тору яклы булуын Берлин да яшермәде. Шул ук вакытта, НАТО башлыгы Йенс Столтенберг Украинаны альянска якынайту юлында саммиттан «өч элементлы пакет» кабул итүен көтүе турында да әйтте: ВСУ ны хәрби яктан НАТО га тулысынча яраклаштыруны гарантияләү ниятендә, берничә елга исәпләнгән ярдәм программасын үзара килештерү; Украина-НАТО шурасын гамәлгә куеп, ике арада сәяси элемтәләр дәрәҗәсен күтәрү; Украинаны киләчәктә НАТО әгъзасы булачагына ышандыру. Киевтә исә, Украинаны альянска чакыру өчен тулы нигез бар дип санап, бу саммитта аның вакыты билгеләнүен дә көттеләр. Ул гына түгел, В.Зеленский Россия белән сөйләшүләрне башлау өчен Украинаның 1991 нче еллардагы чикләренә чыгу шартын да куйды. Ә Йенс Столтенберг Украинаның альянска әгъза булып керүенең беренче шарты итеп аның сугыш кырында җиңеп чыгуын атады. Ләкин Мәскәүдә, НАТО ның алда торган саммитында реаль каршылыклар кисешүенә дә карамастан, башта аңа «матур спектакль» итеп кенә карадылар.

Ә саммитны оештыручылар аңа ныклап әзерләнгән булып чыкты. НАТО әгъзалары хәрби ярдәмне дә мулдан әзерләгән. Франция, әйтик, 500 км га кадәр оча торган SCALP-EG ракеталары бирүе турында белдерсә, Алмания 700 миллион евролык сугыш кораллары белән ярдәм итәчәген әйтте. Хәрби ярдәмнең яңа пакетларын АКШ һ.б. илләр дә әзерли. Саммит алдыннан саклык чаралары да иң югары дәрәҗәдә күрелгән. Литва башкаласы хәрби яктан һәм ПВО көчләре белән ныгытылган (өстәмә рәвештә, дистәдән артык «Patriot» ракеталары урнаштырылган). АКШ Президенты үзе белән анда хәтта, атом-төш сугышы башлангач «һава команда пункты» итеп кулланыла торган һәм халыкта «Кыямәт көне очкычы» дип йөртелә торган «Boeing 747-E4B» очкычын да алып килгән. Украинаны НАТОга якынайту буенча җитди карарлар саммитның беренче көнендә үк кабул ителгән. Алар рәтендә – күп елларга исәпләнгән ярдәм пакеты, сәяси адымнарны координацияләү буенча Украина-НАТО шурасы төзелү (аның тәүге утырышы да үткәрелгән) һәм Украинаны альянска тизләтелгән вариант буенча (Швеция кебек, ПДЧ узмыйча гына) кабул итү. Салкын сугыш беткәннән соң беренче тапкыр саммитта Россия белән «кайнар» низаг чыгу очрагы өчен альянсның глобаль оператив гамәлләре концепциясе каралган. Очрашуда Зеленскийның дорфалыгы белән бәйле (элегрәк үз твиттерында ул Украинаны НАТО га кабул итү вакыты күрсәтелмәвен абсурд дип атаган) низаг та килеп чыккан. Байден исә аңа: «Сезнең өчен начар яңалык шундадыр ки, без беркая да китмибез. Сез безнең белән бергә кереп баттыгыз. Рәхмәт», – дип җаваплаган.

Кабул ителгән йомгаклау документында Россия НАТО куркынычсызлыгына җитди янау буларак бәяләнгән, әмма аның белән каршылыкка кермәү һәм элемтә каналларын алга таба да саклау кирәклеге хакында да әйтелгән. Махсус хәрби операция мәсьәләсендә альянс В.Зеленскийның «тынычлык формуласы»н яклавын белдерә, Мәскәүдән исә үз гаскәрләрен Украина территориясеннән чыгаруын таләп итә, бөтен илләрне дә Россиягә ярдәм күрсәтүне булдырмаска чакыра. Документта күрсәтелгәнчә, Украинаны альянска чакыру ул анда керү шартларын үтәгәч һәм НАТО әгъзалары бу хакта уртак тел тапкач булачак. Сәяси элемтәләр исә Украина – НАТО шурасы аша, тигез хокуклы әгъза сыйфатында барачак. Коммюникеның төп өлеше алай да Кытайга кагыла, аның амбицияләре НАТО иминлегенә, мәнфәгатьләренә һәм кыйммәтләренә янау буларак бәяләнә. Ә Украинаның озак вакытлы иминлек гарантиясе «зур җиделек» илләренең кысалы килешүе нигезендә, Киев алар белән аерым-аерым төзегән килешүләр аша хәл ителәчәк. Россия белән яңа конфликт башланса, ашыгыч хәрби ярдәмне дә алар күрсәтәчәк һәм Украинаны алга таба заманча корал белән тәэмин итәчәк. Мәскәүдә саммит нәтиҗәләрен: «организация окончательно вернулась к схемам холодной войны», дип бәяләделәр.

Фоат УРАЗАЙ.

Кырым күпере ябылган

Кырым күперендә гадәттән тыш хәл булган, дип яза РИА Новости. Аның сәбәбе – күпер терәүләре нәтиҗәсе, дип кенә хәбәр ителә. Шул ук вакытта 2 кешенең һәлак булуын язалар. Күпер ябылган. Тимер юл күпере дә ябылган булган, әмма анысы 09.00 сәгатьтә ачылачак, дигән Кырым башлыгы Аксенов.

Әлегә паром да эшләми икән, шул сәбәпле, зур чиратлар барлыкка килгән. ЮХИДИ хезмәткәрләре, чиратка тезелүчеләрне кире бора, дип яза телеграм-каналлар. Бу хәл төнге өчләрдә булган. Шул вакытта Кырым күпере өстендә төтен күргәннәр. Аннан алда ике тапкыр шартлаган тавыш ишетелгән.

Соңрак «База» чыгарган фотодан аңлашылганча, күпернең бер аратасы ишелгән, берсе авышкан.

«Реадовка» каналы язуынча, ракета һөҗүме нәтиҗәсендә Кырым ягыннан булган күпердә тишекләр барлыкка килгән. Белгород номерлары булган автомобиль каза күргән. Ир белән хатын һәлак булган, кызлары хастаханәдә, дип хәбәр итә Белгород губернаторы.

1 нче биттә – Ил табыны баер көннәр якыная. Фото «Татмедиа» фотоархивыннан алынды.

Татарстанда тагын 3 батальон төзелә

Татарстанда махсус хәрби операциягә җибәрү өчен тагын 3 батальон төзелә, дип хәбәр итә «ТНВ» каналы, Казан танк училищесына сылтама белән. Аларның икесе махсус профильле – берсе танк батальоны, ул һәлак булганнан соң Россия Герое исеме бирелгән Дамир Исламов исемендә булачак. Икенчесе – артиллерия батальоны, анысы Советлар Союзы герое Борис Кузнецов исемендә булачак. Өченче батальонның исеме хәбәр ителми. Алар барысы да Казан танк училищесында төзелгән һәм контрактниклардан тора.

Яңа батальоннар төзү идеясе былтыр ук туган, аларны Яңа елга кадәр үк төзергә тиеш булганнар, әмма нидер барып чыкмаган һәм идеяне җәйгә калдырганнар. Хәзер батальоннар Оренбург өлкәсендә полигонда, алар әле формалаштырып бетерелмәгән.

Татарстанда моңарчы профильле батальоннар төзелгәне юк иде. «Тимер» һәм «Алга» батальоннары гомуми – укчы юнәлешендәге берләшмәләр.

(«Алга», «Тимер» батальоннары телеграм-каналыннан)

Дәүләт Думасы запаста һәм резервта булу яшен арттыра

Солдат, матрос, сержант, старшина, прапорщик һәм мичман хәрби дәрәҗәләре булган гражданнар өчен запаста булуның чик яше 50 яшьтән 55 яшькә кадәр артачак. Дәүләт Думасы икенче укылышта шундый закон проекты кабул итте. «Российская газета» шул турыда яза.

2024 елның 1 гыйнварыннан 2028 елның 1 гыйнварына кадәр күчеш чоры гамәлдә булачак, аның дәвамында гражданнар отставкага этаплап күчереләчәк. Беренче разрядка караган мондый хәрби бурычлыларның чик яше 35тән 40 яшькә кадәр, икенче разряд өчен 45 яшьтән 50 яшькә кадәр, өченче разряд өчен 50 яшьтән 55 яшькә кадәр арта.

Запаста торучылар өчен дә мобилизация резервында булуның чик яше арта. Мәсәлән, өлкән офицер хәрби дәрәҗәсенә ия булган гражданнар өчен ул 65 яшь тәшкил итәчәк (бүгенге көндә күпчелек очракта ул 60 яшь тәшкил итә), кече офицер хәрби дәрәҗәсенә ия булганнар өчен – 60 яшь (бүгенге көндә 55 яшь), ә башка дәрәҗәгә ия булганнар өчен – 55 яшь (бүгенге көндә 45 яшь). Югары офицер хәрби дәрәҗәсенә ия булган запастагы гражданнар өчен мобилизация резервында булуның чик яше 70 яшь дәрәҗәсендә саклана.

Арчада яңа ислам үзәге төзелә

Арча шәһәрендә «Дини йола» дип аталган үзәккә беренче таш салу тантанасы үтте.

«Дини йола» үзәге Арча шәһәре Үзәк мәчете янында салыначак. Яңа сафка басачак бина беренче чиратта балаларны, үсеп килүче буынны дини кануннар нигезендә тәрбияләү мөмкинлекләрен үстерергә ярдәм итәчәк. Биредә ислам кануннары нигезендә тәрбия бирүче балалар бакчасы ачу планлаштырыла. Ул 20 балага исәпләнгән. «Дини йола» үзәге шулай ук мәрхүмнәрне шәригать кануннарына туры китереп соңгы юлга озатуны оештырачак. Бина ике катлы булачак, гомуми мәйданы – 800 квадрат метр. Бинаны 2024 елда кулланылышка тапшыру көтелә.

Үзәккә нигез ташы салу тантанасын Әмир хәзрәт Коръәннән аятьләр укып башлады, аннары Җәлил хәзрәт дога кылды. Тантанада Татарстан Диния нәзарәте җитәкчесе мөфти Камил Сәмигуллин, Арча районы хакимияте башлыгы Илшат Нуриев тә катнашты.

Арча мөхтәсибәте республикабызда 92 мәчете булган иң зур мөхтәсибәт булып тора. Мөхтәсибәттә 88 имам һәм 140 укытучы ислам нигезләре буенча белем бирә. Район күләмендә мәчет каршындагы курсларда белем алучыларның гомуми саны – 1300 кеше. Узган ел Арча мөхтәсибәтендә Г.Тукай исемендә рухи-мәгърифәт үзәге ачылды һәм үз эшчәнлеген башлап җибәрде. Мәгърифәт үзәгенә 150 шәкерт кабул ителде. Арчадагы үзәктә шулай ук Коръән ятлау бүлеге эшләп килә.

Арча Үзәк мәчете каршындагы «Дини йола» үзәге төзелешенә ярдәм итәргә теләүчеләр өчен реквизитлар:

Саклык банкы: 4276 6200 3471 0990 («Дини йола үзәге өчен» дип күрсәтергә);

Ак Барс банкы: 4244 3897 1401 3716 («Дини йола үзәге өчен» дип күрсәтергә).

Эльмира СИРАҖИ.

Мишкә районында татар мәктәпләре ябыла

(Дәвамы. Башы 2 нче биттә).

МЫ ХОТИМ УЧИТЬСЯ В СВОЕЙ ШКОЛЕ!
МЫ ПРОТИВ ЗАКРЫТИЯ ШКОЛЫ!

«Мәктәп бинасы ябык торса, ул бер елдан юкка чыгачак»

Мәктәп директоры Ф.Заһитова белән әңгәмә оештырдык.

– Сез эшләгән дәвердә мәктәпне ябу турында 5 тапкыр карар чыккан инде, мәктәпне бүгенге көнгәчә ничек саклап булды?

– Тамчы тама-тама ташны тишәр, ди халык мәкале. Әти-әниләр, укытучылар, гомумән, авыл халкы мөрәҗәгатьләр юллап, үз сүзен әйтә, юлын таба иде. Район башлыгы, министрлык, президентка яза идек. Үзебезнең мәктәпне тәмамлаучылар да битараф түгел. Бу эшне күмәкләшеп, бердәм булып башкарган идек. Өстәмә акчалар табып, мәктәпне япмыйча кала килделәр. Быел, карар чыкканнан соң, район администрациясе, авыл халкы белән очрашу булды. Район башлыгы, мәгариф бүлеге җитәкчесе килде. «Укытучыларның хезмәт хакын финанслый алмыйбыз, шуңа күрә мәктәпнең эшчәнлеген туктатып торабыз. Балалар саны артып китсә, ачып җибәрербез», – диләр. Авыл халкы исә үз фикерендә калды: мәктәпнең ябылуына каршы булуын әйтте.

– Мәктәпне ябып куйдылар, ди. Ул җылытылмаячак, төрле һава торышы шартларында шул килеш торачак. Бина нишләр соң?

– Эшләмәгән мәктәпне яңадан эшләтеп җибәрүе – бик кыен мәсьәлә. Бик күп җирдән рөхсәт алырга кирәк. Документ эше күп... Электр, газны сүндереп куйсаң, стена, түшәмнәр күгәреп, бер ел эчендә мәктәп бинасы юкка чыгачак. Аннары, балалар җыела калса, мәктәпне төзекләндерергә, аны элекке кыяфәтенә кайтару өчен зур чыгымнар сарыф итәргә туры киләчәк. Роспотребнадзор, янгын сүндерү хезмәткәрләре һ.б. оешмалардан рөхсәтләр алырга кирәк.

– Яңагош мәктәбендә күпме бала, укытучы бар иде?

– Киләсе елда Яңагош авылы мәктәбенә 25 бала укырга барырга тиеш. 1 нче сыйныфка укырга килүче юк. Урта сыйныфлардан – 8 нче сыйныфта укучы бала юк. 9 укытучы. Күбесенең «выслуга»сы – укытучыларга стаж өчен түләнә торган пенсиясе бар. Бер укытучыбыз, мәсәлән, 1,5 елдан соң «выслуга» алырга тиеш иде. Өлкән яшьтәге укытучылар да, яшьләре дә бар. Сорау туа: аларны ничек итеп эшкә урнаштырып була?

– Укучыларны автобус йөртер, укытучыларга да башка авыллардагы мәктәпләрдән яңа эш тәкъдим ителер, диләр. Моны тормышка ашырып булырмы?

– Мин – чынбарлыкка аек акыл белән карый торган кеше. Юк, әлбәттә, алай була алмый. Безнең авылдан автобус йөри, балаларны төп мәктәпкә алып бара. Чит авыллардан да балаларны мәктәпкә ташый. Үзебезнең юлларны, автобусның ничек йөргәнен беләм. Сүз уңаеннан, автобусның йөртүчесе – минем тормыш иптәшем. Автобусның нинди халәттә икәнен дә беләм, ул җылы гаражда тормый. Бәлки, өстәмә автобус бирерләр. Балаларны утыртып йөртергә автобусын да, бензинын да табарлар. Укытучыларның бөтенесенә ничек итеп эш табып бетереп булыр икән? Шунысын аңламыйм. Районда укытучы вакансияләре бардыр. Әмма авылда төпләнеп калган кешеләр, 60 яшен тутырып яткан ир-атлар хәзер, эшкә дип, әллә кая чыгып китә алмый бит. Кызганыч хәл... Эшлисең, эшлисең дә, кинәт кенә мәктәпне ябып куйсыннар әле! Күңелгә авыр.

Мәктәп ябыла икән, авылда да кеше калмый, дигән сүз. Авылда яшьләр булмаганга күрә авыл бетә, диләр. Мәктәп булмаса, авылда яшьләр дә калмаячак. Яшь балалары булган гаиләләр авылдан башка җиргә – мәктәп якын булган урынга чыгып китәргә тырышачак. Югыйсә, авылыбызда газ, су кергән, ут, асфальт бар… Шәһәрдә кебек яшибез, әмма мәктәп кирәк. Мәктәп ул – белем учагы гына түгел, әлеге вакытта авыл учагы да булып тора. Укучыларыбыз бии, җырлый. Мәктәпнең җыр ансамбле дә бар. Актив тормышта яшибез.

– Могҗиза булыр да, мәктәпне япмаслар, дигән өмет бармы?

– Мин – оптимист кеше. Мәктәптә 35 ел эшләгән кеше буларак, финанслау һ.б. мәсьәләләрнең барысын да аңлыйм. Әмма дә ләкин икенче ягы бар бит. Могҗизаны һәрвакытта да көтәбез, – ди Флүзә Исламгул кызы.

Фәүзи Гарипов исемендәге Татарбай төп гомуми белем бирү мәктәбе директоры Салават Мостафин белән элемтәгә кердек. Ул мәктәпнең бары тик вакытлыча ябылып торуына, аның киредән эшли башлавына өметләнә.

– Әлегә мәктәп эшчәнлеге туктатылды. Балалар күпләп килсә, мәктәп ачылачак. Мәктәп эшчәнлеген дәвам итсен өчен, кимендә 60 бала булырга тиеш. Бу уку елында мәктәпкә 28 бала укырга керергә тиеш иде. Ул балалар үзләре теләгән башка авыл мәктәпләренә барып укырга тиеш була. Автобус йөри, башка мәктәпләргә барып укырга мөмкин. Укытучыларны эшеннән азат иттек. Персоналны башка мәктәпләргә эшкә урнаштыру җаен карыйбыз. Теләсә кайсы республикада, шәһәрдә, районда, авылда укытучылар җитешми бит. Кадрлар кытлыгы.

Мәктәп буш калса да, анда сигнализация бар, барысы да эшли. Балалар саны артуга, мәктәпне ачарбыз. Әллә нәрсә дә кирәкми: мич ягып мәктәпне җылытасы да, ашарга продуктлар алып киләсе һәм рәхәтләнеп укыйсы.

(Дәвамы 5 нче биттә).

Хөсәен Фәезхановка мемориал ачылды

Дин галиме, Көнчыгыш белгече Хөсәен Фәезханов (1823-1866) туган ягы булган Түбән Новгород өлкәсе Сафаҗай авылы зиратында җирләнгән. Шушы көннәрдә аның каберенә мемориал стела кую тантанасы узды. Россия Диния нәзарәте матбугат хезмәте хәбәр иткәнчә, чара Түбән Новгород Диния нәзарәтенең голәмалар советы рәисе Мөнир хәзрәт Беюсовның Коръән сурәләре укуы белән ачылган, өлкә мөфтие Гаяз хәзрәт Закиров Хөсәен Фәезхановның рухына дога кылган. Россия мөселманнары Диния нәзарәте рәисенең беренче урынбасары Дамир Мөхетдинов Хөсәен хәзрәтнең тормышы һәм эшчәнлеге турында сөйләгән.

Алты туры почмаклы сектордан торган стеланың алгы өлешендә Х.Фәезхановның туграсы игътибарны җәлеп итсә, ике якта гарәп һәм татар телләрендә хәзрәтнең җанына Аллаһтан тынычлык, мәрхәмәт һ.б. нигъмәтләр сораган язулар бар.

Мемориал Россия мөфтиләр шурасы, Россия Үзәк Европа төбәге мөселманнары Диния нәзарәте рәисе, шәех Равил Гайнетдин тәкъдиме белән Хөсәен Фәезхановның тууына 200 ел тулуны билгеләп үтү кысаларында куелган.

җиһан шаһит
МҖ

● Ананаста итне эшкәртә торган энзимнар бар, шунлыктан ул, ашаганда, авызны яндыра. Бу җимеш бромелайн ферментының табигатьтә безгә мәгълүм бердәнбер чыганагы булып тора. Бромелайн чыннан да аксымны эшкәртә, шунлыктан ананас ашаганда авыз, тел һәм иреннәр яна. Әмма ашказаны кислоталары әлеге ферментны тарката, шунлыктан курkырга кирәкми.

● 1967 елда биг-мак уйлап тапкан һәм аны гомере буе яратып ашаган Джим Деллигатти 2016 елда 98 яшендә генә дөнья куйган.

● Рубик шакмагының барлыгы 43 квинтиллионлап комбинациясе исәпләнсә дә, аларның күпчелеген уртача 20 йөреш ясап чишеп була.

● 1 миллион долларны 1 әр долларлык банкноталарга алыштырсаң, авырлыгы 1 тонна булыр иде.

Мишкә районында ТАТАР МӘКТӘПЛӘРЕ ЯБЫЛА

(Ахыры. Башы 2,4 нче битләрдә).

Кайчандыр, мәктәп ябылмасын өчен, аны филиал итеп рәсмиләштергәннәр иде. Яшьләрне җәлеп итегез, алар балалар алып кайтсын, яисә балалар йортындагы балаларны мәктәпкә алыгыз, дигән иделәр. Татарбай авылы халкына кушылган иде бу, ләкин барып чыкмады. Мәктәптә балалар ел саен кими барды һәм 28 гә калды. Мәсәлән, бездә 1нче, 2 нче сыйныфларда балалар юк, – диде мәктәп директоры.

Лилия Хизяева – Фәүзи Гарипов исемендәге Татарбай авылының төп гомуми белем бирү мәктәбе укытучысы. Авыл мәктәбен ябулары турында карар чыгуны июнь башында белеп алган. Мәктәп гөрләп эшләп торган чакта, укучылар белән мәктәп бакчасына яшелчәләр, гөлләр утырткан булганнар…

– Мәктәпне ябалар, дип уйламадым да, без бит мәктәп бакчасында балалар белән яшелчәләр, гөлләр үстерәбез. Үзебезчә ремонт эшләрбез, дип уйлап тора идек. Мәктәп директоры да тәгаен генә белми иде, «шулай дип әйтәләр» диде. Башка мәктәпләрдән ишеттек: укучылары аз булган мәктәпләрнең эшчәнлеген туктатып тору турында районнан план төшерелгән булган. Ата-аналар җыелышты, безне дә чакырдылар. Хат язып, район башлыгы, мәгариф бүлеге җитәкчесе, авыл җирлеге рәисе, соңрак Башкортстан Башлыгы – Радий Хәбировка мөрәҗәгать хатын юлларга булдык. Р.Хәбиров җавап хатында бу сорауның район администрациясе карамагына җибәрелүе турында язган. Берничә көннән соң ата-аналар авыл клубында авыл халкы белән җыелышты, аңа район башлыгы, мәгариф бүлеге җитәкчесе, мәктәп директоры килде. Барлык авыл халкы мәктәп ябылышына каршы булуын әйтте... Ярый, мәктәп коллективыннан «выслуга»га чыкмаган 2 укытучы гына без, башка хезмәткәрләр дә бар бит әле. Аларның берсе дә пенсия яшендә түгел.

– Татарбай авылы мәктәбе кайчан төзелгән? Күп укытучы эшсез калдымы?

– Хәзерге Татарбай мәктәп бинасы 1985 елны эшли башлады. 2 катлы, кирпечтән төзелгән, гөрләп торган мәктәп иде. Яңа уку елында мәктәптә 28 бала калырга тиеш иде, 1 нче сыйныфка 2 бала килергә тиеш. Барлыгы 7 укытучы, 5 кеше – техник персонал. 2 укытучының гына «выслуга»сы юк.

Бу мәктәптә мин 1991 елдан эшли башладым. Гомер буе укыттым, дисәң була. Башка эш белмим. Баштан башлангыч сыйныф укытучысы булып эшләдем. Беренче югары белемем дә шул юнәлеш буенча. Аннан соң башлангыч сыйныфларны кыскарттылар. Соңгы елларда 3 класс бергә укыды. Мине дә кыскарттылар. Шуннан соң, башкорт теле укытучысына урын бар, дигәч, Мәгарифне үстерү институтында «башкорт теле укытучысы» белгечлеген үзләштердем. Башкорт теле дә кимегәч, тарих укытучысы белгечлегенә укыдым. Шулай итеп, бүгенге көндә кулымда – өч диплом. Өч диплом белән бүген эшсез утырам.

– Татарбай мәктәбендә татар теле укытыла идеме?

– Туган тел буларак, әйе, укытыла иде. Яңагошта да татар теле укытылды. Шушы 2 мәктәпне япсалар, Мишкә районында татар мәктәпләре калмый. Районда 20 кешелек 1 татар мәктәбе бар. Ул безнең авылдан ерак. Аның бинасы – бик иске, авария хәлендә диярлек. Әле ярый анысын калдырырга уйлаганнар. Район мәктәбендә татар теле укытыла, анда да берничә бала укый. Ләкин район мәктәбе берничек тә авылдагы татар мәктәбе була алмый, анда татарча мохит юк.

– Балаларны районадагы башка мәктәпләргә автобус илтеп йөриячәк, диләр...

– Татарбай авылына Тирәкәй авылыннан 3 бала укырга йөри иде, алар көн саен 15 чакрым килергә тиеш. Баштан 7 чакрым асфальтсыз юлдан килеп йөрделәр. Хәзер автобус аларны төяп, асфальтсыз юлдан йөртергә тиеш була. Һава шартлары кискен бозылырга мөмкин. Шуннан күрше-тирә авыллардагы бөтен балаларны төяп, автобус кайчан барып җитәр икән? Карлы-яңгырлы чаклар була, балалар 2 сәгать басып, автобусны көтеп торырга тиеш булырмы? Ә бит автобусның кайчан килеп җитәсен белеп булмый. Кышын да төрле очрак булды, юллар юньле-рәтле чистартылмый. Хәтта икешәр-өчәр көн трасса чистартылмаган вакыт та булды. Балалар төрле шартларда укырга йөрде.

Безнең директор мәктәпнең киләчәге өчен бик кайгырды. Хәтерлим: 4 ел элек мәктәпне ябарга җыенулары турында сүз чыккан иде. Директорыбыз безнең яклы булды – мәктәпне яптыртмады. Салават Мөхәммәт улы безгә теләктәшлек белдерде.

– Вакытлыча ябылган мәктәп, кагыйдә буларак, мәңгелеккә ябыла...

– Уңайлыклар булмагач, авылда кеше калмаячак. Бүгенге көндә 9 нчы класска 8 укучы килә. Алар хәзер башка мәктәпкә күчеп, башка укытучыларда укып, ОГЭ бирергә тиеш. Бүтән мохиткә ияләнүе бик авыр булачак. Балалар укуларын үз мәктәпләрендә бетерәсе килә иде, класс җитәкчесе буларак, мин аларны аңлыйм. Классым бик актив. Балаларны кызганам.

– Радий Хәбировка да мөрәҗәгать итүнең файдасы булмаган...

– Әле ата-аналар Россия Президенты В.Путинга хат язды. Имзалар җыеп, шундый ук мөрәҗәгать җибәрделәр.

– Район администрациясе ни ди?

– Мәктәп ташкүмер ягып җылытыла. Аның өчен акча кирәк, чыгымнар күп, диләр. Укытучыларга да хезмәт хакы ярты елга гына җитә, ди.

– Башка мәктәпкә укытырга барырга җыенасызмы?

– Якын-тирәдәге мәктәп булса, барыр идем. Сорашып карадым. «Эш юк», – диләр. Район җирендә 30-40 чакрым ераклыктагы мәктәптә эш тәкъдим итәргә мөмкиннәр. Әмма безнең балалар бара торган мәктәптә вакансия юк, диләр. Мишкәнең үзендә эш була, дисәләр, көн саен 15 чакрым эшкә йөрергә туры киләчәк... Кызганыч хәл бу. Мәктәптә идән җыештыручы булып эшләүче ханымның улы хәзерге вакытта Украинада махсус операциядә катнаша, кызы 9 нчы сыйныфка укырга бара. Улы өчен бик борчыла. «Янымда улым да юк. Эшсез дә калам, кызымны әллә кая еракка укырга җибәрергәме? Берүзем утырып каламмы?» – дип, елый-елый сөйли... Ә ике катлы мәктәп хәзер ташландыкка әйләнәчәк. Авыл да бетә, яшьләр калмый, – ди Лилия Хизяева.

Юлияна Мәгъзумова – Татарбай авылында иң актив әниләрнең берсе. Ул район администрациясенә, Башкортстан Башлыгы Р.Хәбировка хат юллаган булган. Социаль челтәрләрдә дә мәктәпнең ябылуы турында чаң суга ул.

«Безнең мәктәпне ябарга телиләр! Мәктәп булмаса, авыл да юк – моны һәркем белә... Без, Татарбай авылы урта гомуми белем бирү мәктәбе укучыларының әти-әниләре, Мишкә районы Татарбай авылы кешеләре, сезгә – халыкка мөрәҗәгать итеп, мәктәпне саклап калырга ярдәм итүегезне сорыйбыз, чөнки башка беркемнең дә ярдәменә өметләнмибез. Бу мәктәп бик кирәк. Мәктәп авылда тормыш үзәге булып тора. Күп еллар дәвамында мәктәп коллективы тырышлыгы белән сакланып калган, төзекләндерелгән бинаның балаларны укыту һәм тәрбияләү өчен барлык шартлары бар. Безгә ярдәм итүе бик җиңел. Проблема турында мөмкин кадәр күбрәк кеше белсен өчен, бу язмага репост ясасагыз иде. Без мәктәпне ябуга каршы», – диелгән аның постында.

ЕССМЕРТНЫЙ
ПОЛК

– Уфадан хат җибәрделәр. Анда: «Сезнең мөрәҗәгатьне карау контрольдә тотыла, сезнең адреска җавапны башкаручы (исполнитель) җибәрәчәк», – дип язылган. Уведомление 21 июньдә килде. Шуннан соң башка хат алганыбыз булмады. Инде Россия Президенты Путинга хат яздык, – дип сөйләде Юлияна ханым.

Татарбай авылында туып үскән, Татарбай авылы мәктәбендә белем алган «ТикТок» блогер Алия Хәйбуллина белән дә сөйләштек. Туган авылындагы мәктәпнең ябылуына ул битараф кала алмаган, социаль челтәрләрдә Россия Мәгариф министрлыгында мәктәпне япмауларын сорап, комментарийлар язган.

– Мәктәп ябыла икән, дигән сүзләрне ишеткәч, укытучыларым белән элемтәгә кердем. Авыл халкы кайгыра. Чөнки кышын авылда буран себерә, юлны кар тутыра, элемтә начарлана, кемнең интернеты бар – шулар гына элемтәгә чыга ала, юлны чистартучы кеше булмый. Ә бит балаларны укырга йөртергә кирәк булачак. Мәктәп ябылган очракта, район администрациясе балаларны безнең авылдан 15 чакрым ераклыкта урнашкан Мишкә мәктәбенә автобус белән илтергә тәкъдим итә. Кайбер авылларда юньле-рәтле юл юк. Юллар чистартылмагач, автобуслар да йөри алмаячак. Матур итеп сөйли-яза беләләр, әмма реаль чынбарлык башка.

Укытучылар эшсез кала инде. Россия Президенты В.Путин 2023 елны «Педагог һәм остазлар елы» дип игълан итте. Педагог һәм остазлар елында укытучыларны күтәрер урынга, аларны урамда эшсез калдырдылар. Күпме югары белеме булган укытучы, пенсиясен көтеп, эшсез утырачак!

Мишкә мәктәбендә татар теле укытабыз, диләр. Андагы мәктәптә бөтенләй икенче мохит, татар мохите юк. Анда – күбрәк мари мәдәнияте. Безнең авыл мәктәбендә татар мохите бар иде, укытучыларга да «апа», «абый» дип, «Лилия апа», «Роберт абый» дип дәшәбез. Балаларга укытучыларга башка мохиткә күнегүе авыр булачак.

Телгә дә һөҗүм ясаган кебек, телне бетерергә тырышалар, дигән хис кала. Без, мәсәлән, бөтен предметларны татарча укыдык. Математика, биология, география һ.б. – барысы да татарча иде. Милли мәктәп иде ул. Тора-бара, укыту рус теленә күчте, татар теле атнасына 2 тапкыр укытыла башлады. Хәзер инде авылны бөтенләй мәктәпсез калдыралар. Россиядә «вакытлыча» әйбер ябыла икән, димәк, мәңгелеккә ябылган, дигән сүз. Кире ачылыр, дигән өмет юк, – дип сөйләде Алия Хәйбуллина. Ул «татар җәмәгатьчелеге Мишкә татарларын ташламас, авылларны саклауда ярдәм күрсәтерләр» дигән өметтә булуын әйтте.

Зилә МӨБАРӘКШИНА.
intertat.tatar.

Игелекле гамәл иясе

(Тәлгат Галиуллинга 85 яшь)

Бу зат – соңгы ярты гасырда татар дөньясының иң билгеле кешеләреннән берсе. Ул үзенең төс-кыяфәте, олпатлыгы, төрле тармакларда хезмәт куюы белән аерылып тора. Ул хатирә-истәлекләре, башка авторларның хезмәтләре аша бүгенге укучыга шактый таныш.

Тәлгат Нәбиулла углы – борынгы Болгар ханлыгының төп җирләрен үз эченә алган Норлат районыннан. Аның туган авылы Кычытканлыдан ерак кына түгел элек-электән мәдрәсәле, мәгърифәтле булган, тырыш, үҗәт кешеләре белән дан тоткан Колбай-Мораса карьясе. Анда Габдулла Кариев (1886-1920), Фуат Туктаров (1880-1938) кебек мәшһүр затлар туып үскән. Янәшәдә Самара өлкәсенең атаклы Камышлы төбәге.

Т.Галиуллин 1938 елның 22 июлендә Кычытканлының абруйлы, уңган гаиләсендә дөньяга килә. Нәбиулла абзый һәм Исламия апа 8 бала тәрбияләп үстерә: дүртесе кыз, дүртесе малай. Иң өлкәне – Тәлгат. Үз эне-сеңелләрен тәрбияләүгә ул да өлеш кертә. Барысы да югары белемле. Төрле тармакларда, җаваплы урыннарда эшлиләр. Энесе Әфгат – күренекле профессор, медик. Шунысы гыйбрәтле: юбилярның сигез туганы да исән-сау.

Тәлгат җидееллык һәм урта белемне үзенең туган авылындагы һәм Яңа Әлмәттәге мәктәпләрдә ала. Шул чорлардагы модага ияреп, «зимагур» булып та йөри: Свердловск өлкәсендәге Краснотуринск каласында заводта эшләп, «пролетариат» тәрбиясе дә ала. Үзенең өс-башын да карый, гаиләсенә дә өлеш чыгара.

Яшьтән үк тел-әдәбиятны, «кызыклы китап»ны яраткан егет 1956 елда Казан университетының тарих-филология факультетындагы татар бүлегенә укырга керә. Бу – илебез тормышында җанлану чоры. Шәхес культының фаш ителүе җәмгыятьтә үзгәрешләр тудыра, демократия җилләре туа. Кадрлар әзерләүнең, фән һәм мәдәниятнең мөһим бер үзәкләреннән берсе булган Казан университетында бу аеруча үзенык сиздерә.

Тәлгат Галиуллин белән безнең яшь аермасы бер ел тирәсе генә. Әмма төрле сәбәпләр аркасында университетка без фәкыйрегез 1959 елда, өч елга соңарып керде. Мин бу зат белән беренче курста укый башлаган еллардан бирле таныш. Университетны тәгәлләгәч, Тәлгат 1961-1962 елларда ассистент сыйфатында безгә татар теленнән дәресләр дә бирде.

1962-1965 елларда Т.Галиуллин – Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институтының фольклор бүлегендә кече гыйльми хезмәткәр. Халык авыз иҗатын өйрәнә, татарлар яшәгән җирләргә экспедицияләргә чыга. Хәмит ага Ярми җитәкчелегендә фәнни хезмәт яза башлый. «Хәзерге татар поэзиясе һәм халык иҗаты» дигән бу хезмәтен 1970 елда кандидатлык диссертациясе итеп яклый. Аның гыйльми эшчәнлегендә фольклор, халык авыз иҗаты, язма әдәбият сизелерлек урын алып тора.

1965-1986 еллар – Т.Галиуллинның Алабуга педагогика институты белән бәйләнешле чоры. Әүвәл ул бирердәге пединститутның проректоры, 1971 елдан ректор булып эшли. Шушы чорда Алматыда «1917-1941 елларда татар совет поэзиясендә социалистик реализм методының урнашуы һәм үсүе» (1981) темасына докторлык диссертациясе яклый. 1983 елда профессор дәрәҗәсен ала. Бирердә татар һәм урыс әдәбиятларыннан лекцияләр укый. Югары уку йортының ректоры булу – гаять җаваплы һәм абруйлы вазыйфа. Т.Галиуллин җитәкчелек иткән чорда Алабуга педагогика институты шактый үсте һәм абруй казанды. Яңа биналар төзелде, студентлар һәм укытучылар саны артты. Ректор инициативасы белән Алабуга пединститутының Чаллы филиалы ачылды һәм бераздан ул мөстәкыйль уку йорты статусын алды.

Т.Галиуллин 1986 елда янә Казанга әйләнеп кайтты. Ике елга якын Казан пединститутында дәресләр алып барды. Үзгәртеп коруларга нисбәтән Казан университетында татар бүлеге нигезендә татар филологиясе, тарихы һәм көнчыгыш телләре факультетын ачуга хәзерлек башланды. Дарелфөнүн проректоры Миркасыйм Госманов, киңәш-табыштан соң, яңа оештырылган факультетның деканы итеп фәнни-педагогик тәҗрибәгә ия булган Тәлгат Галиуллинны тәкъдим итте. Ул бу вазыйфаны 1989-2000 елларда башкарды. Бер үк вакытта 1989-2008 елларда татар телен һәм әдәбиятын укыту методикасы кафедрасын да җитәкләде. Факультет университетның иң зур, алдынгы факультетларының берсенә әйләнде, тормыш кайнап торды. Гарәп, фарсы, төрек, кытай һәм кайбер башка телләрне өйрәнү, алар буенча белгечләр хәзерләү киң колач алды. Факультет каршында 1991 елда докторлык диссертацияләре яклауның махсус советы эшли башлады. Аның белән шактый еллар буе Тәлгат Нәбиулла углы җитәкчелек итте.

Т.Галиуллин уку-укыту системасының тәҗрибәле оештыручысы гына түгел, ә күренекле әдәбият галиме, тәнкыйтьче һәм педагог та. Аның күпсанлы монография-җыентыклары, мәкаләләре, дәреслек-әсбаблары – шуның ачык билгесе. Аларда татар сүз сәнгатенең төрле чорлары, мәсьәләләре, күпләгән әдипләрнең иҗатлары яктыртылыш тапкан. Галим өчен әдәбиятның поэзия һәм прозасы да, драматургиясе һәм публицистикасы да якын. Аның фәнни эшчәнлегендә Октябрь инкыйлабыннан соңгы татар шигъриятен, соңгы дәвер поэзиясен тикшерү өстенлек итә. Т.Галиуллинның Х.Туфан, С.Хәким, И.Юзеев, Р.Фәйзуллин, Р.Харис, Р.Гаташ һ.б. шагыйрьләр хакындагы язмалары әдәбият сөючеләргә яхшы таныш. Ул – академик басмалар, «Әдәбият белеме сүзлеге», «Тукай энциклопедиясе»ндә басылган күп санлы язмаларның авторы да. Т.Галиуллин Төркиядә нәшер ителгән 30 томлык «Төрки әдәбиятлар тарихы»н язуда да катнашты.

Галим-педагог үз хезмәттәш-коллегалары белән берлектә меңәрләгән укытучылар, журналистлар, әдипләр хәзерләүдә актив катнашкан остаз да. Аның турыдан-туры җитәкчелегендә язылып, фән кандидаты һәм докторы булган белгечләрнең саны 25 тән артып китә. Алар арасында Дания Заһидуллина, Рөстәм Галиуллин, Нурфия Йосыпова, Флюра Сәйфуллина һ.б. билгеле затлар бар.

Т.Галиуллин узган гасырның 90 нчы елларыннан башлап укучыларга бер-бер артлы үзенең әдәби, документаль-публицистик әсәрләрен җиткереп торды. Аның «Замана балалары» (1993), автобиографик характердагы «Замана тәлгәшләре» (1997-1999). «Тәүбә» (1997), «Элмәк» (1998) һ.б. роман-повестьлары киң таралыш тапты. Хәзерге тормышның катлаулы вакыйга-хәлләрен, драматик язмышларын чагылдырган «Сәет Сакманов» исемле трилогиясе белән ул үзен роман остасы буларак та танытты. Аерым әсәрләре урысчага тәрҗемәдә дә басылды.

Фәндә «авторның әдәби дөньясы» дигән төшенчә еш кулланыла. Чыннан да, язучы сәнгати чаралар ярдәмендә чынбарлыкка нисбәтән, үзенең махсус дөньясын тудыра. Т. Галиуллин язмаларында ул аеруча бай, зур, төрле. Анда без чынбарлыкка хас булган гаҗәеп күп төрле вакыйга-хәлләр, күренеш-фактлар, затлар, холык-фигыльләр белән очрашабыз. Алар безне дулкынландыра, уйландыра, хәтер-зиһеннәребезне баета. Т. Галиуллинның гыйльми, тәнкыйди хезмәтләре, әдәби, публицистик әсәрләре чорыбызның, милләтебез яшәешенең, җәмгыятебезнең үзенчәлекле бер елъязмасы рәвешендә дә кабул ителә.

Соңгы чирек гасырда аңа күп кенә кыенлыклар кичерергә туры килде. Ике гасыр арасында Тәлгат Нәбиулла улын төрле авырулар, инсульт шактый вакыт урын өстендә, хастаханәләрдә ятарга мәҗбүр итте. 2003 елда хатыны Галия ханым ирен, 2 баласын калдырып бакыйлыкка китеп барды. (Уллары Булат белән Илшат фән юлыннан китте: берсе – профессор, икенчесе доцент сыйфатында югары уку йортында укытучы булып эшли).

Тәлгат әфәнде рухын төшермәде, нәтиҗәлерәк эшли башлады. Бер-бер артлы әдәби әсәрләр, фәнни-тәнкыйди язмалары чыгып тора. Университетта профессор-консультант вазыйфаларын башкаруын да дәвам итә. Ул үзен аңлый, хөрмәтли торган, ире вафат булгач ике бала белән тол калган шагыйрә Фәүзия ханым белән гаилә корып җибәрде. Инде 20 ел бергә гомер итәләр.

Т.Галиуллинның күпьеллык нәтиҗәле эшчәнлеге хакимият, җәмәгатьчелек тарафыннан бәяләнеп килде. Ул – Татарстан Фәннәр Академиясенең мөхбир-әгъзасы, Татарстанның һәм Россиянең атказанган фән эшлеклесе (1993, 2009). Дистәләгән орден-медальләр, грамоталар иясе. Кол Гали, Гаяз Исхакый һәм янә берничә премия лауреаты. 2019 елда Т.Галиуллин үзенең «Мөхәммәд Мәһдиев йолдызлыгы» – роман-эссесы, «Китек көзге» китабы һәм «Без – «Тартария» иле варислары» әдәби-тәнкыйди басмасы өчен Татарстанның Г.Тукай исемендәге дәүләт бүләгенә ия булды. Аеруча куанычлысы шул: туган авылының мәктәп бинасында аның бай музее эшли. Кычытканлыда аның төп йорты да саклана. Кече туганы Габделәхәт Галиуллин бирердә гомер итә...

* * *

Озын-озак гомер юлы узган, тау кадәрле хезмәтләр куйган, игелекле эш-гамәлләр кылган, күренекле галим, язучы, остаз, җәмәгать эшлеклесе Тәлгат Нәбиулла улын 85 яше белән ихлас күңелдән котлыйбыз, аңа исәнлек, яңадан-яңа уңышлар телибез.

Хатыйп МИҢНЕГУЛОВ,
филология фәннәре докторы.

СИҢА

Тансык назыңа зарыгып
Яныңа киләмен дә,
Бәхетле тоям үземне,
Кош сайрый йөрәгемдә.

Ярты гомер эзләтсәң дә,
Табылыр кебек идең.
Ялгыз каендай моңаеп
Син дә көттеңме мине.

Яныңа килә-килүгә,
Һушымны булмый җыеп.
Күзләреңнән наз бөркелсә,
Нишлим үземне тыеп.

Телгәлисең бәгыремне,
Яратканны беләсең.
Үзәк өзеп рәхәт чигү
Чын мәхәббәт, күрәсең.

Мәдхия язасым килә,
Кушып күңел ярсуын.
Әллә кайчан син минеке,
Мин синеке, Алсуым!

СИН МИНЕКЕ ИДЕҢ

Мин көтәмен әле, ни дисәң дә,
Аллаһ язган сөю бәхетен.
И, бичара, бахыр, дип көлсәң дә,
Минем кочак – синең тәхетең.

«Ләкин» дигән сүзгә карамыйча,
Берәр килереңне мин беләм.
Килү белән иелеп алларыңа,
Челтер чишмә булып түгеләм.

Син минеке идең әллә кайчан,
Минем өчен аткан күкчәчәк,
Тәрәз төбендәге яран гөле,
Тугач та язылган күрәчәк.

Януларым – сине яратудан,
Йөрәк тиберченә көюдән.
Гомеркәем үтсә үтсен әйдә,
Бар рәхәтем сине сөюдән.

Күңелдәге сине яратам мин,
Көтәр булам түзем беткәнче.
Түзем түгел, көтәм булгач көтәм,
Йасин сүрәсенә җиткәнче.

ЯРАТТЫРА БЕЛМИМ

Ял итәргә иде башны куеп,
Пар күгәрчен кунган түшеңә.
Баштан сыйпап сөендерсәң иде –
Җаным елый, күңел күшегә.

Күз яшьләрен сөртеп куандырсаң иде,
Күрәсеңме, бәгырь өшегән.
Якын итеп елмай тагы, тагы,
Таң алдыннан кереп төшемә.

Кичә генә булган иде төсле
Ташны эретерлек кочаклар,
Истән чыкмый йөдәтәләр хәзер,
Сагындыра мәгәр шул чаклар.

Син һаман да кызлар кебек микән –
Басу буендагы күкчәчәк.
Ымсындырган яздай нәүмизләнеп,
Килсен иде көткән киләчәк.

Яраттыра белмим икән әле,
Тыйнак булма икән кирәктә.
Якты сагыш, башланмаган бәхет,
Җырлыйсы җыр булдың йөрәктә.

Ярты юлда өзелде мәхәббәт,
Яшь китерде мәгәр күзләрдән.
Еламсыра әле син дә әйдә,
Кат-кат укып шушы сүзләрдән.

Зөфәр ДӘҮЛӘТОВ

Ничек төзәтергә белмим Бу саваплы ялгышны...

КАРАП ТУЙМАСЛЫК

А.га

Бар да уртак иде безнең –
Юрганы, мендәрләре.
Мин ирең, син хатын идең,
Тәңренең биргәннәре...

Хәзер арадагы ара,
Җәһәннәм ераклыгы.
Син яратырлык булмагач,
Мин бер адәм актыгы.

Мәңге күрсәтмәсен дөнья
Мондый китек язмышны.
Ничек төзәтергә белмим
Бу саваплы ялгышны.

Карап туймаслык чагыңны
Көн дә килә күрәсем.
Берәү дә мин була алмас –
Җан көйдереп йөрмәсен.

Әллә ниләр өмет итмим,
Килсәң көтәргә әзер.
Рәнҗешем куып җитәр дип,
Куркып яшимен хәзер.

Мине ник ялгыз иттең;
Үзең кайт, үзең киттең.

СИНЕҢ ЯНДА ЯШЬ ЯШӘРӘ

Синең янда яшь күренәм,
Йөрәк тагы «тук» та «тук».
Шатлыктан балкып куямын,
Моңаерга сәбәп юк.

Алсу алма кебек чагың
Үзенә караттырды.
Әллә юри күз сирпедең,
Шул мине яраттырды.

Һаман, һаман йөрәгемдә,
Күз алдымда карашың.
Син битараф мин сөйсәм дә,
Шуңа китеп барышым.

Күңелемне, бар җанымны,
Бәгырьне кисә-кисә.
Үзенчә юатып хәзер,
Резеда җилләр исә.

Зәйтүн чәчәге чагыңны
Кырау суга күрмәсен.
Күтәреп йөрсен берәрсе,
Шулай язган, күрәсең.

СЫНЫК ӨМЕТ

Сынык өмет белән яшим һаман,
Сагынудан җанны елатып.
Моңаюны кая куяргадыр,
Ымсынуны булмый туктатып.

Язмышыма язылганны күрәм,
Ашкынуны булмый азайтып.
Күрсә иде яратуны минем,
Яннарыма юри бер кайтып.

Мин бәхетле диеп йөрсәң дә,
Һаман яратамын үзеңне.

Болын чәчәгенә тиңлим сине,
Минем өчен аткан күкчәчәк.
«Ярар» диюеңне көтәм һаман,
Күрәчәк ул барыбер киләчәк.

Төсем карамаслык түгел иде,
Яраттылар бераз мине дә.
Кызлар үзләре дә озата иде,
Тилерәк тә булдык, җилле дә.

Ялвару төс түгел миңа да,
Йөрәгең кушмаса интекмә.
Онытыл, истән чык гомергә,
Талчыккан йөрәкне җилкетмә.

Мин ул хәтле әйбәт түгел икән,
Булмадым таяныр терәгең.
Дөньясына кирәк булсам да,
Әлегә юк сиңа кирәгем.

Өметләнеп, шаһданәмне көтәм.
Чын йөрәктән аны яратып.
Юлларымда очрамасын бүтән,
Мин бәхетле аны каратып.

Күңелемнән бер мизгелгә китми
Рәсемдәге кебек чибәрлек.
Минем әллә йөзгә берәү җитми –
Яшь чактагы кебек иләслек.

Сүрелүне белмим, яшьнәп яшәү,
Әллә аннан назлы җил бәрә.
Башка белән булалсам бәхетле,
Берәр ничек хәбәр җибәрәм.

Йөрәк тыңламый, көтәм бүген дә,
Нурлы йөзе балкый күңелдә.

АВЫЛЫМА

Исемең Сәфәр булганга,
Балаларың китәдер.
Авылда калган бәхетен
Эзләп гомер итәдер.

«Исән генә йөрегез!» дип,
Моңаеп озатасың.
Савытлы[*] һаман да ямьле,
Кайтканын юатасың.

Ризыклары бетмәсен дип,
Гомерләрең үтәдер.
Китеп карасаң – беләсең,
Балаң белми китәдер.

Аның күңеле далада –
Шуңа моңсу чынбарлык.
Китмәскә сәбәп юк нигә
Җиргә ятып еларлык.

Тәгәрәпләр төшәр булам
Өске Басу үрләрен.
Шул үрләр дә кочып ала,
Төбәп моңсу күзләрен.

* * *

Язган хәзер сагынып яшәргә
Фирүзәдәй зәңгәр күзеңне.
Белсәң әйт, мин сине нигә көтәм?
Әйтер сүзем юк сиңа бүтән.

БАЕК МӘКТӘБЕ

Канат чыгардыгыз үсеп,
Буйга җиткән чагыгыз.
Сез дә шулай китәсезме?
Мөмкин булса калыгыз.

Төшләргә кереп уятыр,
Мәктәп юлы – йөрәктә.
Анда хисләр бөреләнә,
Очкыны да дөрләтә.

Ымсынган күңелегезне
Тыярлык көч юк сыман.
Еламый хушлашсагыз да,
Йөрәккә авыр сыман.

Яшьләр әле дә дуамал,
Сагыну да юк сыман.
Киткәч берни искә төшми,
Авыл мәктәбе сыман.

* * *

Дөрес сүзне ачы диеп,
Һаман ялган сөйлибез.
Азатлык та бар бит инде,
Ни күрәсен белмибез.

Кызыктыра ил байлыгы
Кайберәүләрнең күзен.
Илне яклар-саклар өчен,
Берләштерегез безне!

Ватан белән ник уйныйлар,
Ул бит уенчык түгел.
Битарафлыкка йөрәктә
Урын калмасын бүген!

Уйнамагыз ил белән, дип,
Кисәтер вакыт җиткән.
Бетәр сыман түгел бит без,
Ник байтагыбыз беткән.

Җанын фида кылса гына
Инсан Ватан хакына,
Әйләнә яшәү бәхеткә,
Илнең йөзек кашына.

---

[*] *Савытлы – елга исеме.*

«ЕВРАЗИЯ» яки Руслар татарга

Теге яки бу халыкның бүгенге хәле һәм алга таба үсешенең алшартлары үз кавеме тарихын ничек аңлавы, шулай ук ерактан килүче милли-этник үзенчәлекләрен һәм уңай традицияләрен файдалана белүе белән бәйләнгән. Лев Гумилёвның төркиләр тарихына багышланган фәнни хезмәтләре һәм дә рус тарихын аңларга ярдәм итә торган, әмма рус җәмәгатьчелеге, рәсми җитәкчелек тарафыннан тиешле дәрәҗәдә бәяләнмәгән тикшеренүләре бу яктан бик тә әһәмиятле чыганак булып тора. «Тайны происхождения наших предков» (Казан, Татар. кит. нәшр., 2023, 391 б.) дигән безнең яңа монография – тарихчылардан академик Индус Таһиров һәм мөхбир-әгъза Фаяз Хуҗин үзләренең рецензияләрендә аңа югары бәя бирде – тематик һәм проблематик яктан шушы ук рәткә килеп ялгана. Анда аз билгеле булган яки моңарчы кул тимәгән материалларга таянып, ерак бабаларыбыз тарихының икенче этабында Урта Азия биләмәләрендә – Туранда оешкан һәм шуннан башлангыч ала торган кавемнәребезнең (сөн-һуннар, Алтайга күченгән «тюкю»-түркләр, уйгырлар, угызлар, хазарлар, болгарлар, бәҗәнәкләрнең) этник тарихы яңача яктыртыла һәм без чыгарган нәтиҗәләр югарыдан тагылган карашлардан нык аерыла.

● Николай Михайлович Карамзин.

● Лев Николаевич Гумилев.

Совет чорында төрки халыкларның этник тарихын өйрәнү, бигрәк тә аларның этник культурасын безнең белән ерак бабалар арасында арадашчы регион булган борынгы Туран белән бәйләп аңлатырга омтылу совет җәмгыятенең интернационализмга нигезләнгән идеологиясенә каршы килә дип, пантюркизм чагылышы дип бәяләнде, Төркия белән якынаерга, хәтта аның белән кушылырга омтылу дип каралды.

Әмма «совет җәмгыяте бөтен дөньяга коммунистик дәүләт төзү үрнәген күрсәтә алмады. Большевиклар тарафыннан илнең милли сәясәте нигезе итеп тәкъдим ителгән интернационализм асылда бөекдержавачылык шовинизмы булып чыкты. Бу шовинизмны җәмгыять тормышыннан ничек кенә алып ташларга тырышсалар да, партия съездларында аны ничек кенә тәнкыйтьләсәләр дә, ул барыбер әле төзелеп килүче совет дәүләтенең бөтен күзәнәкләренә үтеп керде. Ленинның аңа каршы аяусыз көрәш игълан итүенә дә карамастан, шовинизм пролетар интернационализм битлегенә төренеп яшәвен дәвам итте» (академик И.Таһиров).

Узган гасырның 30 нчы елларында төрки халыкларда һәм милли республикаларда меңләгән корбаннарга китергән сәяси репрессияләр нәкъ менә «пролетар интернационализм» байрагы астында үткәрелде, милләтнең «каймагы» булган иң талантлы вәкилләре юкка чыгарылды.

Шундый «чистарту» һәм «кызыл террор» нәтиҗәсендә төрки телләр белемендә «автохтонизм концепциясе» дигән ясалма караш барлыкка килде, ягъни төрки халыкларның килеп чыгышы аларның хәзер яши торган территорияләре белән бәйләп карала башлады. Хәтта союздаш һәм автономияле республикаларның фәнни даирәләрендә дә, шул чорда хакимлек иткән идеологиягә һәм сәясәткә ярарга тырышып, үз халкының хәзер яши торган территориясе белән элек-электән үк мәңгелек бәйләнеше булуын «исбат итә» торган фәнни хезмәтләр барлыкка килде. Мондый караш, аерым алганда, бездә, Идел буе татарларында да пәйда булды һәм аерым фәнни хезмәтләрдә (М.Зәкиев) ул хәзерге көндә дә яклана.

Төрки халыкларның яралган территориясен һәм иң элгәреге ватанын Үзәк Азия, Саян-Алтай регионына бәйләп карау да асылда – тоталитар режим идеологиясе нәтиҗәсе. Мондый карашның төбендә Урта Азиядә төрки этногенезның икенче этабында оешкан яки аерым этник компонентлары шуннан башлангыч ала торган аерым халыкларның (һун-сөн, уйгыр, угыз, түрк-«тюкю», болгар, хазар, кангар (бәҗәнәк)) генетик тамырларын арадашчы туган илләре Тураннан читләштерергә һәм аерып карарга юнәлтелгән тенденциоз сәясәттән башка гамәл түгел. Монда инде төрки халыкларның иң беренче яралган һәм торган җире Алгы Азиядә (хәзерге Гыйрак, Сүрия, Төркия һәм өлешчә Төньяк Африка җирләре) булганлыгы турындагы Ф. Хоммель теориясенең күрәләтә һәм юрамал кире кагылуы турында әйтеп торасы да юк. Безнең югарыда исемләнгән китабыбызда без реконструкцияләгән чагыштырмалы архаик сүзлеккә (меңнән артык сүз!), шулай ук төрки кавемгә хас этник сыйфатларга һәм төрле тарихи чыганакларга нигезләнеп, Алгы Азия, Якын Көнчыгыш ареалында иң башлап пратөркиләр формалашуга җирлек булган үле һәм борынгы кабиләләр аерып чыгарыла һәм аларның дәвамчылары булган кабиләләрнең акрынлап Иран тау яссылыгы, Кавказ тау аралыклары аша (безнең эрага кадәр) Урта һәм Үзәк Азия, Себер, Ерак Көнчыгыш биләмәләренә үтеп кергәнлеге дәлилләп күрсәтелә. 2019 елда чыккан «Прототюрки: изначальная прародина, ранние племена и язык, история и этнокультура» (Казан, ТКН) исемле китабымда исә төрки этногенезының беренче этабы аеруча киң итеп анализлана.

Туран исеме белән бәйләнешле идеология Төркиядә барлыкка килде. Төрек идеологы Зыя Гекальпның (1876–1924) һәм аның дәвамчыларының карашларын гәүдәләндерә торган бу теория төрки халыкларның уртак культураларын һәм телләрен берләштерү юлы белән «Бөек Туран» федератив дәүләтен төзүгә юнәлдерелгән иде. Басып алу максатын күздә тоткан, әмма тормышка ашырылмаслык хыял гына булган ошбу юнәлеш яки хәрәкәт «пантюркизм» исемен алды.

Әлеге мәсьәләне махсус тикшергән Д.Е.Евгеньев фикеренчә, идеология һәм иҗтимагый хәрәкәт буларак пантюркизм Көнбатыш дәүләтләренең кысымына, басып алу сәясәтенә каршы көрәштә төрки халыклардан союздашлар булдыру битлегенә төренеп формалашты. Госманлы империясе таркалганнан соң, Төркия җирләрен инглиз, француз, итальян һәм америка империалистлары тарафыннан бүлгәләп алу куркынычына каршы тору өчен башка төрки халыкларны буйсындырырга, шуның исәбенә киңәергә һәм көчәергә кирәк дип каралды.

Бер үк вакытта Төркиядә бу хәрәкәткә каршы икенче бер иҗтимагый юнәлеш, милли бәйсезлек өчен көрәшүче «кемализм» дигән хәрәкәт барлыкка килде. Бу хәрәкәтне милли буржуазия җитәкләде, аның төп җитәкчесе дәүләт башлыгы Кемаль Ататөрек булды. Алар панисламизм белән берләшеп хәрәкәт итүче пантюркизмга каршы ачыктан-ачык көрәш җәелдерде. К.Ататөрек әллә ничә тапкыр пантюркизм һәм панисламизм идеяләрен тәнкыйтьләп чыгышлар ясады. Аерым алганда, 1921 елда Мәҗлес трибунасыннан төрек милләте үзен һәм үзенең мөстәкыйльлеген саклаячак, әмма чит ил территорияләрен яулап алуга бармаячак, дип белдерде. Ә 1927 елда Мәҗлеснең II съездында: «Барлык төркиләрне бер дәүләткә берләштерү – тормышка ашмаслык мәсьәлә. Тарих тәҗрибәсеннән күренеп тора: пантюркизм яки панисламизм сәясәте уңышка ирешә алмый. Без тормышка ашырып була дип исәпләгән төп мәсләк ул – милли сәясәт», – дип ассызыклады. Кемалчылар Төркиянең үзендә бердәм милли буржуаз республика булдыруны беренче чиратта торучы төп бурыч итеп санады (Евгеньев Д.Е. Вопросы этногенеза турок в турецкой исторической литературе. – М., 1988).

Әмма кайбер яшь төрекләр – пантюркистлар, сүздә үз карашларының хата икәнлеген танып, кемализмны яклауларын белдерсә дә, чынлыкта пантюркизмны пропагандалауны дәвам итте. 1941 елда Төрек культурасы Лигасы оештырылды һәм пантюркизм рухындагы журналлар чыгарыла башлады. Шул ук елда «Бозкурт» журналы «Пантюркизм көтә» дигән мәкалә бастырды һәм аңа өстәмә итеп, үз эченә СССРның Кавказ аръягы һәм Урта Азия җирләрен дә керткән «Бөек Төркия» дигән карта да китерелгән иде. Бары 1944 елның маенда Бөек Ватан сугышының җиңү белән бетәчәге билгеле булганнан соң гына, Төркиянең дәүләт иминлеге органы пантюркизм оешмасы әгъзаларын кулга алды. Президент Исмет Иненю үзе рәсми рәвештә пантюркизм идеяләрен төрекләрнең милли теләкләренә зыян китерә дип гаепләп чыкты. Пантюркистлар судка тартылды, аларның журналлары ябылды.

Әмма моннан соң Төркиядә пантюркизм тулысынча һәм катгый рәвештә бетерелде, дип әйтеп булмый. Вакыты-вакыты белән пантюркизм идеяләре төрле кинаяле яки томаланган формаларда калкып чыга. Төркия матбугатында Төньяк Туран территориясен, ягъни Урта Азия һәм Кырымны да үз эченә алган «Бөек Төркия» картасының басылуы һәм Төркия Президенты Эрдоганның Кырымны Россия-

БЕРЛЕГЕ бурычлымы?

● **Кемаль Мостафа Ататөрек.**

нең бер өлеше дип танымавы – шуны раслаучы мисаллар.

Илебездә хөкем сөргән тоталитар режим чорына кире кайтып, шуны әйтергә кирәк: безнең тюркологларның үз хезмәтләрендә тарихны дөрес күрсәтергә тырышуларында, ә язучыларның үз халкының тарихтагы пассионар күтәрелеш һәм аска төшү чорларын сәнгать алымнары белән чагылдыруларында «крамола», кер-начарлык күрү, бигрәк тә шундый фактларны пантюркизм идеяләренә теләктәшлек итеп бәяләү тамырдан ялгыш иде. Чөнки һәр ике очракта да тарихка мөрәҗәгать итү авторларыбызның патриотик хис-тойгылары белән бәйле булганлыгы бәхәссез. Шул ук вакытта аларның эшчәнлеге заманында берничә төрле дәүләт төзеп яшәгән халкыбызның федерация составында автономияле республика дәрәҗәсе генә түгел, ә зуррак хокукый статуска лаек икәнебезне исбат итәргә омтылу белән дә бәйле иде. Тоталитар режим елларында нәкъ менә шулар өчен халкыбызның элитасы – меңнәрчә алдынгы фикерле зыялыларыбыз, совет властена каршы агитация һәм көрәш алып баруда гаепләнеп, халык дошманнары сыйфатында юк ителде. Әлбәттә инде, безнең ата-бабаларыбызга көчләп тагылган, яман аты чыккан пантюркизмның исә монда берничи дә катнашы юк.

Моңа ышану өчен бүген суверен, ягъни бәйсез төрки дәүләтләр булып яшәүче казах, кыргыз, үзбәк һәм төрекмәннәрне мисалга китерү дә җитә. Бу халыкларның берсе дә, үзләренең суверен хокукларыннан ваз кичеп, анатолия төрекләре белән бердәм дәүләт төзү максаты белән, аларның кочагына ташланырга җыенмый. Бу, аларның үзләренең дәүләтчелеген саклаган хәлдә, экономика һәм культура өлкәсендә якыннан аралашуларын һәм үзара бәйләнешләрен дәвам иттерү һәм үстерүгә булган омтылышларына каршы килми. Шул ук вакытта дәүләтара бәйләнешләр әлеге халыкларның үз бабаларының этник һәм этнокультура тарихларын мөстәкыйль рәвештә һәм үзара аралашып өйрәнүләренә дә комачауламый, ә бары ярдәм генә итә.

Язмабызда борынгы Туранга һәм аннан чыккан кавемнәргә мөнәсәбәтле мәсьәлә күтәрелгәнлектән, без бу мәсьәләгә карата үзенчәлекле карашы булган күренекле рус теле белгече Н.С. Трубецкойга тукталмыйча китә алмыйбыз. «Бөекдержавачыл шовинизм» шаукымына бирешмәгән бу «евразия» карашлы профессор үзенең «Рус культурасында туран элементлары турында» дигән оригиналь хезмәтендә болай дип язды: «...әгәр кан тамырларында күпме дә булса туран каны акмаган русны табуы авыр икән, ...шунысы ап-ачык: безгә, русларга, үз милли аңыбызны дөрес танып белү өчен, үзебездә туран элементы да булуын истән чыгармаска, туран туганнарыбызны өйрәнергә кирәк. Әмма моңа кадәр без бу турыда аз кайгырттык: һәрвакыт үзебезнең славян тамырларыбызны гына алга чыгардык, хәтта туран элементыннан оялгандай, үзебездә бу элементның булуын телгә дә алмадык. Безгә бу артта калган караштан котылырга кирәк».

Әгәр төрки чыгышлы күренекле тарихчы Н.М.Карамзин: «Мәскәү үзенең уңышка ирешүе белән ханнарга бурычлы, чөнки әгәр рус җирләре Урда хакимияте астында булмаган булса, Литва, Польша, Венгрия, Швеция Россияне баштагы хәленә кабат кайтарып булмаслык итеп үзара бүлгәләп бетергән булыр иде», – дип язса, Н.С.Трубецкой, аның фикерләрен дәвам иткән кебек, мондый нәтиҗәгә килде: «Мәскәү дәүләте татарлар хакимлеге аркасында барлыкка килде. Мәскәү патшалары, әле «рус җирләрен бергә җыю» тәмамланганчы ук, Бөек монгол монархиясенең Көнбатыш олысы җирләрен берләштерә башлаган. Мәскәү бары Казанны, Әстерханны һәм Себерне басып алганнан соң гына куәтле дәүләткә әверелде. Рус патшасы монгол ханының варисы рәвешендә пәйда булды. «Татар хакимиятен бәреп төшерү» татар ханын православие динендәге патша белән алыштыруга һәм хан башкаласын Мәскәүгә күчерүгә кайтып калды. Хәтта Мәскәү патшасының боярлары һәм башка йомышлы кешеләренең шактый зур проценты татар аристократлары вәкилләреннән тора иде. Рус дәүләтчелеге барлыкка килүнең бер чыганагы татар дәүләте иде һәм бу фактка күз йомучы яки аның әһәмиятен киметеп күрсәтергә тырышучы тарихчы галимнәрнең хаклы булуы икеле».

Бу туп-туры итеп әйтелгән һәм аерым өлешләре беркадәр бәхәсле дә булган сүзләрдә, әлбәттә, шактый дәрәҗәдә хаклык һәм тарихи дөреслек бар. Н.С.Трубецкойның бу карашлары атаклы эмигрант галимнәрдән торган һәм Бөек Даланың Россия тарихында тоткан урынын бөтенләй яңача аңлату белән аерылып торган «евразиялеләр» мәктәбенең төп идеясенә туры килә. Евразиялеләр рус тарих гыйлемендә Көнбатыш Европа йогынтысында XVIII гасырдан ук хакимлек итеп килгән татар-монгол игосы турындагы идеяне «кара легенда» буларак беренче булып кире какты (Ермолаев).

Л.Н.Гумилёв «евразиялеләр»нең карашлары һәм бәяләүләре белән тулысынча килеште, үзен «соңгы евразияле» дип атады. Аның болай дип әйтергә, һичшиксез, фәнни-методик һәм әхлакый яктан хакы бар иде,чөнки ул да үзенең фәнни хезмәтләрендә татар-монгол изүе («иго»сы) турындагы карашны кабул итми һәм, реаль фактларга нигезләнеп, руслар белән татарларның үзара аралашып яшәү барышында, бигрәк тә элгәреге чорларда, татарга карата кире мөнәсәбәт чагылышының сәбәпләрен ача. «Милләтләр арасындагы дошманлыкны «западниклар» күпертә, ә алар Русь илендә һәрвакыт күп булды», – дип белдерә Л. Гумилёв. Евразиялеләр карашын һәм аңа аваздаш булган үз карашларын раслау өчен, галим үзенең хезмәтләрендә һәм журналистлар белән әңгәмәләрендә күпсанлы фактлар китерә. Сүз белән генә чикләнмәс өчен, мин биредә аның журналист Альянс Сабиров белән әңгәмәсеннән бер өзек китерәм:

«Монгол чорыннан күпме архитектура һәйкәлләре сакланып калуын белер өчен бары Мәскәү тирәсендәге «Алтын әйләнеш»не («боҗра»ны) урап үтү, Владимир, Суздаль, Переславль шәһәрләрендә булу да җитә. Безнең культураны дала күчмәннәре һәлак итте дип сөйләү дөресме? Күзне каплаган пәрдәне алып ташлап, Русь җиренең Алтын Урдага буйсынган чорына һәм Русь җирләренең нинди хәлдә булуына күз ташлыйк. Беренчедән, һәр рус кнәзьлеге үзенең территория бөтенлеген һәм чикләрен саклап калган. Икенчедән, административ идарә итү һәр җирдә руслар кулында булган. Өченчедән, һәрбер кнәзьлекнең үз гаскәре булган. Дүртенчедән, һәм монысы аеруча мөһим, Алтын Урда православие гыйбадәтханәләрен җимерүне максат итеп куймаган һәм андый дәүләтләр өчен хас булган теләсә нинди дин тоту ирегең таныган. Факт факт булып кала: православие дине бөтен чаралар белән якланган, чиркәү һәм дин әһелләре салымнар түләүдән тулысынча азат ителгән. Алай гына да түгел, хан ярлыкларының берсендә әйтелгәнчә, православиене яманлаган өчен, гаепле кеше үлем җәзасына тартылган һәм ул җәзаны юкка чыгарып булмаган. Русь иленең чукындырылуына 1000 ел тулуын билгеләп үткәндә, шушыларны яхшылык белән искә алмыйча калу, намусы булган кешеләр, гөнаһ түгелме безгә?...» (Лев Гумилёв. «Чёрная легенда», 2007, 201 б.).

Л.Гумилёв үзе, Н.Трубецкой кулланган «туран» сүзе урынына шуның өлешчә синонимы булган «татар» сүзен куллана. Әмма шул ук вакытта аның «евразиячел» фикерләренә кушылып, төпле фикерен әйтә: «Мин, рус кешесе, бөтен гомерем буена татарларны яла ягудан саклап килдем. Алар бит безнең каныбызда, безнең тарихта, безнең телебездә, безнең чынбарлыкны тоюыбызда... Татарлар безнең тышыбызда түгел, ә безнең эчебездә» (шунда ук, 261 б.).

Әлбәттә, Л.Н.Гумилёвның мондый фикерләре аның тагын да глобальрәк карашының дәвамы һәм безнең җирлеккә нисбәтле нәтиҗәсе булып тора: «Россиянең ике төп башлангычы бар – славян башлангычы һәм төрки башлангыч. Мондый караш тирәнтен нигезле һәм мәгънәле дип саныйм, бу караш безнең үткән тарихны өйрәнгәндә генә түгел, ә хәзерге заман мәсьәләләрен чишүдә дә уңышлы» (шунда ук, 201–202 б.).

Л.Гумилёвның «татарлар безнең эчебездә» дигән сүзләренең кан-ген катнашуы, физиологик яктан да туры килүе бәхәссез. Нәсел дәвамы, шәҗәрәгә нигезләнгән тарихи фактлар русларның генофонында һәм «пассионар» күтәрелешендә татарларның җитди роль уйнавын күрсәтә. Моңа ышану өчен рус язучыларыннан Державин, Аксаков, Карамзин, Гоголь, Тютчев, Тургенев, Куприн, Бунин, Булгаков, Ахматова; композиторлардан Балакирев, Алябьев, Скрябин, Римский-Корсаков, Танеев; хәрбиләрдән Суворов, Кутузов, Ермолов, Минин, Толбухин, Тухачевский; шулай ук бик күп галимнәр һәм дәүләт эшлеклеләренең нәсел башы татар кавеменә барып тоташа. Ни кызганыч: рус җәмәгатьчелеге, халыкның элита катламы ошбу хакыйкатькә күз йомып, ягъни үзләренең саф славян түгел, ә «катнаш этнос» булуларын танымыйча, «бөекдержавачыл шовинизм» йогынтысын кичерә. Л.Гумилёвның 1990 елда татар журналисты А.Сабиров белән әңгәмәсендә белдергән мондый күзәтүе асылда бүген дә үз көчендә кала: «Төрки халыкларның тискәре роле турындагы мифның беркайчан да болай күпертелгәне юк иде әле. Мәктәп дәреслекләрендә иң кара буяулар белән каһәр суккан татарлар изүе [«иго»сы] тасвирлана».

Хәзерге чорда татар милләтенең хәле тагын да мөшкелрәк. Югары хакимиятнең теләктәшлеген һәм ризалыгын тоеп, үзәк фәнни оешмаларның сибелеп яши торган аерым этник төркемнәрне (себер һәм әстерхан татарларын) халкыбыз составыннан аеруны «дәлилләп» чыгулары, башка милләт вәкилләре итеп яздыртылып, халык санының күрәләтә кимителүе, элгәреге татар мәктәпләрендә ана телендә укытуның 2 генә сәгатькә калдырылуы кебек фактлар әнә шул хакта сөйли.

(Дәвамы 23 нче биттә).

Атнаның сәяси мизгелләре

Соңарып килгән төшенү

Атнаның төп сәяси вакыйгасы булып, мөгаен, Вильнюста үткән НАТО саммиты һәм төрле илләрнең анда кабул ителгән карарларга реакциясе каладыр. Әлбәттә, оештыручылары аны югары бәяләде. Әйтик, АКШ лидеры Джо Байден аның нәтиҗәләре хакында, үземнең бөтен карьерам буена киләчәкнең перспективалары хакында мин әле беркайчан да болай ук оптимистик рухта булмадым, дип белдергән. Үзенең әйткәннәрен куәтләп, ул шулай ук, Украина низагының гадел чишелеше территориаль бөтенлек принцибына нигезләнергә тиеш, ә ирек өчен күпме кирәк, шуның кадәр тырышачакбыз, дип тә өстәгән. Пекин исә, саммитта кабул ителгән коммюнике Кытайның бүген үткәрә торган сәясәтен бозып күрсәтә һәм аны махсус дискредитацияли дип, альянсны гаепләп тә чыккан. Ә Төркия, дөньяда тотрыклылык урнашсын өчен, НАТОның киңәюен хуплап кабул итүе турында белдергән. Мәскәүдә исә НАТО саммитында кабул ителгән карарлар тискәре бәясен алды. Анда альянсның Россиягә каршы алып бара торган «гибридлы сугыш»ында Украинага бары тик «расход материалы» роле генә бирелүе турында әйтелә. Әлбәттә, монда хаклык бар да кебек. Мәгәр, проблемага киңрәк карау да таләп ителә. Әгәр ул «гибридлы сугыш»ның бүгенге дөньяда яңа геосәяси тәртип урнаштыру инструменты булуын, шулай ук Көнбатыш белән Россиянең анда капма-каршы яктан, әмма уртак максатларда эш итүен дә исәпкә алсак, глобаль сәясәттә соңгысы инде үзе дә Украина ролендә калуы аңлашылыр. Чөнки, чыннан да, Россиядән башка гына, Көнбатыш һәм НАТО бүгенге нәтиҗәләренә ирешә алмаган булырлар иде.

Игътибарны шулай ук 17 июльдә БМО КШның Украинада тынычлык вә иминлекне яклау буенча Бөекбритания рәислегендә һәм министрлар дәрәҗәсендә үткән утырышы да җәлеп итә. Анда тышкы эшләр министрлары Бөекбритания, Польша, Украина һәм Франция кебек илләрдән чакырылган. РФ исә БМОдагы даими вәкиле дәрәҗәсендә генә күрсәтелде. Төп тема буенча интернетта объектив мәгълүмат күренмәде. Булганы исә, Россиянең ашлык алыш-биреше буенча килешүдән чыгуы, АКШның Украинага кассеталы корал бирү турында карар кабул итүе кебек мәсьәләләр дә утырышта күтәрелүе хакында гына иде. Икенче көнне БМО Генераль Ассамблеясе «Украинаның вакытлыча басып алынган территорияләрендәге вәзгыять» дигән темага багышлап, ачык бәхәсләр дә үткәргән.

Сәяси атнаның кайбер башка вакыйгаларына да тукталыйк. Украинаның ике «диңгез беспилотнигы» һөҗүме нәтиҗәсендә 17 июль иртәсендә Кырым күпере вакытлыча сафтан чыгарылган. Россиядә бу вакыйга «террор акты» буларак бәяләнде һәм СКР тарафыннан РФ ҖКның 205 нче маддәсе (террор акты) буенча җинаять эше кузгатылуы мәгълүм булды.

Фоат УРАЗАЙ.

ИРАДА

Әкбәр КОШАЛЫ

(Дәвамы. Башы 26, 27 нче саннарда.)

Бу шигырьне укыгач, озак уйландым. Нәрсә бу? Ираданың чын хисләрен күрсәтмәскә тырышуымы? Ә мин инде үземнең карарымнан чигенә алмыйм – тәнем дә, җаным да, мәхәббәтем дә яңадан туган. Мин Ирада эшләгән үзәккә киттем. Ирада янә «скафандр»да иде. Кулларында ап-ак перчаткалар. Ләкин аның кулларының аклыгын хәтта бу перчаткалар да яшерә алмый. Хәтта «скафандр» да Ираданың мөлаемлыгын, күзләренең наянлыгын, матурлыгын шулай ук яшерә алмый иде.

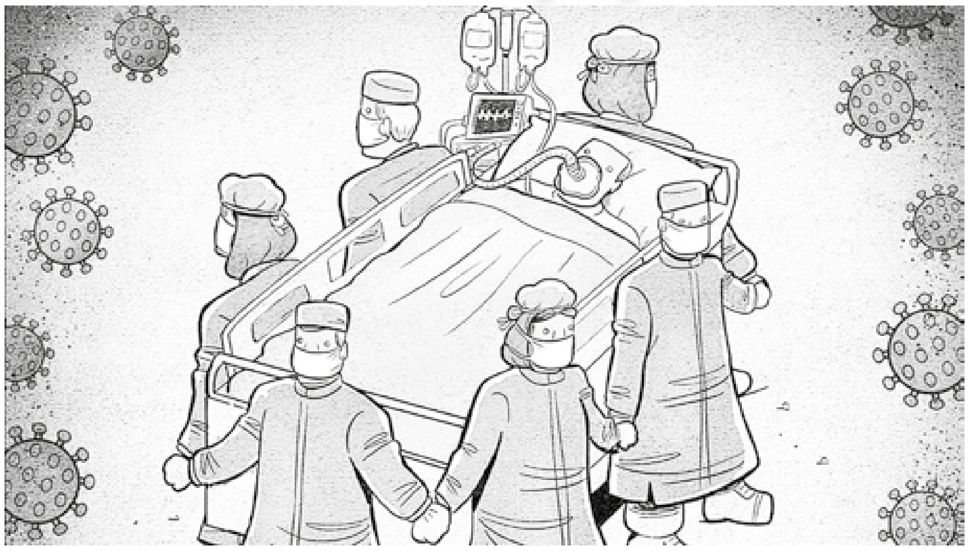

Исәнләшкәч, ул миңа: «Шагыйрь, сиңа монда килмәскә кирәк. Мине синең өчен сүгәчәкләр. Язышабыз бит инде». Аннары аска карап өстәде: «Безне дә тикшерәләр, мин дә анализ бирдем, Шагыйрь».

Минем йөзем үзгәргәнне күреп, тынычландырырга кереште: «Курыкма! Начар кешеләргә берни булмый. Иң мөһиме 4 «кискен көн»не уздырып җибәрү...» Мин кызып киттем, синме инде «начар кеше», янәсе...

– Доктор, мин үлем белән яшәү арасында сиңа тәкъдим ясадым. Бу тәкъдим түгел, боерык. Бу эшне сузарга теләмим. Без болай да инде күп вакыт югалттык. Бер-беребезне үгетләргә кирәк түгелдер, дип саныйм. Кайчанга туй үткәрәбез?

Миңа Ираданың горурлыгы, шатлыктан елмаюы «скафандр»ны ертып чыгар кебек тоелды.

– Шагыйрь, син тилеме әллә?! Нинди өйләнешү?

– Ирада!..

– Ооо әфәндем?!

– Ирада, иртәгә синең нинди график? Әгәр дә син чыга алмасаң, мин өйләнешү мәҗлесен синең эш урынында оештырам.

– Шагыйрь, ярамый. Яраса да, рәсми никах белән генә чикләнергә ярамый. Безнең якларда Аллаһ каршындагы никах мәҗбүри. Ләкин ике шарты үтәлсә дә хәзер ярамый. Хастаханәдә бөтенләй ярамый.

Мин шикләнергә урын калдырмаслык итеп ярып салдым:

– Ирада, иртәгә бөтен тиешле кешеләр белән мин монда булачакмын. Белеп тор.

Хастаханәдән чыгып барганда берничә табибнең сөйләшкәне колакка керде:

– Ираданың тесты начар икән.

Йә Аллам! Әйтерсең лә, мин элекке авыру халәтемә кайттым. Бу сүзләр чыгырдан чыгарды. Хәтта коронавирус белән авырганда да мондый хәлдә түгел идем. Билгеле, сызлану, борчылу бар иде, ләкин Ирада турындагы сүзләр мине бөтенләй кайгыга салды. Бу турыда уйларымны күңелдән куарга тырышсам да, борчылуым үтмәде.

Ул төнне үземне корт чаккандай хис иттем. Күзгә йокы кермәде. Мин катлаулы, бик катлаулы карар кабул иттем бит. Ни өчен катлаулымы? Мин әти-әниемә бер генә бала. Мин инде бер ялгыш җибәрдем. Икенче ялгышка хакым юк. Яшь тә бара. Бу шартларда үлем бусагасында торган кыз белән никахлашу үз-үзеңә кул салуга бәрабәр. Ләкин әйтелгән сүз – атылган ук. Мин артка чигә алмыйм!

Иртәгә без ант итәргә тиешбез:

– Саулыкта да, сырхауда да,
Бәхеттә дә, кайгыда да,
Байлыкта да, юклыкта да,
Үлем безне аерганда!...

Мин соңгы юлны үзгәртер идем:

– Үлем безне аергач та!..

Кыскасы, миемдә сораулар өере булса да, вакыты җиткәч, мин үземнең «команда» белән Ирада ишеге каршысына килеп бастым. Ирада талчыкканга охшаган, әллә миңа гына шулай күрендеме?

Ул инде йола үтәргә әзер иде, борынгыдан килгән йола бу.

Никахка Ираданың хезмәттәшләре дә җыелганнар.

– Юлчы! – Бу юлы Ирада миңа «Шагыйрь» дип тә, «Әфәндем» дип тә дәшмәде. Бу миңа сәер тоелды.

– Уз, ханым-әфәнде.

Минем белән Үзәккә килгән никахлашу хезмәткәрләре, шаһитлар, дин әһеле эшне тиз тотты, без перчаткалы кулларыбыз кавышкач кына аңга килдек. Ирада «риза», диде, мин «риза», дидем һәм никахлашу хезмәткәре: «Шушы минуттан сезне ир белән хатын дип игълан итәм», – диде.

Янәшә-тирәдәгеләр бер авыздан: «Бәхетле булыгыз!», – дип кычкырды. Без теләсәк тә үбешә алмаган булыр идек, чөнки икебез дә битлектән. Мин Ираданың ак перчаткадагы ак кулының атсыз бармагына балдак кидерттем. Ирада миңа: «Син үпкәләмә инде, мин әле балдак алырга өлгермәдем. Иртәгә балдак алырмын. Сиңа тагын килергә туры килә инде», – диде. Йөзе бераз агарынган булса да, Ираданың назлылыгы, көязлеге үз урынында иде.

Иртәгесен мин яңадан хастаханәдә идем. Билгеле инде, балдак өчен түгел. Чөнки анда инде минем сөеклем генә түгел, ә рәсми никахлашкан хатыным эшли. Һичшиксез, мин анда булырга тиеш. Монда «ни өчен» дигән сорау урынсыз. Эчкә кертмәсәләр, берәр аулак урында көтеп торырмын.

Минем Ирадам реанимациядә иде. Реанимациягә берәүне дә кертмәгәннәре һәркемгә билгеле. Ләкин мәхәббәткә каршы тора алган киртәләр юк. Зур кыенлыкларны узып реанимациягә эләктем. Ничек электем – бер Аллаһ белә.

Кичәге никах, Ираданың авыруы – мине бөтенләй икенче дөньяга күчерде.

Ирада табутка ошаган дүрт тоткалы савытта ята. Мин аның кулын үз кулларыма алдым. «Ии, Җүләрем, килдеңме?» дип пышылдады Ирада. Ул көч-хәл белән генә үзенең кулын күтәрде. Бармагында минем балдак, ә учында аныкы... Ничек, кайчан алырга өлгергән?!

Мин эчтән ишекне бикләдем. Кемдер шакыды. Шакымасалар тагын!

Ирада:

– Син белдеңмени?

– Белдем.

– Ник алайса никахлаштык? Ник мине газаплыйсың?!

– Син нәрсә, кызый?

– Мин үләм, җаным, үләәәм!

– Синең үләргә хакың юк!

– Юлчы, бүген үк безнең никахны гамәлдән чыгарырга сүз бир. Ярыймы?

– Ирада, бу дөньядамы, тегесендәме, без барыбер бергә булачакбыз. Бу дөньяда туры килмәсә, теге дөньяда очрашырбыз. Минем кулым башка кулны тотмаячак. Минем күзләрем башка күзләргә карамаячак! – Бу сүзләр минем йөрәгем аша узды, ләкин мин аларны әйтмәдем, әйтә алмадым. Алар урынына: «Син бит мине терелтә алдың, димәк, син үзең дә терелергә тиеш, кыланма инде! Алайса, кем өчен терелттең мине? Син китә алмыйсың мине калдырып!» – дип тездем.

Ул минем йөрәгемнән чыккан, ләкин әйтелмәгән сүзләремне ишеткәндәй җавап бирде:

– Мин һәрвакыт синеке булдым, Юлчы, һәрвакыт, син белмәдең генә...

Аның соңгы сүзләре: «Мин сине бик нык яраттым, минем Җүләрем». Йә Алла! Нинди татлы иде бу сүз – «Җүләрем!»

Бәлки, мин әйтергә тиеш булганмындыр: «Син мине бу дөньяда көттең, башкасында да көт мине!» Ләкин мин үткән вакыт фигылен кулланмадым. «Син бит мине яратасың, акыллым». Ирада елмайды, нәрсәдер әйтергә теләде, ләкин көче җитмәде.

Ишек артында ыгы-зыгы купты, күрәсең, өстәмә ачкычны тапканнар, шалт итеп йозак ачылды, кемнәрдер эчкә керде.

Кичен телевизордан коронотаблицаны күрсәттеләр: яңа авырганнар – 36, терелгәннәр – 64, үлгәннәр – 1. Кем соң бу? Йә Алла, кем?!

Компьютерны ачтым. Ираданың дус кызлары «Facebook» битләрендә кичәге никах фотоларын тарата. Бихисап бәяләр, «яхшы», «йөрәк»ләр.

Социаль челтәрләрдә икенче Ираданы да котлаганнар – Ирада Юлчы кызы... Әнисе сөекле кызының фотоларын куйган. Тик ул ни өчендер әнисенә караганда адашына күбрәк охшаган. Әллә күз яше аша шулай күренәме?

Икенче көнне яңалыклар порталы «Коронавирус белән көрәштә, фидакярлек һәм батырлык күрсәтеп, актив катнашкан табибләрне бүләкләү турында «Карар»ны таратты. «Карар»да аның да исеме бар иде – «Ирада Тәбриз кызы Кыямәтле «Алтын горурлык» ордены белән бүләкләнә (үлгәннән соң).»

Ираадаа!

Ирада, мин үләм!

Рифат ҖАМАЛ тәрҗемәсе.

Милли җанлы сәнгать әһеле

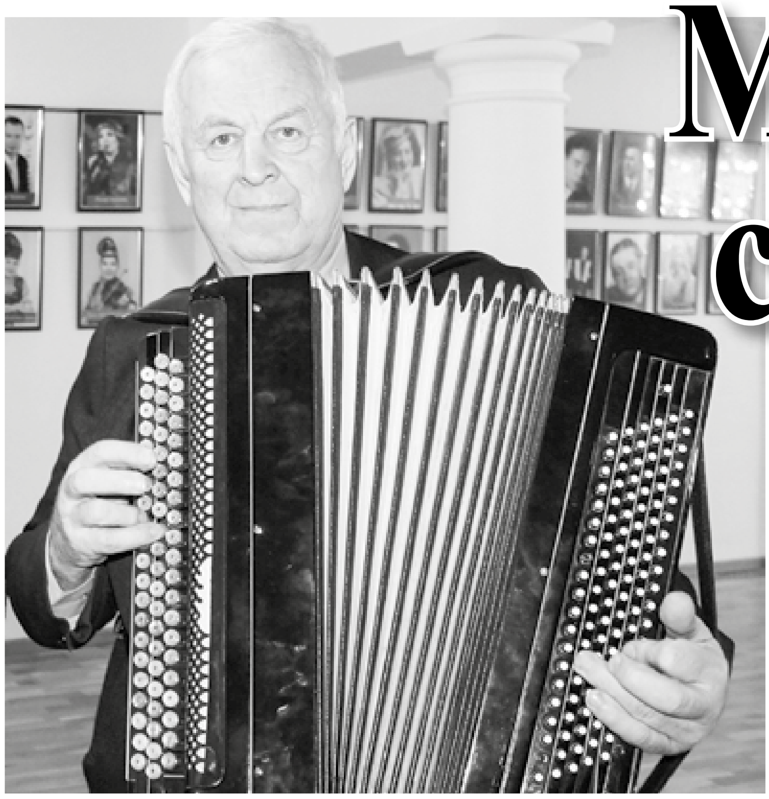

Г.Тукай исемендәге Татар дәүләт филармониясенең сәхнә ветераны, музыкант-аккомпаниатор, Хәйдәр Сафинга 70 яшь тула. Заманында күренекле сәнгать осталарына баянчы-аккомпаниатор булган сәхнә остасы әле бүген дә иҗади хезмәттә. Ул һәрвакыт кызыклы һәм гыйбрәтле истәлекләре белән бүлешә, сәхнәдәшләрен сагынып искә ала.

Ул 1953 елның 25 июлендә Апас районының Көлкәш авылында туа. Тугыз балалы ишле гаиләдә үсә. Өйләрендәге хромка, тальяннарның берсен әтисе Хәбибулла белән әнисе Гөлҗамал алып кайта. Бер кибеттәге сатучының гармунда уйнавын ишетеп: «Биш малаең бар, берсе уйнамаса, берсе уйнар», – дип, әнисе шул гармунны алдырган була. Әнисе затлы нәселдән, укымышлы хәлле кешеләрнең кызы була. Тора-бара балалар барысы да шул гармунда әз-мәз тарткалый башлый, араларында бигрәк тә Хәйдәр тырыша, тальянында да, хромкасында да көйләр чыгара башлый. «Мәктәптән кайткач та авыл җирендә эшнең очы-кырые юк, кышын бәкене ачып су ташу, маллар карау, ишек алларын себерү кебек эшләрне тәмам иткәч, кич белән әти-әни эштән кайткан җиргә өйне җылытып кую минем вазыйфама керә иде. Алар кайткач, өйалдындагы радиоалгычка куеп пластинкалар тыңлау минем өчен зур бүләк була иде. Стенага беркетелгән радионы чишмә суы эчкәндәй йотлыгып тыңлый идек, андагы концерт-әңгәмәләр, мәсәлән, И.Юзеевның «Таныш моңнар» дигән тапшыруларын көтеп ала идек», – дип искә ала Хәйдәр абый балачак елларын. Ул шулай ук радиода яңгыраган җырларның сүзләренә нык игътибар итә, аларны бик тиз отып ала торган була. Чөнки заманында фәкать худсовет аша узган матур, югары зәвыкле әсәрләр генә туры эфирга уза. Радиодан яңгыраган бик күп әсәрләрнең сүзләрен дә, көйләрен дә ул исендә калдыра, әлеге матур тәрбияви нигез – аның тормышында бик нык ярдәм итә.

Хромка, тальян телләрендә уйнаса да, бу өлкәгә тиз генә кереп китми ул, Кызыл Тау авылында 8 классны тәмамлагач, 1968 елда Казанда 29 нчы һөнәр училищесына укырга керә. «Безнең тулай торак «Комсомолец» клубы каршында гына иде. Безгә бик еш концертлар белән Татар филармониясеннән Айрат Арсланов, Азат Аббасов, Әлфия Галимова, Марс Макаров, Гали Ильясов, Эмиль Җәләлетдинов, Алия Фәйзуллина кебек мәшһүрләр килә, әлеге концертлар түләүсез иде. Телевизор да, чын артист та күрмәгән авыл балаларына ул әкияти дөнья булды. Безне эстетик яктан тәрбияләүдә алар зур роль уйнады, музыканың тәэсире, йогынтысы да көчле булды ки», – ди Хәйдәр абый. Ул кичке мәктәптә, хәзерге 17 нче гимназиядә укып урта белем ала, көндез төзелеш заводында эшли. Кичке мәктәптә укыганда үзешчән сәнгатьтә актив катнаша, концертларда чыгыш ясый, өч ел дәвамында Вәгыйз Вәлиев оештырган музыка түгәрәгенә йөри. Бервакыт Марс Макаров белән якыннан таныша, танылган баянчы-композиторга аның әсәрләрен радиодан яратып тыңлавын әйтә.

1972 елда Х.Сафин Казан педагогия институның музыка факультетына укырга керергә карар кыла. Иң беренче Рәгъде Халитов классында укый башлап, профессиональ музыка сәнгате белән таныша. Институтта укыганда Марс Макаров белән аралашып тора, аның баянын сатып ала. Күп тә үтми, ул аны халкыбызның яраткан җырчысы Әлфия Авзалова белән таныштыра, үзенә консерваториягә укырга керергә кирәк булу сәбәпле, Әлфия апа белән гастрольләргә чыгарга дип Хәйдәрне тәкъдим итә. Ә.Авзалова җырларын пластинкалардан отып алган студент егеткә атаклы җырчыга уйнавы авыр булмый, гастрольләрдән кайткач Әлфия ханым аның уйнавын ошатып, М. Макаровка рәхмәтләрен әйтә. Хәйдәр 1976 елда Казан дәүләт педагогика институтын тәмамлагач та Татар дәүләт филармониясендә эстрада бүлегендә Әлфия Авзалова төркемендә баянчы булып эшли. «Без аның белән элеккеге Советлар Союзын аркылыдан-буйга йөреп чыктык. Әлфия апа беркайчан да зарланмый иде. Ятимлек ачысын татып үскәнгәме, ул һәрвакыт ярдәмчел булды. Өстәвенә, ул юморга бик бай иде. Магнитогорск каласында чәчәк бүләк иткәч, монда чәчәк үсәмени, дип сораган иде. Ә бервакыт бер генә роза чәчәге бүләк иткәч, каян белдегез минем ялгыз икәнемне, диде. Менә шундый җор телле, нечкә күңелле булып исемдә калды ул», – дип хәтер яңартты Хәйдәр абый күренекле җырчыбыз турында.

Х.Сафин 1973 елдан алып Ленин исемендәге Мәдәният сараена йөрергә дә вакыт таба. Хормейстеры – Суфия Шаһиева, баянчысы Наил Бариев булган Татар хорында музыкант-аккомпаниатор булып эшли. Соңрак Горький исемендәге клубка, композитор Сара Садыйкова җитәкләгән хорга күчә. «Сара апа әкияти кеше, аны гади сүз белән әйтеп булмый, очрашкач, аңа көйләрен дә уйнап күрсәтә идем. Гастрольләрдә чакта Рамил Курамшин эшкәрткән аның Нәби Дәүли сүзләренә иҗат иткән «Татарстан минем Республикам» җырын уйнап күрсәткәч, ул бик ошаткан иде. Чыгышыбыз буенча якташлар идек. Ул Казанда туган, әмма Тутайны ул туган авылым дип санады, еш кайта иде ул анда. Сара апа җитәкләгән бу хорга аккомпаниатор буларак Нәҗип Җиһановның кантатасын, Мансур Мозаффаровның «Кызлар җыры»н һ.б. әсәрләрне радиога яздырырга насыйп булды».

Х.Сафин 1976-1982 елларда Татарстан телерадиокомпаниясенә музыкант-аккомпаниатор буларак, Татар хоры белән 37 җыр яздыра.

1980-82 елларда ул бөек җырчыбыз Илһам Шакиров белән эшли. Аның төркеме белән бергә юл газапларын да күтәрә, ризык та бүлешә, иҗат уңышларына да бергә сөенәләр. Бөек җырчы белән гастрольләрдә чакта кызыклы да, гыйбрәтле дә хәлләргә тап була ул. «Шулай юлда поездда барабыз, кипятильник белән чәй куйдык. Илһам абый алдында инде катыбрак киткән ипиләр. «Казаннан ук алып килгәнсеңдер», – дим. Шунда ул: «Син энем ачлыкны күрмәгән, мин ипи кадерен беләм», – дип әйтеп куйды. Аннары аның тапкырлыгына шакката идек. Мәскәүдә Эстрада театрында Рамил Курамша белән уйнап торабыз, Илһам абый җырлап бетергәч, бер тамашачы шунда Илһам абыйга «Молодец, Илюшка!» – дип кычкыра. Илһам абый аңа: «Син бераз ялгыштың, мин чукынмаган әле, чукынгач әйтерсең, миңа Илюшка дип», – ди. Шунда барыбыз да көлешкән идек. Икенче юлы Мәскәүгә баргач, концертта берсе торып басты да: «Хатыным марҗа, урысча ерла бер куплет», – ди. Илһам абый: «Тукта әле, син марҗага өйләндеңмени?», – дип сорый, «Да», – ди тегесе. «Соңнишләп мин урысча җырларга тиеш, марҗага өйләндеңме, үзең җырла!» – ди ул Нижгар татарына. Зал гөр килеп кул чаба... Бервакыт Кыргызстанда гастрольдә чакта, концерт беткәч автобуска утырырга дип чыктык. Йөртүчесе автобусны кирәк якка борып куймаган, бора алмыйча азапланды – озак көттек. Мин ул вакытта Чыңгыз Айтматовның китапларын үзем белән алып йөри идем. Шуны күреп Илһам абый миңа: «Бөтен кыргызлар да Айтматов түгел шул», – дип әйтеп куйды».

Х.Сафин Г.Тукай исемендәге Татар дәүләт филармониясендә беренче концертларын әлеге легендар җырчылар белән бергә куя. Биредә ун ел эшләү дәверендә Татарстан авыллары һәм шәһәрләре, Россия өлкәләре, Идел буеннан – Уралга, Уралдан – Камчаткага – гастрольләрнең географиясе әнә шулай киң була. Ул шулай ук Фәхри Насретдинов, Рафаэль Ильясовлар белән гастрольләрдә йөри.

1984 елдан Хәйдәр Хәбибулла улы Казан педагогика училищесында укыта башлый. 25 ел эшләү дәверендә укучылар ансамбльләренә аккомпаниатор була, төрле ачык дәресләр күрсәтә. Булачак укытучыларга музыкаль тәрбия бирүдә, җыр сәнгатенә мәхәббәт тәрбияләүдә үз өлешен кертә. Флера Сафиуллина, Гөлчәчәк Әдһәмова, Зилә Сөнгатуллина, Мирсәет Сөнгатуллин, Рамил Курамшин һ.б. күренекле әдәбият һәм сәнгать әһелләре белән очрашулар оештыра. Укучыларны татар концертларына, шигърият кичәләренә алып бара. Эшендәге уңышлары өчен Россия Федерациясе мәгариф отличнигы дәрәҗәсенә ия була.

Х.Сафин 2005 елдан алып бүгенге көнгә кадәр Айдар Фәйзрахманов җитәкчелегендәге фольклор музыкасы дәүләт ансамбленең администраторы вазыйфасында эш алып баруы – безнең күз алдында. Милли җәүһәрләребез – җыр-моңнарыбызны җиткерүче ансамбльнең концертларын ул бигрәк тә мәркәзебез Казанда һәм төбәкләрдә оештыруга әһәмият бирә. Аңа эшендәге уңышлары өчен «Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре» дигән мактаулы исем бирелә.

Ул бүген дә үсеп килүче буын татар әдәбиятына, сәнгатенә битараф булмасын иде, дигән теләктә яши. Үз балаларын, оныкларын милли рухта тәрбияләргә омтыла. Әле беренче сыйныфта гына укучы оныгы Зифаның татар шагыйрьләренең иллегә якын әсәрен яттан сөйләве, инде зур сәхнәләрдә чыгыш ясавы – моңа бер дәлил.

2014 елда филармония директоры Кадим Нуруллин идеясе белән филармония ветераннарын берләштергән «Илһамият» клубы гамәлгә куелган иде. Татарстан Хөкүмәтенең матди ярдәме белән яраткан сәхнә осталарыбыз Татарстан һәм Россия төбәкләрендә чыгыш ясады. Х.Сафин администратор буларак аларны оештыруда зур өлеш кертте. «Бүген дә филармониянең гөрләп торуы, җитәкчелекнең өлкәннәргә булган мөнәсәбәте күңелне сөендерә, моның өчен бик рәхмәтлемен», – ди ул.

Алсу ХӘКИМОВА,
Г.Тукай исемендәге Татар
дәүләт филармониясе музее
мөдире.

К.Тинчурин театрының сәхнәсе агач диварлар белән әйләндереп алынган. Ярым караңгылык. Пыскып кына янган утлар күңелгә шом сала. Икешәр рәт түгәрәкләп утырган тамашачы сагаеп, тынып калган. Урыннар күп түгел, шулай да нәни зал тулмаган, урыннар арасындагы караңгы бушлыклары белән тамашачылар урнашкан урын куркыныч дию пәриенең тешсез авызын хәтерләтә. Вакыйгалар шунда ук сәхнәдә уйнала. Режиссер Туфан Имаметдинов танылган драматургыбыз Кәрим Тинчуринның әсәре буенча куйган «Җилкәнсезләр» спектакле әнә шулай башланып китте.

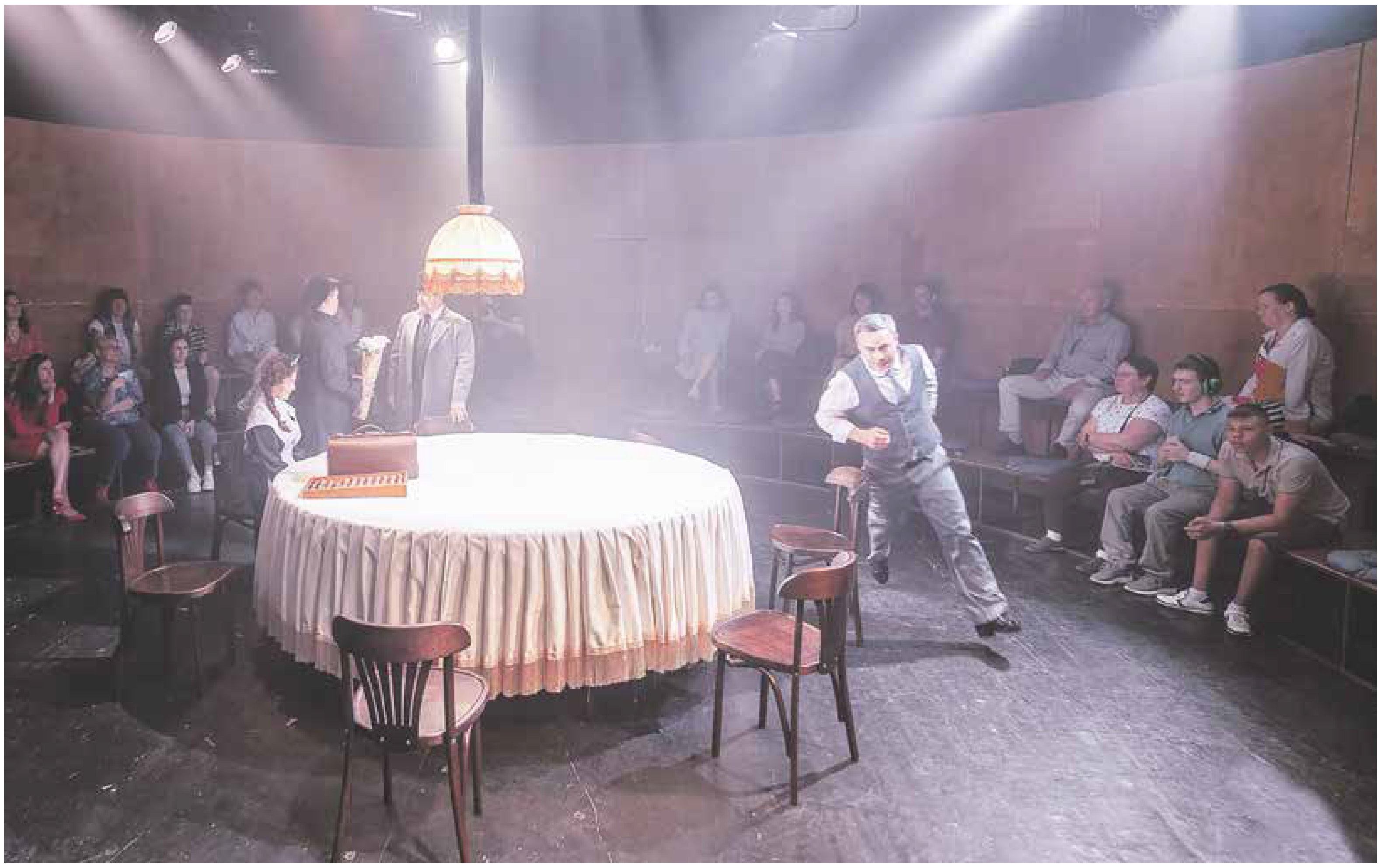

«ҖИЛКӘНСЕЗЛӘР», яки Курчак милләтнең курчак уеннары

«Җилкәнсезләр» – бөек драматургның вакыт сынавын үткән иң киң колачлы әсәре. Әдәбият галиме Гомәр Гали, мәсәлән, моңа кадәр гап-гади көнкүреш шартларында татар буржуазиясенең вакчыллыгын, культурасызлыгын фаш иткән язучының «Җилкәнсезләр»дә беренче тапкыр аны илдә барган иҗтимагый үзгәрешләр, сыйнфый көрәш, революция вакыйгалары фонында күрсәтүен искәрткән. Режиссерларның әледән-әле бу әсәргә әйләнеп кайтулары да анда сурәтләнгән вакыйгаларның гадәти көнкүрештән өстенрәк булып, ил, милләт язмышы өчен гаять әһәмиятле булуын раслый. Театр белгече Халит Кумысников 1926-1927 елларда күрсәтелгән спектакльнең кичке сигездән иртәнге икегә кадәр барганы турында язган, шуңа да карамастан тамашачы спектакльне карарга ябырылып йөргән, дип дәвам иткән галим. Арада иң уңышлы куелыш булырак Халит ага 1958 елда режиссер Ширияздан Сарымсаков сәхнәләштергән «Җилкәнсезләр»не телгә алган. Чираттагы бу спектакль шулай ук тамашачының мәхәббәтен яулаган, газета-журнал битләрендә аның турында күпләгән рецензияләр басылып чыккан. Режиссер Ш.Сарымсаков, рәссам Ә.Тумашев, артистлар Х.Әбҗәлилов, Ф.Колбарисов, А.Хәйруллина республикабызның Г.Тукай исемендәге дәүләт бүләгенә ия булган.

Билгеле ки, «Җилкәнсезләр» пьесасында 1910-1925 елларда татар буржуазиясе һәм зыялыларыбыз тормышы турында бәян ителә. 1926 елда сатирик комедия жанрында язылган булуына карамастан, бүген әсәр милләт язмышы турында уйландырып, фаҗигали яңгыраш алды. Спектакльдә сәүдәгәр Нуретдин һәм аның гаиләсе үрнәгендә татар җәмгыятенең гасырлардан килгән элеккеге тормыш рәвеше җимерелгәне, инкыйлабтан соң милләт байларының тир түгеп җыйган малларыннан колак кагып хәерчегә әйләнүләре тасвирлана. Шулай да игътибар үзәгендә Нуретдин үзе түгел, аның байлыгына һәм әле бөкре кызы Рокыяга мәхәббәт хатлары язучы, әле кыйланчык кызы Дилбәргә өмет итүче Батырхан. Купшы сүзләр сөйләп тормышта үзенә файда гына эзләгән, әле «аклар», әле «кызыллар» ягына алмашучы, бер сәхнәдә төрек-татар, дип лаф орган, икенчесендә Россия патриотына әйләнгән аумакай Батырхан образы – әсәрнең тоткасы. Чын зыялылар юк ителгән заманда Батырхан кебек кыйбласыз сатлыкҗаннарның өскә калкуы милләт утырган корабның батуын тизләтә, чөнки кыйбласыз, җилкәнсез бер кораб та иксез-чиксез тормыш диңгезендә котылып кала алмый. Батырхан образы әсәрнең исеменә сәбәпче булырлык дәрәҗәдә зур булса да, башкаларының да җентекләп сурәтләнүе соклану уята. Батырханның купшы сүзләренә алданып, аны Думага төртүче, кияве итәргә әзер сәүдәгәр Нуретдин да, күлмәклек тукыма өчен атасының малын әрәм-шәрәм итүче җилбәзәк Дилбәр туташ та, гариплеге аркасында бөтен дөньяны сөймәүче Рокыя да, НЭПман Зәйнетдин дә, байлар арасында бердәнбер аек акыллы, буш бугаз Батырханга адым саен акча бирүдән аяк терәп баш тарткан Мисбах Хаҗи дә, милләт файдасына сәдакаларын кызганучы Хәзрәт тә мул буяулар белән сурәтләнгәнгә күрә, артистлар Зөфәр Харисов, Ирек Хафизов, Рөстәм Гайзуллин, Харис Хөснетдинов, Артем Пискунов, Илнур Байназаров, Әдилә Хәсәнова, Венера Низамова һ.б. кинәнеп уйнарга мөмкинлек зур иде. Әй

рәхәтләнделәр! Тамашачы да аларны карап ләззәт чиккәндер. Шушындый йолдызларыбыз булганда «Ал яулык, зәңгәр шәл» дигән исеме үк шикле булыр-булмас опералар куеп маташасымы соң? Бу артистлар белән классикларны гына куясы! Дөресен генә әйткәндә, театрда инде байтак вакыт иҗат итсә дә, әлеге спектакль режиссер Туфан Имаметдиновның чын ир-егетләрчә башкарылган һәм күзгә күренерлек, телгә алып сөйләрлек беренче эше. Соңгысы булмас дип ышанасы килә.

Фаҗигаи төс бирсә дә, режиссер тамашаның жанрын «интерактив спектакль» дип билгеләп, геройларга үзенең мөнәсәббәтен белдерүдән тыелган, дигән тәэсир калды. Аның татар байларын сатирик рухта сурәтләве авторга иярүеме, әллә үзенең мөнәсәбәтенең чагылышымы икәне бик үк аңлашылып җитмәде. Тиеннәрен милләт файдасына кызганган Хәзрәттән көлүе дә бәгырьне тырнады. Моннан бер гасыр элек байлар, муллаларыбыздан көлүнең сәбәбе аңлашылса да, хәзер шул ук җырны җырлау безгә килешми. Казанда гына да, мәсәлән, игътибарга лаек күпчелек тарихи биналарның татар сәүдәгәрләре акчасына салынганы билгеле. Казанда Апанаевлар, бертуган Юнысовлар, Оренбургта бертуган Хөсәеновлар, алтын чыгаручы Рәмиевләр, Уфада Габделлатыйф Хәкимов һ.б.ның милләт файдасына акчаларын кызганмавын, мәчетләр салдыруын, мәдрәсәләр ачуын да күптән беләбез. Татар дин эшлеклеләренең гасырлар буе милләтебезнең рухи әйдаманнары сыйфатында өммәтне дә укымышлы, зыялы, киң карашлы булырга өндәүләре бүген берәүгә дә сер түгел. Бу урында мәгърифәтче галим, күренекле дин эшлеклесе, этнограф, археограф, шәрыкны өйрәнүче, мөгаллим Шиһабетдин Мәрҗани хәзрәтләрен мисал итеп китерү дә җитә. Фаҗигаи бу спектакльдә режиссерның сатирага киң урын бирүе бер яктан тамашаны бербөтен итеп күзалдына китерергә комачауласа, шул ук вакытта узган гасыр башында яшәгән, иҗтиһат иткән милли лидерларыбызга режиссерның карашы анык булмау берникадәр сагаерга да мәҗбүр итә.

Гомумән алганда исә әсәрдәге вакыйгаларның бүгенге көнгә ни дәрәҗәдә аваздаш булганын күреп шаккатасың. Үзган гасыр башында революцион үзгәрешләрдән соң милләт, чуртан, кысла, аккош төрле якка өстерәгән чанага утыргандай, аптырашлы бер хәлдә калса, бүген дә милләттәшләр арасында да, тулаем җәмгыяттә дә һаман бердәмлек юк. Сәбәбе исә һаман бер үк – ирекле җил сыман, җилкәннәрне тутырырдай чын зыялыларның булмавы, яки юк дәрәҗәсендә аз булуы. Алар урынына килгәннәрнең исә милли идеяне акчага алмаштырулары. Туфан Имаметдиновның бөкре Рокыяны бөкресеннән «арындырып» телсез итүе дә тикмәгә генә түгел. Аз сандагы зыялыларның авазы шулкадәр көчсез ки, аны хәтта ишетеп тә булмый. К.Тинчуринның әсәрендә Рокыя дөреслекне шәрран ярып әйтүче бердәнбер кыю герой булса, Т.Имаметдинов аны, батырлыгыннан мәхрүм итмәсә дә, телсез итеп, милләтнең хәлен тагын да аянычлырак итеп сурәтләүгә ирешкән һәм «Җилкәнсез»ләргә заман сулышы өргән.

Спектакльдә һәр деталь мәгънәгә ия. Ап-ак өстәл япмасының соңгы пәрдәләрдә соры төскә керүе дә хәтта элеккеге таза, нык тормышның җимерелеп, затсызланып калуын, ил-көннән аклык, затлылык, бәрәкәт китүен аңлата. Дилбәр туташның башыннан салып милләт файдасына фида иткән энҗеле калфагы үзе символ түгелмени? Ак калфакның баштан төшүе белән татар хатын-кызының элеккеге хөрмәтле урынын, милләт анасы дәрәҗәсен югалтып, большевик итеге астында изеләчәген сәүдәгәр атасының иркә кызы Дилбәр ул чакта күзалдына да китермәгәндер. Спектакль буе сәхнәдә арлы-бирле чемодан ташыйлар. Биредә ул мөһаҗир милләт билгесе булып аңлашыла. Узган гасыр башындагы канлы вакыйгалар аркасында тагын күпме татар зыялысы туган-үскән җирен гомерлеккә ташлап китте. Калфакның сүтелгән энҗеләре сыман чәчелде, җыеп бетерә торган түгел.

Шул рәвешле утызлап тамашачы җыелышып театрда «Җилкәнсезләр»не карау көненә килеп җиткәнебезне сизми дә калганбыз. Әйе, «Җилкәнсезләр»гә аннан да күбрәк тамашачыны җыеп булмый, чөнки милли тормыш өчен бәгыре телгән зыялы кавем ел кимисен, көн кими. Сәхнәдәге җыйнак түгәрәк конструкция уенчыкны хәтерләтә. Курчак милләт булып калуыбызмы бу? Татар рухлы бөтен чаралар да шулай кечерәеп калмадымыни? «Печән базары» фестивале, әле яңа гына шунда ук Кабан күле буенда булып узган «Корбан-фест» кайчандыр шәһәрләр тоткан халыкның бер урам башына сыярлык кысылып, кечерәеп калуын күрсәтмимени? Кайчандыр милли һөнәрчеләребезнең читек, кәвешләре миллионлап җитештерелсә, Париж-Берлинда халыкара күргәзмәләргә куелса, хәзер милли ярминкәләрдәге сатучыларның калфак-кәләпүшләре спектакльдәге кебек чемоданнарга сыеп бетмимени? Бөтенесе курчак милләтнең курчак уеннары гына... Җилкәнсезләр...

Миләүшә ГАЛИУЛЛИНА.

Төркиядә Сабантуй

Якшәмбе көнне Антальянең Коньялты районында диңгез янындагы матур мәйданда татарлар Сабантуйга җыелды. Соңгы тапкыр Антальядә Сабантуй моннан биш ел элек – 2018 елны оештырылган. Быел бәйрәмгә меңгә якын милләттәшебез җыелган. Мөгаен, халыкның бу санда җыелуына Украинадагы бәрелешләр дә тәэсир иткәндер, чөнки соңгы ике елда Төркиягә күченүче татарлар саны артты. Оештыручылар үзләре дә бу кадәр кеше килер дип өмет итмәгән. Аларның сүзләренә караганда, бәйрәмне оештыру өчен, мәйданны алу өчен шәһәр мэриясе белән сөйләшүләр алып барган «Төрек оҗаклары» оешмасының Анталья бүлеге җитәкчесе дә татарларның шулай мәйдан тутырып җыелуына соклануын белдергән.

Мәйданны исә Татарстан, Төркия байраклары бизәде. Бәйрәмгә килгән халыкка кергәндә үк татар байракчыклары, татар тасмалары таратылды. Шуның белән килеп алар бушка пылау, чәкчәк, башка ризыклар белән сыйланды. Мәйдан милли төсмер алды.

«Бу халык бәйрәме булды. Үзебез акча җыйдык. Кем ничек булдыра алды, шулкадәр акча бирде. Антальядә татар эшкуарлары да бар, алар да бәйрәмне күтәреште. Кирәк-яракны алдык, пылау пешердек, кешеләрне сыйладык. Татар ризыклары әзерләнде. Чәкчәк белән чәй эчелде. Уеннарда катнашучыларга бүләкләр күп иде. Дәүләт, шәһәр хакимияте акчасы юк.

Оештыручылар 15ләп кеше булдык. Үзара эш бүлештек, кем акча, кем урын, кем бәйрәм программасы, кем кешеләрне, җырчыларны туплау өчен җавап бирде. Җырчылар үзләре килде, җырлады. Кырымтатар, саха, кыргыз, казахлар да бар. Барысы да күңел ачты. Ерып чыктык, Аллаһка шөкер!» – дип сөйләде Сабантуйны оештыручыларның берсе адвокат Фәнис Зыялы.

«Арыдык, әмма нык рухландык. Меңгә якын татарның җыелуына бәйрәмнең Антальянең нәкъ йөрәгендә узуы да тәэсир иткәндер. Алдан ук шәһәр буйлап игъланнар элдек. Аннары татарлар бер-берсен нык сагынышкан, татар телендә аралашуга, җыр-биюгә сусаган. Алар бәйрәмдә сөйләшеп туя алмады, җырлады-биеде, күңел ачты. Татарстаннан Төркиягә вакытлыча ялга килгән җырчы Азат һәм Алсу Фазлыевлар да җырлары белән бәйрәмне бизәде», – дип бәя бирде Сабантуйны оештыручылар.

Telegram.

ГҮЗӘЛ АВЫЛЫМ БАЙСАР

(Тарихи китаптан өзекләр)

Авылда 1978 елда төзелгән мәктәп бинасы.

Мәктәпнең 1960-1970 еллардагы интернат бинасы.

(Дәвамы. Башы 26-27 нче саннарда).

Әмма 5 август кичендә Шәйгәрдәнгә Минзәләдәге Митюшкиннан фәрман килеп төшә: «Кызыл армия белән кушылабыз, ашыгыз рәвештә Минзәләгә килеп җитегез!» Шәйгәрдәннең үз отряды белән Минзәләгә керүе генә була, инде кызылларның Сарапул каласында урнашкан 2 нче армия башлыгы Блохин август аенда Минзәләдәге советлар яклы барлык отрядларны үз янына чакырта. Шәйгәрдән һәм Митюшкиннықылар Камадагы баржаларга төялеп юлга чыга, ә Минзәләнең үзенә ак чехлар бәреп керә. Алар исә совет властен яклаган, байлардан җир тартып алуда катнашкан барча активистларны җыеп, җәзага тарта башлый. Иске Байсарда да Әмирхан мулла Мөхәммәтнасыйров, аның Галимҗан һәм Зәки исемле уллары, Сәмәй (Сәмигулла-?) Зәйнуллин, Шакир Рәшитов, Муса Ханов, Фәхрислам Җомангулов кебек байлар һәм аларның Тимерша, Фәтхи, Җәләй шикелле иярченнәре ак чехлар һәм аларга кушылган акгвардияче офицерлар кубызына бии. Акларның подпоручик Михаил Трофимов җитәкчелегендәге бер отряды Шәйгәрдәннең этисе Шәймәрдән Габделгалимовны һәм советны яклап йөргән Рәхмәтулла Кисрәев-Бәширов, Хаҗиәхмәт Әхмәтов белән Тәкмәк авылы кешесе Кәлимулланы һәм Ахун авылыннан Нуриәхмәт атлы ирләрне кулга ала. 14 август көнне иртән аларны базар мәйданына тезеп бастыралар. Кәҗә Шакиры атлы дан алган кулак сөенеченнән биегәндәй тантана итә:

– Безнең атларны талап, җирне тавык җигеп сөрдермәкче булдыгызмы әллә? Совет властеның төне кыска булачак, дип әйттем бит мин сезгә!

Дәшмичә торган крестьяннарны шушы базар мәйданында ук тотып ярганнан соң, алар 5 әсирне дә Сикия елгасы буендагы Кара чокырда атып үтерәләр. Шәйгәрдән үзе Байсарда чагында ук аның әмере буенча Бакалы ягына разведкага киткән Каюм Сөендеков аклар кулына әсирлеккә эләгә һәм аны Бакалы мәйданында җәзалап юк итәләр. Ә Шәех Рәхмәтуллин, Сәфәр авылы кешеләре Әмирхан Корбангалиев белән Мирсәет Туктаров-Хамматуллин кебек совет активистларын Әлмәт авылына кадәр кыйный-кыйный алып баралар да, Табанлы Күлгә таба юлга чыккач, тоткыннарга йөгерергә әмер бирәләр, ә аннары 12 мылтыктан берьюлы атып үтерәләр...

1918 елның октябренда кызыллар гаскәре Минзәлә өязен ак чехлардан азат итә башлый. 7 ноябрь көнне Байсарга Шәйгәрдән җитәкчелегендәге кызыллар отряды килеп җитә һәм, үз чиратында, «дошманнар»дан үч алмыйча түзми. Шәйгәрдәннең этисе Шәймәрдәнне җәзалауда һәм атып үтерүдә катнашкан барча кеше кулга алына һәм Минзәлә төрмәсенә озатыла, алар шунда эзсез югала. Ә Миркасыйм Кәлимуллин, Сабир Җәмилев, Габдулла Гыймазов кебек байлар чех отрядларына ияреп китә.

1919 елның мартында Байсарда власть янә алышына, Минзәлә генә түгел, хәтта Мамадышка кадәр сузылган барча җирләр Колчак армиясе кулына күчә. Колчакчылар 20 мартта Бакалыны, 21 мартта Байсар, Актаныш, Пучы, Минзәлә районындагы Бикбау авылларын үз кулына төшерә. Байсар халкы янә һәртөрле җәза һәм мәсхәрә кичерә. Бу хакта үзе рак чиреннән җәфа чигеп ятса да, мин студент фәкыйрегезне үз янына чакыртып алган һәм ачы тарихны сөйләп калдырырга өлгергән Гарифулла абый Төхфәтуллин хатирәсен сезнең белән бүлешү бик урынлы.

– Ул чагында миңа 15-16 яшьләр иде бугай. Кичә генә кызыллар яклы идек, икенче таңда аклар килеп керә. Инде кызылларга иялэнгән кебек булсак та, йә Дүртөйле, йә Бакалы ягыннан «адашкан» аклар отрядлары да килеп чыккалый бит. Аклар керәме, әллә кызылларммы, тәлинкә тотучылар табылмыйча калмый. Кайсыдыр таңда мәчет күршесендәге «штаб»ка чакырталар. «Син кызылларны Минзәләгә чаклы олавың белән озатып куйгансың икән, шул сүз хакмы?» Урысча эндәшсәләр, аңлап та булмый әле. Аптыраганнан боларга баш кагасың. Солдатлары эләктереп ала да мәчет каршындагы агач станга сузып сала. Аннары ыштанының сыдырып төшерәләр дә, әйдәме-әйдә, егерме биш камчы!.. Атна буе аякка басып булмый, ай тулганда гына рәтләнәсең. Син аягыңа басканчы, власть дигәннәре алышынган икән. Бермәлне кызыллар чакырта. «Син акларны Яркәйгә чыгардыңмы?» Тагын баш кагам мин. Тагын агач ыстан, тагын егерме биш камчы... Соңыннан, еллар үтеп киткәч, «Чапаев» киносын карыйм да гарьлегемнән көләм. «Кызыллар килсә дә талый, аклардан да качып котылыш юк. Бичара крестьянга кая гына барып бәреләсе икән?..

1919 елның февраль аенда ук Минзәлә өязе комитетына һәм җир бүлү тармагына җаваплы әгъза булып сайланган Шәйгәрдән Шәймәрдәнов март аенда төбәккә Колчак отрядлары бәреп кергәч, калада һәм зуррак волость үзәкләрендә тупланган ашлык, терлек азыгы, мал-туар һ.б. байлыкны җыйнап, Малмыжга озату йөген дә үз җилкәсенә ала. Җәй буе һәм көзге айларда колчакчыларга каршы яуларда да катнаша. Ниһаять, Минзәләдә И.Кожевников җитәкчелегендә төзелгән партизаннар отряды 1919 елның көзендә Байсарны азат итә. Сөн елгасының ике як ярына урнашкан дошман көчләрнең туплардан атышы озын көн буена сузыла. Акларның батареялары Каравыл һәм Чәүкә тау башына, ә Кожевников туплары элекке диспансер янында урнашкан була. Снарядларның бик күбесе хуҗалыкларның бәрәңге бакчаларына да төшеп шартлый. Халык тавыш тизлегенең бик тиз килеп җитүен, ә снарядларның беркадәр көттеребрәк төшәсен аңлап бетерә алмый, шул сәбәпле өй эчендә мичнең әле теге, әле бу ягына качарга маташкан чакта гел кирәкмәгән тарафка чыгып та яралана...

Авылда янә совет власте урнашса да, аны күрә алмау һәм халык арасындагы дошманлык хисләре барыбер тынмый. Мәгәр Минзәләгә инде Хәрби ревком кайта. Михаил Головин җитәкчелегендәге ЧК оештырыла. (Михаил – 1908 елда Минзәлә төрмәсеннән качкан һәм стражниклар тарафыннан Байсар авылында атып үтерелгән Адам Головинның бертуган энекәше ул. Исән калган Кадомцевның хатирәсен ишетеп өлгергәндер, Байсарда тукталган бер көндә ул үз янына качкын абыйсының башына көрәк белән суккан Шәйхразыйны чакыртып китертә, алдан ук аны атып үтерү белән янаган да була. Әмма каршында томана бер крестьян басып торуны күргәч, хәтта кизәнеп яңагына да сукмый, бер җәзасыз көе өенә кайтарып җибәрә. Сирәк очрый торган миһербанлык). Чаллы авылында 2 нче Көнчыгыш армия штабының янә бер ЧК бүлеге эшли башлый...

1919 елда Минзәлә өязе аша Азин дивизиясе үтеп киткәннән соң «өяз исполкомы» дигән оешма дилбегәне кулына ала. Күпмедер айлар буена аның башкарма комитетын һәм хәрби комиссариатын Байсар авылыннан үсеп чыккан Шәйгәрдән Шәймәрдәнов җитәкли. Өяз идарәсе Минзәләдә ашлык беткәндә Сюгинск (хәзер Можга) станциясеннән он ташу өчен авыллардан 150 олау таләп итә, Ык елгасындагы баржаларга печән ташыта. Иртәгә ул җир казырга һәр авылдан ирләр таләп итә, утын кайтарырга, почта йөртергә һаман атлар сорый. Каршы килерлек түгел, «совет дошманы» дигән мөһер белән иртәгә үк рәшәткә артына кертеп ябыласың...

Туктаусыз сугышлар чәчүлек җирләр мәйданын да, аларны эшкәртердәй атлар санын да 45 процентка киметә. Мәгәр Мәскәүдә утырган комиссарларның авыллар турында бер кайгысы да юк бит. Алар югарыдан өязләргә продразверстка үткәрү, ягъни крестьян хуҗалыкларындагы ашлыкны чәчүлек орлыкка кадәр җыеп чыгу планын төшерә. 1919-1920 еллар кышында продразверстка отрядлары элеккеге Казан губернасыннан 107,9 миллион пот икмәк җыеп ала. 1920 елга аяк баскач, инде яңа фәрман – 10 көн эчендә янә 10 миллион пот икмәк җыеп китерергә! Ашлык талау өчен озатылган шундый комиссарларның берсе – Пудов 20 гыйнвар көнне Әлмәт янындагы Яңа Елан авылы крестьяннарыннан 5535 пот икмәк китереп тапшыруны таләп итә. Авылныкылар бер көн эчендә тапшырудан баш тарткач, ул 20 кешене, шул исәптән 2 хатын-кызны кулга алып, аларны салкын амбарга бикләп куя. Бу кадәр мәсхәрә итүгә түземлеген җуйган авыл халкы Пудов отрядын туздырып ташларга һәм, ярдәм сорап, күрше-тирәләргә чапкыннар юлларга мәҗбүр була. Тарихка «Сәнәкчеләр фетнәсе» дигән исем астында кергән күтәрелеш менә шулай башланып китә. Аңа Минзәлә, Уфа, Бәләбәй, Бөре, Чистай, Бөгелмә өязләрендәге 90 волостьта яшәүче халык кушыла. ЧК мәгълүматлары буенча, барлык сәнәкчеләр саны 400 меңгә җитә.

Байсар төбәгендәге крестьяннар фетнәгә кушылмасын, дип Шәйгәрдән комиссар күрше авылларның өч мулласын кулга алдыра һәм Минзәлә төрмәсенә аманат-тотык итеп озаттыра (әлбәттә, алар анда эзсез юкка чыга). Шулай ук Шәйгәрдән Байсардан Мирзагабдрахман Газизов атлы крестьянны Бакалы ягына разведкага озатып карый. Әмма бу бичара да нәкъ Каюм Сөендеков кебек язмышка дучар була: аны Якты Күл керәшеннәре эләктереп ала да, Корыч авылындагы «штаб»ка илтеп тапшыра, ә тегеләр атып үтерә. Шәйгәрдән күргән мондый әзерлекнең һичбер файдасы да булмый, һаман да шул Дүртөйле һәм Бакалы якларыннан Байсарга сәнәкчеләр отряды бәреп керә. Бер кат күлмәк-ыштаннан урамга йөгереп чыккан Шәйгәрдәнне үзенең өч атын җигеп өлгергән Шәйхелимам бабам коткара, ул комиссарны алып, Минзәләгә чаба. Арттан куа чыккан сәнәкчеләр аткан пуля аягурә көе атларын куалаган бабамның аркасына эләгә. Шул яра аша үпкәсенә салкын тигән бабам өч ай буе интеккәннән соң, агачлар шау чәчәккә күмелгән чакта үзен бакчаларына чыгаруны үтенеп, шунда күзен йома...

Март ае иртәсендә хуҗасыз калган Байсарга сәнәкчеләр отряды кереп тула. Үзләре белән тирә-як авыллардан кулга алынган 40 ка якын совет активистын, укытучыларны да куып китергән булалар. Шуларны кар өстендә яланаяк йөртеп, хәтта Сөн елгасында әзерләнгән бәкеләргә чумдырып та Байсар халкының өнен алырга исәплиләр. Ахыр чиктә Зәй ягыннан ниндидер фәрман килеп төшә дә, әсирләрне янә чыбыркылап куып, Бакалы ягына чыгып югалалар.

Бер-берсеннән унбиш чакрымда урнашкан Әмәкәй һәм Байсар авыллары 1920 елның февралендә Минзәлә белән Яркәй, Дүртөйле арасында дөрләгән фетнәнең штабларына әверелә. Алар фетнәнең төп үзәге булган Карабаш авылына да (Бөгелмә районында), Минзәлә каласын штурмлау өчен дә аерым отрядлар юллап тора. Әмма март аенда фетнә Б.Гольдберг җитәкчелегендә 10 мең штыктан торган, туплар һәм бронепоезд белән коралланган регуляр гаскәр ярдәмендә бастырыла. Баш күтәрүчеләрдән Минзәлә өязендә генә дә 600 дән артык кеше үтерелә, 465 ы яралана, 224 кеше кулга алына. Гомумвосстаниене бастыру барышында 3000 гә якын «сәнәкче» юк ителә, 5235 крестьян кулга алынып, зинданга ташлана. Совет ягыннан да корбаннар байтак: Минзәлә өязеннән – 300 гә якын, Бәләбәйдә – 200, Бөгелмәдә 100 дән артык коммунист һәм совет хезмәткәре, барлыгы 800 кеше үтерелә. Ә Пуговның үзен 10 елга төрмәгә озаталар...

Иске Байсар авылында яшәүче халык саны 1920 елда – 2169, 1921 елда – 2279, 1922 елда 2393 кешегә җиткән. Бу – авылда халык саны буенча иң югары күрсәткеч. Мәгълүматларга караганда, авыл 1921 елны артык авырлыклар белән үткәрмәгән. Әмма ачлыкның икенче елы– 1922 ел аңа зур кыенлыклар китергән. 1923 елның 1 мартына авылдагы 178 хуҗалык атсыз калган. Шул елның 29 маена байсарлылар 186 дисәтинә җирләрен чәчә алмау турында волость башкарма комитетына хәбәр итә. Шул вакытта авылдагы 486 хуҗалыкта 1785 кеше яшәп кала. 1926 елгы халык санын исәпкә алу документлары авылда халык санының 100 кешегә артканын хәбәр итсә, 1927 елда бу сан 1528 кешегә калган.

1929 елда башланып киткән «кулак хуҗалыкларын эзләп табу», аларны раскулачивать итү, терлекләрен, башка мөлкәтен конфискацияләү 1930 елда да дәвам иттерелә. НЭП елларында Байсарда Гали Надыйров, Йосыф карт, Кара Зариф кушаматлы крестьян, мөәзин Биктимер хәзрәт шактый байлык туплап өлгергән булса да, власть ияләре андыйларны чүпләп бетергәч, өстән төшерелгән процент күрсәткечен үтәү өчен, авылның ике дистәгә якын крестьянын кара исемлеккә кертә, күбесе сайлау хокукларыннан да мәхрүм ителә.

Газизов Мирза, 1887 елда туган;

Габдрахманов Әбелкәрам, 1888, сайлау хокукыннан мәхрүм ителгән;

Галиәхмәтов Закир, 1871 елгы;

Вәлиәхмәтов Вәҗи, 1875 елда туган;

Гыйлаҗетдинов Җиһангир, 1870, урыс-япон сугышында катнашкан, сәнәклеләр күтәрелешендә комендант булган, беренче категорияле кулак, берүзе яши;

Ибраһимов Биктимер, 1889 елгы. Хатыны Фатыйма 35 яшьтә, әнисе 73 яшьтә, уллары Өлфәт 8, Мидхәт 5, Әсгать 2 яшьтә. Әтисе авыл старшинасы булган;

Фәттахов Гафур, 1860, хатыны Гыйлемвафа 56 яшьтә, уллары Кәшфи 23, Мирзагаян 21 яшьтә. Хуҗа үзе төрмәдә, гаилә әгъзалары авылда яши;

Хөсәенов Габдулла;

Хөсәенов Гомәр, 1880 елда туган;

Сәлимов Габдрахман, 1903 елгы, сәүдә белән шөгыльләнгән;

Сәлимов Нургали, 1880 елгы;

Әмиров Баһау, 1875 елда туган, сәүдәгәр Хәлфиннәрнең ышанычлысы булып эшләгән;

Әмирханова Фатыйма, 1854 елда туган, ирен һәм 2 улын кызыллар аткан, гаиләсендә килене Җәмилә, 40 яшьтә, кызы Асия – 19, кызы Хәмидә – 14, уллары Кәшфел – 16, Әхмәтзыя 12 яшьтә.

Таза тормышлы, тырыш крестьяннарны «кулак» дип танып, байлыгын тартып алу, ә үзләренә яшәргә ирек бирмәү Бөтенсоюз күләмендә тау елгасыдай коточкыч ташкын дәрәҗәсендә котыра. Гәрчә 1927 елда республикадагы крестьян хуҗалыкларының 2,4 проценты гына кулак дип саналса да, 1930 елның 10 февралендә әүвәл Татарстан коммунистларының өлкә комитеты, хакыйкатьне белә торып, үзенең явыз карарын игълан итә: «Республикадагы крестьян хуҗалыкларының 4 процентын (ә бу 22 мең шәхси хуҗалык дигән сүз) кулак дип табарга!» Шушы карар нигезендә бер атнадан соң, 16 февральдә Татарстан Үзәк Башкарма комитеты һәм Совнарком да «Кулакларны сыйныф буларак бетерергә!» дигән күрсәтмәләр юллый. Чират ГПУ белән НКВДга да килеп җитә, алар исә мәрхәмәт-кызгану дигән хиснең ни икәнен дә белми. 1930-1931 елларда ук Татарстаннан 9424 «кулак» гаиләсе читкә куыла, «кулакка» чыгарылган хуҗалыклар саны кайбер районнарда 10 процентка җитә. Социалистик ярыш рәвешен алган котыру тантанасында чын кулаклар белән берочтан колхозга керү өчен гариза язып китерергә ашыкмаган урта хәлле крестьяннарны да, өендә бахбай урынына кандала җигәрдәй хәерчелектә яшәгән, әмма «кулак җырын» сузган ярлыларны да кызганып тормыйлар. Кем колхозга керми, шул үз хуҗалыгыннан тиешле еллык, гадәти салым гына түгел, ә страховой һәм самообложение салымнарын да түләүгә мәҗбүр ителә. Бер 1931 елда гына да республика буенча 7510 крестьян суд җаваплылыгына тартыла, алар арасыннан 4793 гаиләгә төрле дәрәҗәдәге җәза бирелгән хөкем чыгарыла. Колхозга кереп өлгергән крестьян елына 3 тәңкә авыл хуҗалыгы салымы түләсә, колхозга кермичә тартышкан шәхси хуҗалык – 30 сум, ә кулак дип саналганнар 314 сум «мәҗбүри сәдакасын» илтеп бирә. Нәтиҗәдә 1931 елда колхозларга кермәгән 5761 хуҗалыктан 1 млн 388 мең сумлык – авыл хуҗалыгы, 2 млн 189 мең тәңкәлек – страховой һәм 1 млн 42 мең сумлык самообложение салымнары җыеп алына. ГПУ кансызларына җирле комсомол һәм партия «әктивисләре» дә ярдәмгә килми калмый.

Менә шундый ук «әктивисләр» һәм ыштансызлар шикаяте буенча, 1929 елның 26 октябрендә Иске Байсар авылының 8 кешесе кулга алына. Шул ук елның 23 декабрендә булган суд утырышы «колхоз төзүгә каршы натация алып барганы, активистларга янаганнары өчен» аларның икесен– өчәр елга сөргенгә, өчесен – 3 әр елга ирегеннән мәхрүм итүгә, тагын өчесен шартлы рәвештә 3 әр елга ирегеннән мәхрүм итәргә карар кыла.

1930 елның 7 февралендә авылның тагын 13 кешесен җыеп алалар. Шул ук елның 20 февралендә үткән суд утырышы аларны «контрреволюцион оешмада торуда, Совет власте үткәргән чараларны өзүдә» гаепле таба. Аларның берсе Казан шәһәрендә судтан соң ук, 20 февральдә, өчесе шул елның 6 маенда атып үтерелә, икесе 10 ар елга, өчесе 5 әр елга хезмәт белән төзәтү лагерена хөкем ителә. Барысының да мөлкәтләре конфискацияләнә.

1931 елның 23 маенда авылның өч кешесе кулга алына. Хөкем карары белән алар «контрреволюцион муллалар группасында катнашуда, советка каршы эшчәнлектә» гаепле табыла һәм икесе 3 әр елга концлагерьга җибәрелә, өченчесеннән качып китмәү турында имзанамә алына.

1932 елның 10 октябрендә кулга алынган Сәлах Гыйбадуллин 1933 елның 14 мартында 5 елга хезмәт белән төзәтү лагерена хөкем ителә...

Ни галәмәт, большевиклар хөкүмәте бар яшьлеген совет власте урнаштыруга багышлаган комиссар Шәймәрдәновны да кызганып тормый. Японнар файдасына шпионлыкта гаепләнеп, ул 1939 елда кулга алына һәм 1940 елда Мәскәү төрмәсендә атып үтерелә...

(Дәвамы киләсе санда).

Вахит ИМАМОВ.

● 1960 елларда безгә белем биргән укытучылар коллективы.

Мәдәни җомга
21 июль
№28, 2023

Кемеровода татар йорты

Кемерово дәүләт университеты бинасында Татарстанның татар төбәкчеләре оешмасы рәисе, профессор Альберт Борһанов җитәкчелегендә «Кузбасс һәм Көньяк Себер татарлары: тарих һәм заман» дигән темага үткән Бөтенроссия фәнни-гамәли конференциясендә катнашучылар Кузбассның иң танылган археологик һәйкәле янында – «Томская писаница» музей-тыюлыгында булды. 156 гектар мәйданда урнашкан тыюлыкта уннан артык төрледән-төрле экспозиция корылган. Биредә сирәк үсемлекләрне дә очратырга мөмкин, кыргый җәнлекләр дә йөри.

Безнең исә иң әүвәл «Татар ихатасы» милли-мәдәни үзәге кызыксындырды. Ул кечерәк кенә мәчет, Татар йорты һәм «Чәк-чәк» милли ашлар кафесыннан гыйбарәт. Бу биналар 2021 елда Кузбасста үткән шахтерлар Сабан туеннан соң Татарстан Рәисе Рөстәм Миңнеханов тарафыннан бүләк ителгән. Ә өлкә губернаторы Сергей Цивилев биналарны, «Татар йорты»н булдыру шарты белән, музей-тыюлыкка тапшырган.

Тыюлыкта татар юнәлешен булдыру турында сөйләшүләр күптәннән барган. «Татарлар өлкәдә саннары буенча икенче урындагы халык булса да, өлкәдә бер генә дәүләт һәм муниципаль музейда да алар аерым экспозиция белән күрсәтелмәгән. Югыйсә, татарлар Кузбассның үсешенә, икътисадына, мәдәниятенә, тарихына зур йогынты ясаган. Без моны төзәтергә, ачык һавадагы музейда татар мәдәниятенә игътибар бирергә ниятләдек», – ди музей-тыюлык директорының фән буенча урынбасары Вадим Горяев.

Белгечләр Татар ихатасын корыр алдыннан Татарстанга дүрт-биш тапкыр барып кайткан, республика буйлап йөргәннәр, күп белгечләр, галимнәр белән сөйләшкәннәр. Бөтендөнья татар конгрессының башкарма комитеты җитәкчесе Данис Шакировның кунакларга Татарстанда русларның ничек тәкъдим ителгәнен күрсәтәсе килгән. «Кузбасста татарлар да шулай күрсәтелсен иде», – дигән. Делегация Зөядә булган. «Әлбәттә, без алай ук киң колач белән эшли алмыйбыз. Әмма без ихластан татар халкын күрсәтергә теләдек. Сәнгать фәннәре докторы Фоад Вәлиев хезмәтләрен дә өйрәндек», – ди В.Горяев.

Бизәкле эленгеләр, пәрдәләр белән бизәлгән йортта самавыр куелган чәй өстәле, борынгы сандык игътибарны җәлеп итә. Бу бүлмә шулай ук күргәзмәләр залы да, озын өстәлдә исә осталык дәресләрен үткәрәләр. Мәчеткә махсус пыяла ишекләр куелган. Намаз укырга теләүчеләргә ачкыч сорап алырга мөмкин. Татар милли ашы – «Чәк-чәк кухнясы»нда әлегә тынлык. Аны тиздән эшләтеп җибәрергә вәгъдә итәләр. Тыюлык җитәкчеләре бинада Татар милли ашлары кафесы ачарга теләгән. Экспозицияне Татарстан Премьер-министры урынбасары, Бөтендөнья татар конгрессының Милли Шурасы рәисе Васил Шәйхразыев килеп карагач, үзенең биредә татар кухнясы гына булуына риза түгеллеген әйткән. «Анда барлык халыкларның милли ашлары булсын иде», – дигән. Татар ихатасы тирәлеге исә алга таба милли стильдәге койма белән әйләндереп алыначак, капка да куелачак...

Касса
Томская писаница

● Төбәкне өйрәнүчеләрне музей-тыюлык директоры урынбасары В.Горяев (сулдан икенче) каршы алды.

Шорлар һәм телеутлар Себернең төп халкы, әмма алар инде аз санлы халыклар исәбендә. Телеутлар – 2 мең 500, шорлар 12 меңнән артык кеше исәпләнә. Соңгылары Кузбассның көньягында яшәгән һәм әле дә шул төбәктә гомер итә. Шорлар Тау Шориясе биеклекләрендә тимер руда тапкан, аңардан югары сыйфатлы металл койган, төрле кирәк-яраклар эшләгән, шулай итеп алар тимер эше осталары булып танылган. Руслар, Себерне яулап алгач, тимерчелек белән шөгыльләнгән кешеләрне күреп, аларны «кузнец татарлар» дип атаган. Кузнецкий край атамасы да шуннан башланган. «Шор» термины исә 1861 елда академик В.Радлов тарафыннан Кузнецк татарлары дип гомум исем астында йөрүче халыкларны классификацияләү өчен фәнни максатларда кертелгән. Руслар килгәнче шорларда 24 нәсел-ыру исәпләнгән, аларны күрше халыклар, ырулары буенча «шор-кижи», «аба кижи», дип йөртә торган булганнар. 1925-1939 елларда Шор районы булган әле, әмма ул бетерелгәч, шорларның руслар белән катнашуы көчәйгән.

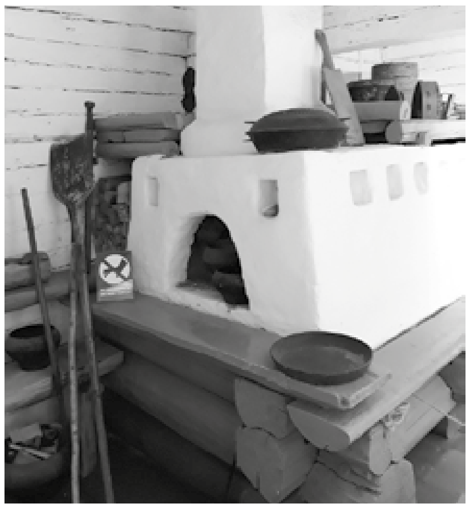

● Шор йортындагы мич.

● Шор кызы.

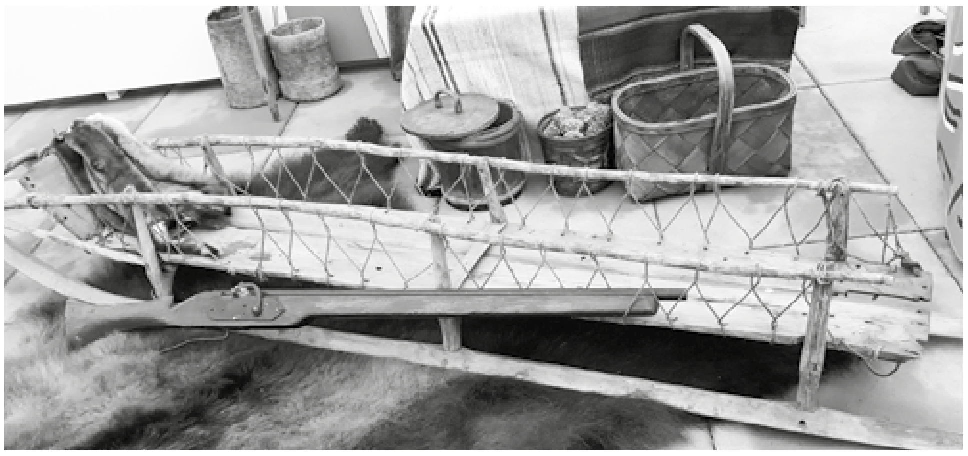

● Шорлар ясаган чана.

Музей-тыюлыкта хәлле шорның ихатасы корып куелган. Анда торак йорт, амбар, тимерчелек, җәйге кухня, мунча бар. Ихата артында шаман йорты, зираты, яңа өйләнешүчеләр шалашы да реконструкцияләнеп күрсәтелә. Шорлар мәҗүси булган, әмма алар XIX гасыр ахырында чукындырыла. Шулай да шорлар күпмедер дәрәҗәдә шаманизмны саклап калган. «Өйдә булганда – христиан, урманга киткәч рухларга табыналар», – дип тә искәрттеләр.

Биналар барысы да XX гасырныкы. Экскурсияне алып баручы искәрткәнчә, руслар килгәнче, бүрәнә өйләр булмаган. Алар традицион юрталарда, шалашларда гомер иткән. Җәйге чорда колгалардан ясалган шалаш кебек корылган, өске өлеше каен тузы белән капланган торакларда яшәгәннәр. Кыш көне шалашлар балчык белән каплана торган булган. Шорлар бура өйләрне бер кадаксыз эшләгән. Аларның түбәләре өч катлы. Аста да, өстә дә уртага ярылган бүрәнә. Алар арасына каен тузы кыстырылган. Түбәләр стеналарга агач тамырыннан эшләнгән ыргаклар ярдәмендә утыртылган. Нигезгә тышкы ягы көйдерелгән бүкәннәр куйганнар. Анмарда (шорларча) азык-төлек саклангана. Җәйге кухняда ашарга әзерләгәннәр, җәй көне анда яшәгәннәр дә. Сабый чакта гүр иясе булган балаларны каен тузына төреп агачка элеп куя торган булганнар. Зурлар мәетен, кечкенә генә бура ясап, шунда каен тузына төреп, тартмага салып урнаштырганнар.

Экскурсия алып баручы ханымның шорлар турында, алар руслар килгәч кенә мунча керә башлаган, дигән җөмләсе күңелдә каршылыклы уйлар тудырды. Ул елларда русларның мунчалары булдымы икән әле? Ханым «Шорлар аңарчы кайда юынганнар соң?» – дигән сорауга җавап биреп маташмады. Руслар килгәч кенә барлыкка килгән юыну урыны ник «баня» дип аталмаган, «мылча» дип йөртелгән соң? – дигән сорау да туды...

«Томская писаница» музей-тыюлыгындагы кыяга ясалган рәсемнәр бронза чорына карый, ягъни алар безнең эрага кадәр икенче меңьеллыкта ук төшерелгән. Бу сурәтләргә хәзер – 4000 ел. Кыя – «Томская писаница» музей-тыюлыгының – төп экспозициясе. Узган ел Кемерово өлкәсендә «Томская писаница»ны өйрәнә башлауга 300 ел тулуны билгеләп үткәннәр. 1718 елда Петр I фәрманы белән Себерне өйрәнү өчен доктор Даниил Готлиб Мессершмидт җибәрелә. Ул бу урыннарда 1721 елда булган. Шуннан соң Том елгасының биек ярында урнашкан кыя турында сөйләшүләр башланган. Аның күчермәсен алырга кирәк булган, аларны төрле ысуллар белән кәгазьгә төшергәннәр. Кыя янына төшү өчен шактый текә баскыч эшләп куелган. Ә сурәтләр янындагы баскычсыман мәйданчык табигать тарафыннан ясалган, кешеләр аңардан файдаланган.

Бу кыяларда 300ләп сурәт төшерелгән. Алар безгә борынгы кешеләрдән килеп җиткән хатлар кебек. Рәсемнәрнең күбесендә – пошилар. Алар бу тирәләрдәге урманнарда борынгы заманнарда ук булган, әле дә бар. Кыяда шулай ук кошларны, биюче кешеләрне һ.б. фигураларны күрергә мөмкин. Экскурсияне алып баручы искәрткәнчә, кыя көчле энергетикага ия, шаманнар биредә бик җиңел генә транска кергән, ниндидер рухлар күргән, имеш.

Кыя сурәтләрен зурдан кубып тикшерүләр XX гасырда башланган. 1960 елда кыядагы сурәтләрне өйрәнергә ул чакта яшь галим, хәзер тарих фәннәре докторы, Кемерово университеты профессоры Анатолий Мартынов килә һәм, бер төркем галимнәрне туплап, тирән тикшеренүләр алып бара. Аларның хезмәтенең нәтиҗәсе булып «Сокровища Томских писаниц» дигән хезмәт дөнья күрә.

Сөембикә КАШАПОВА.
Автор фотолары.

Тенекинең соңгы көмешчесе

● Хәлим Габдрахманов.

Саба районы һәвәскәрләре Казаныбызга осталыкларын күрсәтергә килгәч, Тенеки авылыннан Хәлим Габдрахманов белән таныштык. Аннан көмешчеләребезнең тарихын берникадәр белә алдык. Көмештән төрле бизәнү әйберләре ясау – борынгы чорлардан килә торган матур һөнәрләребезнең берсе. Казан ханлыгы яулангач, бүтән затлы һөнәрләребез кебек үк, көмешчелек тә үсүдән туктый, шәһәрдән авылларга күчә. Тенеки – Саба районында көмешчелекне саклаган авылларыбызның берсе.

Хәлим абый кечкенәдән рәсем ясарга хыялланса да, гомер буе колхозда бригадир булып эшләгән этисе сурәт ясауны житдигә алмыйча, җирдә нык басып торырга ярдәм иткән бүтән берәр саллырак һөнәргә өйрәнергә үгетләгәч, механизаторга укый. Әмма матур хыял маяк сыман һаман үзенә ымсындыра. Х.Габдрахманов башта бизәүче рәссам белгечлеге алып чыга, аннары читтән торып Мәскәүдәге Крупская исемендәге сынлы сәнгать халык университетын тәмамлый. Хәлим абзыйның картиналары хәтта «Зур Идел» төбәкара күргәзмәдә күрсәтелә. Бер көнне ул авылдагы көмешче Хәбибрахман янына килеп, бу һөнәрнең серләренә өйрәтүне сорый. Шуннан матур беләзек, алкалар иҗат ителә.

Хәбибрахман Ганиев зәркәнчеләр нәселеннән. Аның әтисе Габделгани дә оста зәркәнче булган. Абыйсы Габдрахман да алтын-көмеш белән эш иткән. Туганнан туган абыйсы Габдулла Габделатыйпов та көмеш эретеп, алтын йөгертеп яхшы ат алган. Малай һөнәргә сигез яшьләрендә үк өйрәнә башлый. Әтисе Габделгани Беренче бөтендөнья сугышыннан әйләнеп кайтмый. Хәбибрахман ага исә Бөек Ватан сугышында төнлә разведкага барганда минага юлыгып бер аягын өздерә. Авылга әйләнеп кайткач тимерчелектә эшли, көмеш сәнгате белән ныклап шөгыльләнә башлый. Хатыны Мөкәррәмә апа белән сигез бала үстерәләр. Көмешче Хәбибрахманның даны үскәннән-үсә барып, күрше авылларда да тарала. Ганиев исеме Мәскәүдә «Советский художник» нәшриятында басылган «Декоративное искусство Казанских татар» китабында да теркәлгән. Борынгы һөнәрне үстерергә теләп, 1970 елларда Шәмәрдән промкомбинатында ювелир цехы да ачкан булалар һәм Габдрахман ага Тенекидән шунда йөреп көмеш эретергә, бизәк төшерергә өйрәтә. Әмма эше авыр, кереме аз булу сәбәпле, цех эшләп китә алмый.

● Габдрахман Ганиев хатыны Мөкәррәмә апа белән.

Тенеки авылы халкы көмешчеләр турында туплаган мәгълүматлар арасында берсе кызык тоелды. Габдулла исемле зәркән остасының, мәсәлән, «Бичи» дигән кушаматы була. Көмешчеләр өяз буйлап авылдан-авылга алка-беләзек ясап йөргәндә, төрле йортлар күрәләр. Габдулла күңеленә хуш килгәннәрен исендә калдыра һәм авылга кайткач өен яңарта торган була. Шулай биш йорт сала. «Биш өй» «бичи»гә әйләнә.

Тенеки авылы зәркәнчеләренең тормыш хәлен тасвирлаган мәгълүматларны да телгә алмыйча мөмкин түгел. «Революция алдыннан 170 ихаталы Тенекидә ике йортлы һәм алты почмаклы бер йортлы кешеләр утыз бишкә житә, салам түбәлеләр илле сигезгә кала, атсызлар илле биш санала (беренче чиратта җирсезләр). Патша заманында җир биләүче бер алпавыт, өч сәүдәгәр (НЭП чорында тагын бишәү өстәлә), ике җир арендаторы, өч тегүче була, калганнары көмеш эше белән шөгыльләнә», диелгән елъязмада. «Труды статистической экспедиции, снаряженной в 1883 году Казанским губернским земством» дип исемләнгән белешмәдә исә мондый юллар бар: «68 человек медников и серебрянников, все, за исключением четырех, из деревни Теникей. Из числа 68-ми 32 человека серебрянники, и 36 медники».

Көмешчеләрнең алар гына аңлый торган үз теле булган. Өяз буйлап төрле авылларда йөргәндә чит-ятлар аңламасын өчен. Алтын-көмеш, акча белән йөриләр бит.

Ни кызганыч, Хәбибрахман Ганиев күптән инде гүр иясе. Тенекидә бердәнбер көмешче Хәлим Габдрахманов калган. Ул да инде олы яшьтә, эшен дәвам итүче бүгенгә юк. «Көмешче һөнәренә сорау юк, чөнки зәркән кибетләрендә күңелең ни тели, шуны сатып алырга мөмкин, – дип көмешчелекнең югала баруын аңлатты Хәлим ага. – Шуның өстенә, чимал табуы кыен. Элек халыкта Николай акчасы дип йөртелгән көмеш акчалар бар иде. «22 доля златых» дигән язулысы аеруча затлы чиста көмеш иде. Аларны халыктан күптән инде сатып алып бетердек. Чималның кыйммәт булуы да көмешчелек эшен җәелдерергә мөмкинлек бирми. Шуңа күрә алка, беләзекләрне күбрәк күңелем өчен генә ясыйм».

«Тенеки карт сузган, диләр
Таңда моңлы җырларын.
Көмеш чулпылары бизи
Тенеки сылуларын.
Ишетелә моңлы көй.
Көмеш алка-беләзекне
Тенекигә килеп ки...», дип җырлыйлар авылда. Тенеки көмешчеләре үз иткән борынгы сәнгатебез шулай җырда гына калыр, ахрысы...

Миләүшә ГАЛИУЛЛИНА.

Автор һәм Анна АРАХАМИЯ фотолары.

Айга кырын карама

Халык медицинасы чаралары белән дәвалануга керешкәнче, табиб белән киңәшү зарур!

22 июль (шимбә). ***Мөхәррәм аеның 4нче көне. 6 нчы Ай тәүлеге. Ай Кыз йолдызлыгында, 9.11 сәгатьтә калка, 22.42 сәгатьтә бата. 1 нче фаза. Көн озынлыгы 16.41 сәгать.***

Хисчәнлек арта. Һәртөрле аралашу күңелгә ятышлы. Бу көннәрдә әти-әнигә ихтирам көче аеруча куәтләнә, гаиләдә бергә җыелып, балачакның күңелле хатирәләрен яңарту яшәү көче өсти. Бизләр системасы, җилкә, кул,үпкә, бронхлар зәгыйфь, салкын тию ихтималы зур.

Суган кайнатмасы

Яртышар стакан су һәм шикәрдән ширбәт пешерәләр, шуңа 1 зур баш суганны вак кына турап салып, сүрән утта кайнаталар. Суынгач, көненә 3 тапкыр 1 әр аш кашыгы (6 яшькә кадәрле балалар – 1 әр чәй кашыгы) кабалар. Бу – ютәлдән бик шәп дәва.

23 июль (якшәмбе). ***Мөхәррәм аеның 5нче көне. 7 нче Ай тәүлеге. Ай Үлчәү йолдызлыгында,10.27 сәгатьтә калка, 22.44 сәгатьтә бата. 1 нче фаза. Көн озынлыгы 16.37 сәгать.***

Һава энергиясенә бәйле көн. Тынгысызланырга, гайбәт сөйләргә ярамый. Ялгыз калып уйлану файдалы. Нерв системасы, үпкә зәгыйфь. Ач тору, ашказанын һәм эчәклекне чистарту уңай нәтиҗә бирә.

Баллы әнис

Ютәлдән котылу өчен, мондый кәнфит ясап суыру файдалы. Термостагы ярты стакан кайнар суга 2 аш кашыгы әнис орлыгы салып, 1 сәгать төнәтәләр. Сөзеп, 200 грамм бал кушалар һәм сүрән утта, болгата-болгата, 1 сәгатьләп пешерәләр. Тәлинкәгә тамызган тамчы җәелмәсә, дару әзер, дигән сүз. Уттан алып, 1 чәй кашыгы лимон согы кушалар, үсемлек мае белән майланган кечкенә формаларга агызалар. Бүлмә температурасында бераз каткач, суыткычка куялар.

24 июль (дүшәмбе). ***Мөхәррәм аеның 6нчы көне. 8 нче Ай тәүлеге. Ай Үлчәү йолдызлыгында, 11.45 сәгатьтә калка, 22.52 сәгатьтә бата. 1 нче фаза. Көн озынлыгы 16.33 сәгать.***

Бүген бигрәк тә ут белән эш иткәндә саклык сорала. Ризык җиңел үзләштерелүчән булырга тиеш. Ашказаны, бизләр системасы зәгыйфь, невралгия һәм стенокардияне кисәтү чаралары уңай нәтиҗә бирә. Колак авыртырга мөмкин. Бу атнада күзне саклау мөһим.

Кара карлыган

Ашказаны авыртканда, атеросклероз, ревматизм интектергәндә, 3-4 аш кашыгы вакланган кара карлыган яфрагын 300 мл кайнар суда, яхшылап төреп, 4 сәгать төнәтәләр, сөзәләр, көненә 4-5 тапкыр яртышар стакан эчәләр. Азканлылык булганда, хәлсезләнгәндә, чәй урынына көн буена карлыган яфрагын пешереп эчү файдалы. Грипп, фарингит, ларингит, тонзиллит, бронхит, пневмония булганда, 1 чәй кашыгы төелгән карлыган яфрагын 1 стакан кайнар суда ябык савытта 10-12 минут пешерәләр, сөзәләр, бал кушып, көн дәвамында 2-3 стакан эчәләр. Цистит интектергәндә, 6 аш кашыгы вакланган карлыган яфрагын 1 литр кайнар суда җылы

(**Дәвамы 18 нче биттә**).

Айга кырын карама

урында 1 сәгать төнәтәләр, көненә 5-6 тапкыр 1әр стакан эчәләр.

25 июль (сишәмбе). ***Мөхәррәм аеның 7нче көне. 9 нчы Ай тәүлеге. Ай Чаян йолдызлыгында, 13.06 сәгатьтә калка,22.58 сәгатьтә бата. 1 нче фаза. Көн озынлыгы 16.30 сәгать.***

Авыр энергетикалы көн, алдашу, ялганга бай. Хәтта сыйфатлы ризык белән дә агулану ихтималы бар. Күп аралашу хупланмый. Фикерләрне тупларга, үзегезне үпкәләткән кешеләрне кичерергә кирәк. Үпкә, ашказаны зәгыйфь. Кан басымы күтәрелергә, йөрәк, арка яки баш авыртырга мөмкин.

26 июль (чәршәмбе). ***Мөхәррәм аеның 8 нче көне. 10 нчы Ай тәүлеге. Ай Чаян йолдызлыгында, 14.32 сәгатьтә калка, 23.07 сәгатьтә бата. 2 нче фаза. Көн озынлыгы 16.27 сәгать.***

Нәсел, гаилә, гореф-гадәтләр белән бәйле көн. Ял итү, йокы туйдыру, гаиләне ныгыту өчен иң шәп вакыт. Әйләнә-тирәдәгеләргә игътибарлырак булу сорала. Сизү әгъзалары, йөрәк-кан тамырлары системасы, сөякләр зәгыйфь. Ач тору файдалы.

Тартуны ташлап була

1 аш кашыгы вакланган бүре тырнагы (змеевик, горец змеиный) үләне тамырын 1 стакан кайнар суга салып, сүрән утта 2-3 минут кайнаталар, 40-50 минут төнәткәч, сөзәләр. Тәмәке тартасы килгән саен, шул сыгынты белән авызны чайкыйлар. Яки иртән, тәмәке тартасы килүгә үк, 1 аш кашыгы бал кабалар, 10 минуттан соң 1 стакан кайнар сөт яки солы төнәтмәсе эчәләр. Көн дәвамында берничә тапкыр кабатлыйлар.

27 июль (пәнҗешәмбе). ***Мөхәррәм аеның 9 нчы көне. 11 нче Ай тәүлеге. Ай Чаян йолдызлыгында, 16.03 сәгатьтә калка, 23.22 сәгатьтә бата. 2 нче фаза. Көн озынлыгы 16.23 сәгать.***

Үзгәрү, сафлык, катгыйлык көне. Һәр эштә дә сак һәм игътибарлы булу сорала. Башланган эшне ахырына җиткерергә кирәк. Бу көннең энергетик куәте бик зур, кешедә искиткеч табигый көч уяныргa мөмкин. Арып-талганчы эшләргә ярамый. Сизү әгъзалары, йөрәк, умырткалык, үпкә зәгыйфь.

Целлюлитка каршы крем

4 аш кашыгы зәйтүн маена 5 тамчы әфлисун эфир маен кушып болгаталар, целлюлитлы җирләргә сөртеп, 5 минут буе яхшылап ышкыйлар. Юалар. Көнаралаш кабатлаганда, уңай нәтиҗә 3 атнадан соң күренә башлый.

28 июль (җомга). ***Мөхәррәм аеның 10нчы көне. 12 нче Ай тәүлеге. Ай Укчы йолдызлыгында, 17.34 сәгатьтә калка, 23.44 сәгатьтә бата. 2 нче фаза. Көн озынлыгы 16.20 сәгать.***

Шәфкать, сабырлык, мәхәббәт энергиясенә бай көн. Сәламәтлеккә игътибарлы булырга, йөрәккә киеренкелек китермәскә кирәк. Ашкайнату әгъзалары, кан әйләнеше системасы зәгыйфь. Дарулар яхшы үзләштерелә.

Чия кайнатмасы

Зур савытка 1 стакан су салып, кайнатып чыгаралар. 1 стакан чия, 1 стакан шикәр өстәп, болгаталар, кайнатып чыгаралар. Аннары тагын 1 әр стакан чия белән шикәр салалар. 9 стаканга хәтле шулай эшлиләр, аннары 15 минут кайнаталар, күбеген җыялар. Газны сүндергәч, тагын 4 стакан шикәр кушалар. Болгата-болгата эретеп бетергәч, җылы килеш банкаларга тутыралар. Болай кайнатканда, чия бөрешми.

Безнең хыялларда Мәрҗани күләгәсе

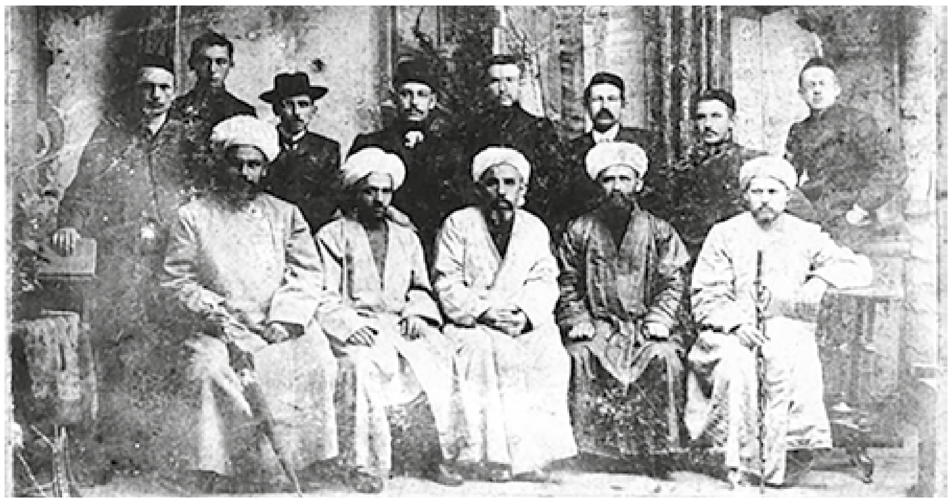

●1906 елның 17-24 гыйнварында Санкт-Петербургта узган Мөселман корылтаенда катнашучылар. Ф.Әмирхан – икенче рәттә уңнан беренче.

Казан имамнарының алдынгыларыннан берсенең гаиләсендә үскәнгә күрә, Мәрҗани исеме миңа иң кечкенә вакытымдан ук таныш исем иде.

Казан имамнарының ике бер-берсенә дошман фиркаләргә аерылышып, Мәрҗани исеме вә мәсләге тирәсендә мөҗадәлә (бәхәс) кылышкан вакытларында минем атам вә соңрак таба бабам да Мәрҗани тарафдарлары фиркасенә мәнсүб булганнар, шуңар күрә безнең гаиләдә Мәрҗани исеме олуг бер галим, бер мөтәфәккир исеме буларак, зур бер ихтирам белән яд ителеп килә иде.

Әтиемнең аның исемен һәрвакыт ихтирам белән зикер итеп торганын ишетеп килгәнгә күрә, мин кечкенәдән үк Мәрҗани хакында сөйләнгән сүзләргә зур игътибар биргән булсам кирәк ки, шул хәбәрләр минем зиһенемдә Мәрҗанине мин күргән муллаларга охшамый торган бер кеше сымак итеп ясап калдырганнар.

Мәрҗани гомум мәхәллә халкына гына түгел, бәлки мәхәлләнең иң кодрәтле байларына да югартын карый, аларга һич исе китми иде. Мәрҗани яхшы атлар җигә, мәһабәт туннар кия, кибаранә кыяфәт тотарга вә кибаранә киенергә ярата иде...

Мәрҗани вакытының бик мәшһүр Кышкар «дамелла»ларына, Күл буе мәдрәсәсе мөдәррисләренә бер дә әһәмият бирми, аларны наданга саный иде...

Мәрҗани гавамнан берәүгә дә тәлинкә тотмый гына түгел, бәлки алардан һәрвакыт үзенә мөнасиб тәгъзыйм вә ихтирам таләп итә иде...

Мәрҗанинең мәҗлесләрендә аның дошманнары тугрыдан тугры аңар һөҗүм итәргә җөрьәт итә алмыйлар иде...

Мәрҗанинең дошманнары аны хурлап чыгарган бер бәетләрендә, башкалар арасында: «Сахраларда гизәр иден, абхәят (тормыш суы) эчкән кеби!» дип аңар хитап итәләр дә, аны указы алыну белән үчекли вә шелтәлиләр...

Менә шушы рухта була иде минем Мәрҗани хакында ишетеп килгән нәрсәләрем. Моның өстенә, бик яшьтән үк әтием миңа берәүгә дә сөйләмәү шарты белән аның рәсемен дә күрсәткән иде. (Ул вакытта әле рәсем алдыру вә аны өйдә саклау зур бер җинаять санала торган эшләрдән берсе иде). Ишеткәнем бу нәрсәләр, күргәнем бу мәһабәт, голәмага мөнасиб кыяфәттәге рәсем миндә онытылмаслык бер тәэсир калдырып, Мәрҗанинең минем зиһенемдәге сурәтен тәмам мөгайин (билгеле) бер кыяфәткә керткәннәр, аны башкалардан бөтенләй аерым бер симә (үзенчәлек) итеп хәтеремә сеңдергәннәр иде. Бу симә янында мин белә торган имамнар, мин белә торган мөтәкәббир байлар, мин белә торган мәһабәт кыяфәтләр – һәммәсе кечкенәләр, ваклар, Мәрҗани белән чагыштырмаслык түбәнләр иде.

Ул, мулла була торып та, Озын Ибрай шикелле сахиб нөфүз (тәэсир иясе), бөтен Казан муллаларын биетеп тоткан бер мөстәбидд (деспот) белән ачыктан-ачык көрәшә алган.

Ул, Казан мулласы була торып та, фәкыйрьлек вә түбәнлек күрсәтүдән өстен булып, үз-үзен мәһабәт һәм бай йөрткән. Ул, Кышкар дамелласы, әллә нәрсә дамелласы шикелле, ул вакытның иң галимләреннән саналган кешеләрне надан итеп таныган. Аның мәһабәте дошманларын да галәбә (җиңү) итәрлек булган.

Вә бил-әхирадә (ниһаять) ул, сахраларда да абхәят шикелле гизгән. Бу симә, чын-чынлап, мәһабәт бер симә иде. Мин бу симәнең мәһабәте алдында тәгъзыйм (зурлау) итәргә мәҗбүр идем. Чөнки ул шул вакытның Казаныннан өстен булып, минем зиһенемә урынлашкан иде. Бу симә имам булырга хәзерләнә торган минем өчен бер идеал иде.

Шиһаб хәзрәт шикелле имам булырга! Еллар үтте, мин мәдрәсәдә укып «Гакаидхон»лык дәрәҗәсенә ирештем.

Кирәк мәдрәсәи Мөхәммәдиядәге барыш вә кирәк хәлфәләремнән кайберләренең дәләләте белән мин Мәрҗанинең «Әлхикмәтүл-бәлигасын» да укый башладым.

«Әлхикмәтүл-бәлига»дагы ул вакыт өчен «бик җөрьәтле» санарлык фикерләр, «Галләмә Тәфтәзәни» шикелле ул вакыт мәдрәсәләренең «мәгъбүде» булган кешеләргә каршы ыргытылган җөрьәтле тәнкыйтьләр – минем зиһенемдәге Мәрҗани симәсенә гаҗәеп муафыйк бер тетмә булып киттеләр дә, бу Казанның мәһабәт вә олуг имамы минем караштa инде зур мосаннифлар (китап язучылар) тезмәсенә барып тоташты.

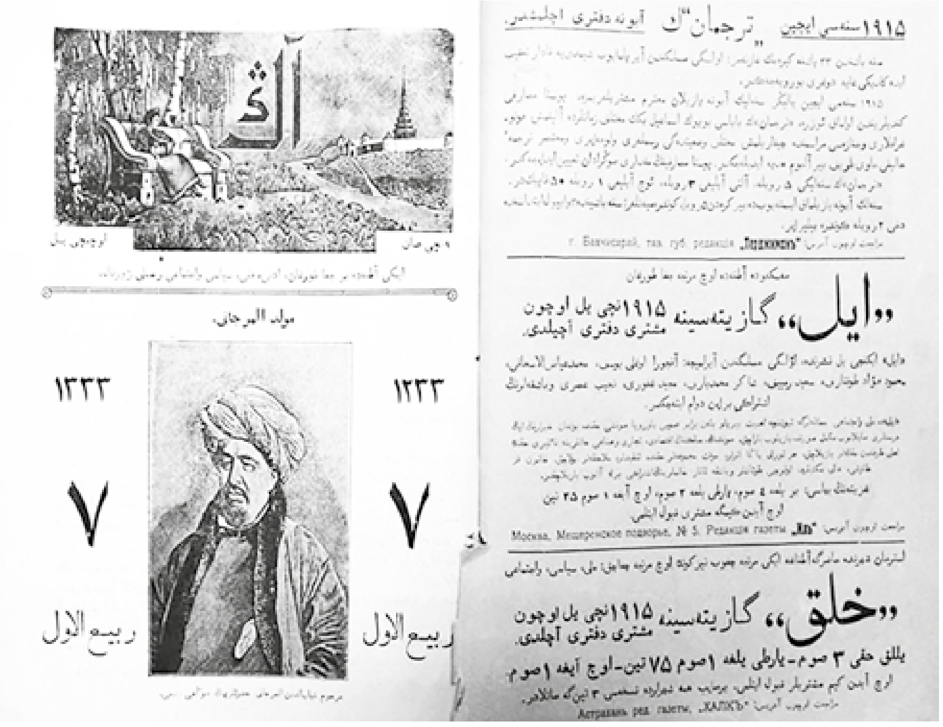
آڭ
١٣٣٣
٧
ربيع الاول
١٣٣٣
٧
ربيع الاول

●«Аң» журналының Мәрҗанигә багышланган саны.

Мосаннифлар тезмәсе!

Без укыган заманнарның мәдрәсәләрендә бу тезмәнең нинди бер сихерле тезмә икәнен аңларга кирәк. Бу тезмә һәрбер тәнкыйтьтән югары, һәрбер фазыйләтнең иң югары баскычы иде ки, мөтәххиринНән аңар тоташырга муаффак булган кешеләр сәгадәтнең әгъла галиинеНә ашалар төсле иде.

Әүвәлдән мәһабәте белән мәҗзуб (тартылган) булып килгәнем бер татар галименең шул тезмәгә илтихак (керү) итүен күрү миндә үзем аңлап җитә алмаган бер горур сымак нәрсә тудыра иде.

Моннан соң мин Шиһаб әл-Мәрҗанинең башка әсәрләрен дә моталага кылгаладым, болар арасында «Назура» үзенең Садреш-шәрига, Таҗеш-шәригаларга каршы кулланган телендәге җөрьәте белән мине тагы да мәҗзуб итми кала алмады. Ул вакыт өчен бу тәнкыйть теле шөҗагать (батырлык) гыйльмиясенең ниһаясе шикелле күренә иде...

Фатих ӘМИРХАН.

«Аң» журналы. 1915 ел.

Әлмәт театры кунакта

Июнь аеның соңгы көннәрендә Удмуртиянең Ижау, Глазов һәм Воткинск шәһәрләрендә II Халыкара «ТУК-Фест» театр фестивале узды. Программада курчак, драма, урам һәм опера спектакльләре күрсәтелде. Алар арасында Әрмәнстан, Франция мәмләкәтләреннән, Рязань, Сарапул, Пермь, Мәскәү, Санкт-Петербург шәһәрләреннән, Киров өлкәсеннән, Камчаткадан килгән сәнгать коллективлары куйган спектакльләр тәкъдим ителде. Шулай ук Чаллы курчак театры спектакле дә игътибарны җәлеп итте.

Фестиваль Рязань курчак театры коллективының Чыңгыз Айтматов повесте буенча эшләнгән «Пегий пёс, бегущий краем моря» спектакле белән ачылды.

Халыкара «ТУК-Фест» театр фестивале Әлмәт дәүләт татар театры коллективы куелышында «Җил артыннан йөгерүче» спектакле белән тәмамланды. Ул чыгышы белән Әфганстаннан булган Америка язучысы Халед Хөсәени бестселлеры буенча куелган. Бу – Воронеж актеры Камил Тукаевның беренче зур режиссерлык эше. Спектакль берничә бүләк алырга өлгергән һәм Мәскәүдә Милләтләр театры сәхнәсендә 2022 елда Кече шәһәрләр театрлары фестивале лауреаты буларак күрсәтелгән.

Спектакльнең башыннан ахырына кадәр караклык, бурлык, тугрылык, дуслык, ата белән ул мөнәсәбәтләре, социаль тигезсезлек кебек тирән мәгънәле темалар ярылып ята. Шомлы сәхнә бизәлеше, соры диварлар, чүпрәк капланып куелган арбалы мотоцикл, үзәкне өзә торган көйләр, милли җырлар – бер яктан болар һәммәсе дә бик авыр… Ә икенче яктан карасаң, спектакльне нәкъ шулар чын сәхнә җәүһәре итә дә инде.

«Җил артыннан» куган бәхетле сабыйларның авыр язмышын, Әфган халкының көнкүрешен, яшәешен, авыр үткәнен тасвирлаучы әлеге спектакль тетрәндерә, уйлануларга этәрә.

Әлмәт татар драма театры артистларын залдагы халык 15 минутлап, аягүрә басып алкышлады.

Сүнмәс-сүрелмәс ядкәр

Яшь аермаларыбыз зур булса да, без шагыйрь Мәхмүт Хөсәен белән озак еллар дәвамында даими аралашып, дуслашып яшәдек. Әгәр хәзер исән булса, Мәхмүт агага бу көннәрдә 100 яшь булыр иде.

Мәхмүт Хөсәен 1923 елның 15 апрелендә Казахстан Республикасының Җаңакала районы Урда авылында эшче гаиләсендә туа. Кызылъяр (Петропавель) урта мәктәбен 1941 елда тәмамлый. Аннары мәктәптә бераз пионервожатый, «Ленин байрагы» газетасында әдәби хезмәткәр, «Экпенды» артелендә мәдәният хезмәткәре булып эшләп ала.

1941 елда Бөек Ватан сугышы башлануга Мәхмүт үзе теләп кызыл армиячеләр сафына китә. 1942 елны Үзбәкстанның Әндиҗан шәһәрендә кыска вакытлы артиллерия курсларын тәмамлый.

1943 елның гыйнварыннан 1944 елның декабренә кадәр сугышның алгы сафында дошман белән якалаша. Башта взвод командиры, аннары батарея җитәкчесе була. Сугыш чорында М. Хөсәен берничә тапкыр яралана. 1945 елны Ленинградта югары артиллерия курсларын тәмамлый. 1945 елның июненнән башлап 1947 елга кадәр башта Ленинградта, аннары Казанда командир була.

1947 елда армиядән кайткач, 1947-1954 елларда Казан дәүләт университетының татар теле һәм әдәбияты бүлегендә белем ала. Аннары Татарстан китап нәшриятында редактор булып эшли. Башта, 1954-1957 елларда нәфис әдәбият редакциясен җитәкли, 1957-1975 елларда биредә баш мөхәррир була. 1976 елны Мәхмүт пенсиягә чыга һәм 1993 елның 15 мартында үлгәнчегә кадәр бары иҗат белән генә шөгыльләнә.

М.Хөсәен мәктәптә укыганда ук шигырьләр яза. Сугышка кадәр алар «Пионер каләме» журналында еш басыла. Авторның беренче шигырьләр җыентыгы «Туган ил өчен» дип атала. Ул 1945 елда укучыларга тәкъдим ителә.

Мәхмүтнең иҗаты күп төрле. Аның әсәрләре арасында одалар, сонетлар, поэмалар бар. Аларның шактый өлеше патриотик тематикага, солдатларыбызның батырлыгына, туган якның матурлыгына багышланган. Алар сатирага һәм юморга бай. Үзе исән вакытта үк М. Хөсәеннең 40 лап китабы дөнья күрә. Бихисап күп шигырьләре фронт газеталарында урын ала. Авторның 1954 елда басылып чыккан «Идел таңнары», 1956 елгы «Җырлар, шигырьләр һәм поэмалар» җыентыкларын әле бүген дә укучылары бик яратып укый. М. Хөсәеннең «Чор һәм җыр» (1963), «Җыр мәрҗәннәре» (1967), «Ләйсән» (1973), «Әнием миләше» (1976), «Мәхәббәт һәм моң» (1983), «Якты моң» (1997) халык арасында бик популяр.

Автор бераз яшәп кайткан төбәкләре турында да истәлекләрен тарихта калдырырга тырыша. 1960 елда аның «Чирәм җирләр сулышы», 1963 елда «Ангара утлары», 1968 елда «Аю-Даг итәгендә» китаплары укучылар кулына килеп ирешә.

Балалар өчен дә Мәхмүт шактый актив иҗат итә. 1949 елда аның «Нәни дусларыма», 1951 елда «Чебиләр», 1955 елда «Назар һәм казлар» китапларында табышмак буларак сурәтләнүче табигатебез балаларга аңлашлы тел белән мавыктыргыч итеп бирелә.

1954 елда композитор Аллаһияр Вәлиуллин Мәхмүт Хөсәеннең ватан, ил турындагы симфоник поэмасына нигезләнеп «Студент Ульянов» дигән кантата яза. Композитор Мәсгуть Латыйпов 1967 елда Хөсәен шигырьләрен нигез итеп алып балалар өчен «Ел вакытлары» кантатасы иҗат итә. Бераз соңрак композитор Бату Мөлеков та Мәхмүт Хөсәен шигырьләренә нигезләнеп үзенең берничә популяр җырын яза.

Мәхмүтнең теле болай да җырлап тора, композиторларны үзенә тарта. Аның күп кенә шигырьләре урыс, украин, үзбәк, кыргыз, казах, чуаш телләренә тәрҗемә ителгән. Автор үзе дә күп кенә молдован шагыйрьләре әсәрләрен татарчалаштырган. 1972 елда алар аерым җыентык булып та дөнья күрә.

М. Хөсәеннең хезмәтләре, иҗаты югары бәяләнә. Аңа Кызыл байрак, беренче дәрәҗә Бөек Ватан сугышы ордены, шулай ук Кызыл йолдыз ордены, берничә медаль тапшырыла. 1983 елда ул Татарстан Республикасының атказанган мәдәният хезмәткәре исеменә лаек була. Татар энциклопедия сүзлекләренә дә авторга багышлап күп кенә материаллар тупланган.

М.Хөсәен кешеләр белән аралашырга яратучы шәхес иде. Ул кунакка йөрергә дә бик яратты. Ул бу гадәтенә мине дә өйрәтте. Без икәүләп кунакка йөрергә ияләнеп киттек. Биектау районының Киров исемендәге колхозында да без еш була идек. Минем архивта колхоз рәисе Әгъзам Җәләлиевнең Мәхмүт Хөсәен турында «Сүнмәс-сүрелмәс ядкәр» дип исемләнгән мәкаләсенең күчермәсе сакланган. Аны әз-мәз генә кыскартып укучыларыбыз игътибарына тәкъдим итәргә булдым.

«Шагыйрь Мәхмүт Хөсәен сугыштан 1947 елда кайтканнан бирле минем якын дустым булды. Журналист Әгъзам Фәйзрахманов, шагыйрь Михаил Львов, язучы Госман Гомәров, шагыйрь Мөхәммәт Садри, композитор Шәүкәт Капкаев һәм башкалар минем Биектау районы Киров исемендәге колхозда рәис булып эшләгәндә, колхозчылар белән очрашуда, миндә кунакта булалар иде.

Шундый көннәрнең берсендә Бөек җиңүнең 20 еллыгында, Ленинград блокадасын өзгән көннәрне, Ленинград шәһәрен азат итүне искә алганда Мәхмүт Хөсәен зур чыгыш ясады, бик матур шигырьләрен укыды.

Ленинград блокадасын өзгән, герой шәһәрне азат иткән өчен кыю һәм батыр артиллерист – М.Хөсәенгә командование сугышчан Кызыл байрак ордены тапшыра. Соңыннан ул майор була. Мәхмүт Хөсәеннең 40 китабының 15 ләбе, 300 гә якын җырның йөзләбе, автограф белән язылып минем гаилә архивымда саклана.

Бу язма белән бергә Әгъзам Җәләлиев Мәхмүт Хөсәеннең «Бердән бергенәм» шигырен һәм җырын укучыларга тәкъдим итә.

Без дә аны кабатлыйк.

«Син барында җирдә, бәгърем,
Җан бөрлегәнем,
Нигә миңа мәхәббәте
Мең төрлеләрнең!

Кушымта:
Көннәремнең иртәсе син,
Йөрәгемнең иркәсе син,
Тиң генәм
Гөл генәм,
Бердәнбер генәм.

Күңелем һич күтәрелми,
Ялым ял түгел,
Синең җылы карашыңны
Сизмәсә күңел.

Кушымта:
Көннәремнең иртәсе син,
Йөрәгемнең иркәсе син,
Тиң генәм
Гөл генәм,
Бердәнбер генәм.

Кайда гына булмыйм, иркәм
Син гел янымда.
Нигә миңа бүтән ярлар
Син бар чагында?!

Кушымта:
Көннәремнең иртәсе син,
Йөрәгемнең иркәсе син,
Тиң генәм
Гөл генәм,
Бердәнбер генәм.

Колхоз рәисе, сугыш һәм хезмәт ветераны, Аксакаллар шурасы, журналистлар берлеге әгъзасы Әгъзам Җәләлиев нигездә Мәхмүт Хөсәенгә багышлаган бу язмасын «Сүнмәс-сүрелмәс ядкәр» дип исемләгән.

Мин дә Мәхмүтнең тууына 100 яшь тулу уңаеннан әзерләгән мәкаләмне шушы ук исемдә урнаштырырга булдым. Минемчә бу исем М. Хөсәеннең характерын шактый төгәл чагылдыра кебек.

Әгъзам ФӘЙЗРАХМАНОВ.

Агач башындагы авыл

Тын океан ярыннан ерак түгел җирдә, Коста-Рика джунглиларында Finca Bellavista – агач башындагы коммуна урнашкан. Ул 240 квадрат метр мәйдан били, территориядәге барлык йортлар да агачта урнашкан һәм үзара асылмалы күперләр, баскычлар белән тоташкан. Коммунага 2006 елда швейцарияле Эрика һәм Мэтт Хоган нигез салган. Биредәге матурлыкны күргәч, Мэтт хатынына агачта куыш салып бүләк итәргә булган. Хәзер инде монда 27 йорт бар, һәм төзелеш дәвам итә. Якындагы шәһәргә кадәр 3 чакрым барасы, әмма бу уникаль авыл тышкы дөнья белән элемтәләрсез дә бик яхшы яши. Биредә иҗтимагый үзәк, ашханә, бассейн, хәтта Wi-Fi зонасы да бар. Агачлардагы йортлар барысы да төрле-төрле, барысы да су белән тәэмин ителгән. Йортларның кайберләре туристларга арендага бирелә, шунлыктан цивилизациядән еракта яшәп карарга теләүчеләр үзләрен рәхәтләнеп сыный ала, бәясе бер төн өчен 100-275 доллар тәшкил итә.

(“Fishki.net”).

Белеп куллану зарур

Галимнәр, безнең табыннарга килеп эләгә торган тропик җимеш һәм яшелчәләр белән сак булырга кирәк, дип кисәтә. Мәсәлән, өлгермәгән личи җимешен ашасаң, бик каты агуланырга була. Анда бизгәк һәм көзән җыеру китереп чыгара торган токсиннар бар. Бу җимеш бигрәк тә каннарында шикәр микъдары түбән булган кешеләр өчен зыянлы, чөнки ул шикәрне тагын да киметә һәм хәтта үлемгә дә китерергә мөмкин. Африка, Көньяк Америка, Азиядә бик популяр маниок төп ашамлыкларның берсе санала. Әлеге тамыразыкны пешерәләр дә, кыздыралар да, он итеп тә тарттыралар. Тик маниокта синиль кислотасы бар, дөрес эшкәртмәгәндә һәм әзерләмәгәндә, бик җиңел агуланырга була – хәтта паралич сугарга һәм үзәк нерв системасына зыян килергә мөмкин. Азиядә үсә торган старфрут бөере авырткан кешеләргә куркыныч тудыра. Шул исемдәге пальма эченнән алынган сагоны да дөрес әзерләп кенә ашарга ярый, алайса ул нерв системасын сафтан чыгара. Фасольнең күп төрләрендә фитогемагглютинин токсины бар, дөрес пешермәгәндә, ашаганнан соң өч сәгать үткәч кешенең ашказаны бик каты авырта башлый.

(“Die Welt”).

Ашарга яраклы туфрак

Индонезиянең Табан авылында туфракны кирпеч сугу һәм керамик эшләнмәләр ясау өчен чимал булырак кына түгел, ашау өчен дә файдаланалар. Бу авылда ампо – якындагы дөге кырларыннан алынып, гравийдан чистартылган җирдән әзерләнгән ризык җитештерелә. Бернинди медицина дәлилләре булмаса да, җирле халык туфракны авыртуны басарга сәләтле, дип саный һәм аны хәтта йөкле хатыннарга да ашарга киңәш итә. Башта каты җирне таяклар белән кыйныйлар, аннары бамбук пычак белән ролл кебек кырып алалар да, балчык чүлмәктә ярты сәгать каклыйлар.

(“NEWSru.com”).

Баш миен зарарлый

Австралия галимнәре кисәтә: компьютер уеннары, бигрәк тә көч куллану күренешләре булганнары, баш мие эшчәнлегенә зур зыян китерә. Мондый уеннар белән мавыгу инде чын эпидемиягә әйләнеп бара. Яше дә, карты да бөтен җирдә – өйдә, транспортта, эш урынында, хәтта урамда барганда да уйный. Компьютердагы атыш буенча чемпионатлар Олимпия уеннарыннан күбрәк катнашучыны һәм җанатарны җәлеп итә. АКШ та мондый чемпионатлар гаять зур залларда үткәрелә, ярышлар барышын уннарча мең тамашачы йотлыгып күзәтә. Виртуаль уеннарның сәламәтлеккә зыянлы булуын Канаданың Монреаль университеты галимнәре дә дәлилләгән – рәхимсез атыш һәм үтерешләр баш миенә җитди зыян китерергә һәм әлегә медицина дәваларга өйрәнмәгән Альцгеймер авыруы куркынычын күп тапкырга арттырырга мөмкин. Галимнәр ату-үтерүле виртуаль уеннар уйнаучы йөз кешене 90 сәгать буе күзәткән, аннары сынауда катнашучылар тыныч уеннарга күчкән. Рәхимсез уен белән мавыгучыларның гиппокамптагы (баш миенең хәтер, озак вакытлы мәгълүмат һәм пространствода юнәлеш табу өчен җаваплы өлешендәге) нейроннары саны кими икән. Виртуаль атышудан туктагач ук, мигә зыянлы тәэсир дә тукталган. Бу тикшеренүләр, бөтен видеоуеннар да хәтерне һәм баш мие эшчәнлеген яхшырта, дипраслауны кире кага. Баш миен тулысынча сканерлау исә компьютерда бөтенләй уйнамаучыларның соры матдәсе күбрәк булуын күрсәткән. Медиклар кисәтүенчә, видеоуеннар гиппокампка көчлерәк тәэсир иткән саен, күңел төшенкелеге, Альцгеймер авыруы кебек баш мие чирләре килеп чыгу куркынычы арта бара.

(“Billionnews.ru”).

Җәйсез ел

1816 елның кушаматы шундый. Ул чакта Европада һәм Төньяк Америкада бик салкын һава торган. Хәзергә кадәр ул иң салкын җәй булып санала. Моның ник шулай икәнен XX гасырда гына аңлата алганнар. Климат үзгәрүе Индонезиянең Сумбава утравындагы Тамбор вулканы атылуга бәйле булып чыккан. Атмосферага 150 кубик километр көл ыргытылган. Бу төньяк ярымшарда вулканик кыш эффектын китереп чыгарган һәм берничә елга сузылган. 1816 елның мартында Европада кышкы температура саклanган. Апрель-майда бозлы яңгырлар күп яуган. Июнь-июльдә Америкада температура көн саен нульдән түбән төшкән, Нью-Йоркта 1 метр калынлыктагы кар яуган. Алманияне бертуктаусыз көчле давыллар тетрәткән, күп елгалар ярларыннан чыккан. Швейцариядә 12 айның һәрберсендә дә кар яуган. Күрәсең, ул вакытта да һава торышы серлелеге белән әледән-әле шаккатырып алгалаган.

(“The Guardian”).

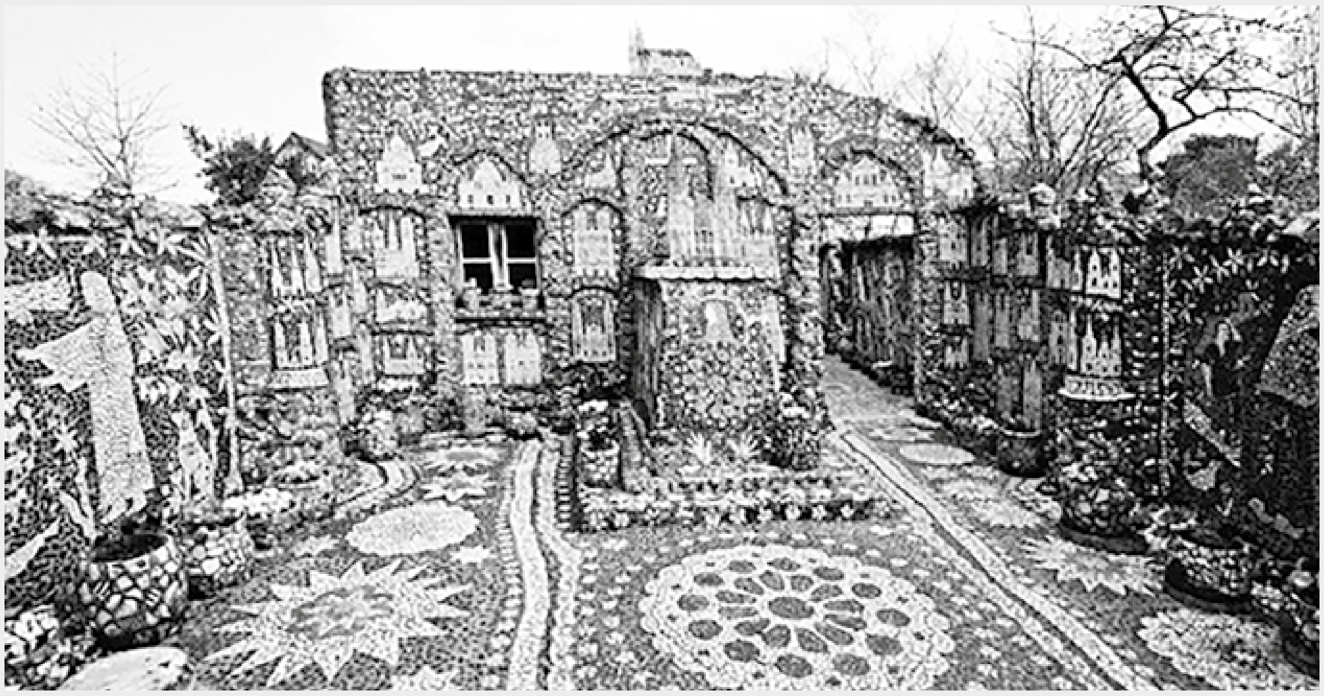

Мозаика патшалыгы

Мавыгучан һәм даһи кеше, махсус белеме булмаса да, әллә нинди җәүһәрләр тудырырга сәләтле. Шартр шәһәрчегендә яшәгән, бөтенләй рәсем ясый белмәгән һәм сәнгать белән кызыксынмаган гап-гади Раймонд Исидор да үзенең иҗат мөмкинлекләре һәм гүзәллеккә тартылуы нәтиҗәсендә дөньяга танылган, үз йортын Франциянең милли тарихи һәйкәленә әйләндергән. Башта ул заводта коючы булып эшләгән, сәламәтлеге какшагач, зират каравылчысы булып күчкән. Төрле төстәге пыяла, таш һәм керамика ватыкларын берничә ел буе җыйгач, алардан мозаика тезә башлаган. Шулкадәр мавыккан – йортының эчен дә, тышын да, ишегалдын да, өй эчендәге бөтен җиһазларны да мозаика белән бизәгән. 1983 елда хуҗасы бакыйлыкка күчкәч, әлеге уникаль йорт туристлар яратып йөри торган милли ядкәргә әйләндерелгән.

(“Интересно.cc”).

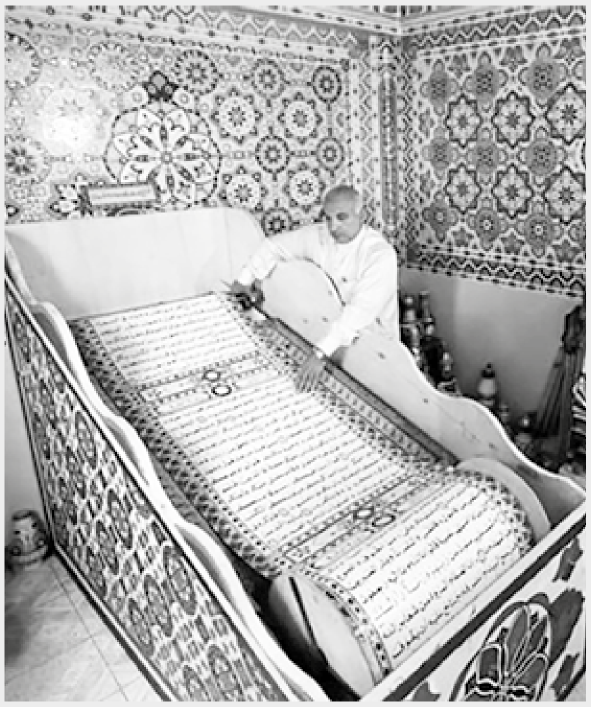

Кулъязма Коръән

Мисыр рәссамы Сәед Мөхәммәд, Коръәнне 700 метр озынлыктагы тоташ кәгазьгә кулдан күчереп язып, Гиннесның рекордлар китабына кертелгән. Каллиграфия осталыгына үзлегеннән өйрәнгән ир-ат әлеге кулъязманы 3 ел буе бик тырышып язган. Ул кәгазьне дә, буяу һәм каләмнәрне дә үз акчасына сатып алган, бернинди иганәчесе дә, булышчысы да юк. Гиннесс китабына иң авыр һәм иң кыйммәтле буларак кертелгән басма Коръән исә безнең Болгарда саклана.

(“Reuters”).

Газета өчен Алсу ЗӘЙДУЛЛИНА әзерләде.

Дүшәмбе

24 июль

«ТАТАРСТАН - ЯҢА ГАСЫР»

5.35 «Оныта алмыйм...» 12+
5.50, 7.00, 18.30, 20.30 Татарстан хәбәрләре. 16+
6.00, 7.10 «Манзара». 16+
8.00, 14.30, 19.30, 21.30 Новости Татарстана. 16+
8.10 «БЕР-БЕР ХӘЛ».. 16+
9.00, 16.30 «ЫШАНАСЫ КИЛӘ».. 16+
10.00, 23.00 «ШИРОКА РЕКА». 16+
11.00 «Тибрәнә җыр дулкыннары».
11.30, 21.00 «Заман көзгесе». 6+
12.00, 22.00 «ЧЕМПИОННАР ӘНИЛӘРЕ». 16+
13.00 «Семь дней». 16+
14.00, 0.00 «Соотечественники». 16+
14.45 «Музыкаль мәйдан». 16+
15.15 «Шаян ТВ» тәкъдим итә». «Акыл батл».
16.00 «Переведи!» 6+
17.30 «Әдәби хәзинә». 16+
18.00 «Прямая связь». 16+
19.00, 0.50 «Таяну ноктасы». 16+
20.00 «Туган авылым». 12+
20.15 «Күчтәнәч».
0.25 «Каравай». 6+

ТНВ-ПЛАНЕТА

4.40 «Җырлап яшик, туганнарым!» Георгий Ибушев концерты. 16+
6.00, 13.05 «Манзара». 16+
8.00 «Үткәннәр сагындыра». 12+
8.40, 18.20, 23.10 «Башваткыч». 12+
9.50 «Семь дней». 16+
11.00, 15.00, 18.00, 21.00, 0.00 «Яңалыклар». 16+
11.30 «Туган җир». 12+
12.05 «Йөрәктән - йөрәккә». Фердинанд Саләхов турында телеочерк. 16+
15.30 «Әдәби хәзинә». 6+
16.00 «Шаян ТВ» тәкъдим итә. 6+
16.30 «Бөркет канатында хөрлек бар». Адлер Тимергалин турында телеочерк. 16+
17.30 «Яшьләр тукталышы». 6+
19.10, 22.15 «Тибрәнә җыр дулкыннары». 12+
19.30 «Калеб». 6+
20.00 «Заман көзгесе». 6+
20.30 «Таяну ноктасы». 16+
21.25 «Әниемнең җылы кочагы». 16+
0.15 «Йөрәктән - йөрәккә». Марсель Әхмәтҗанов турында телеочерк. 16+

«ЭФИР»

5.00, 7.45 «Новое утро». 16+
7.00, 19.00, 22.00 «Город». 16+
8.30, 23.00 «ЗАГОВОРЕННЫЙ». 16+
9.25, 11.25, 12.55, 21.55 «Казанская Афиша». 16+
9.30 «Я ЕГО СЛЕПИЛА». 12+
11.00 «Культурное наследие России». 12+
11.30 «И В ГОРЕ, И В РАДОСТИ». 12+
12.30, 18.30 «Советы Дня». 16+
13.00, 23.45 «ОТ НЕНАВИСТИ ДО ЛЮБВИ». 16+
14.45 «Пять причин поехать...» 12+
15.00 «Энциклопедия загадок». 12+
15.30 «История нравов». 12+
16.20 «ПЛЮС ЛЮБОВЬ». 16+
18.00 «Добрый вечер, Казань». 16+
18.50 «Короче говоря». 16+
20.00 «ДОКТОР ТЫРСА». 16+

«1 НЧЕ КАНАЛ»

5.00 «Доброе утро».
9.00, 12.00, 15.00, 18.00 Новости.
9.20 «АнтиФейк». 16+
10.00 «Жить здорово!» 16+
10.50, 12.15, 15.15, 16.50, 18.30 Информационный канал. 16+
16.00 «Мужское/Женское». 16+
19.55 «Куклы наследника Тутти». 16+
21.00 «Время».
22.00 «МИССИЯ «АМЕТИСТ». 16+
23.00 «Большая игра». 16+
0.00 Подкаст.лаб «АстроУмные». 16+
0.40 Подкаст.лаб «Собрались с мыслями». 16+

«РОССИЯ»

5.00, 9.30 «Утро России».
9.00, 14.30, 21.05 Вести. Местное время.
9.55 «О самом главном». 12+
11.00, 14.00, 16.00, 20.00 Вести.
11.30, 17.30 «60 минут». 12+
14.55 «ГРОЗНЫЙ». 16+
16.30 «Малахов». 16+
21.20 «СЧАСТЬЕ НЕ ЗА ГОРАМИ». 16+
23.30 «ТИХИЙ ДОН». 12+

«КУЛЬТУРА»

6.30 «Пешком...».
7.05 Легенды мирового кино.
7.35 «Предки наших предков».
8.15 «Жизнь и судьба».
8.40 «Забытое ремесло».
8.55 «ЦИРК ПРИЕХАЛ».
10.00, 12.30, 17.00, 19.30 Новости культуры.
10.15 «Наблюдатель».
11.15 «Жизнь и путешествия Миклухо-Маклая».
12.00 «Португалия. Замок слёз».
12.45 Земля людей. «Хори-буряты. Хранители Алханая».
13.15 «Эрнест Бо. Император русской парфюмерии».
14.05 «Эрмитаж».
14.40, 22.05 «МАЯКОВСКИЙ. ДВА ДНЯ».
16.15 «Предки наших предков».
17.15 Солисты-дирижеры. Максим Емельянычев.
18.40 «Томас Кромвель - реформатор на службе у Тюдоров».
19.45 «Библейский сюжет».
20.15 Абсолютный слух.
20.55 «Спокойной ночи, малыши!».
21.10 «Усадьба Марфино. Советский Голливуд».
21.50 Цвет времени. Павел Федотов.
23.40 «Первые в мире».
23.55 «СПРУТ-3».

«НТВ»

5.00 «УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ». 16+
6.30 «Утро. Самое лучшее». 16+
8.00, 10.00, 13.00, 16.00, 19.00, 23.35 «Сегодня».
8.25, 10.35 «ЛЕСНИК». 16+
13.25 «Чрезвычайное происшествие».
14.00 «СКОРАЯ ПОМОЩЬ». 16+
16.45 «ЗИМОРОДОК». 16+
20.00, 0.00 «МЕНТОВСКИЕ ВОЙНЫ». 16+
0.20 «Основано на реальных событиях». 16+

Сишәмбе

25 июль

«ТАТАРСТАН - ЯҢА ГАСЫР»

5.35 «Оныта алмыйм...». 12+
5.50, 7.00, 18.30, 20.30 Татарстан хәбәрләре. 16+
6.00, 7.10 «Манзара». 16+
8.00, 14.30, 19.30, 21.30 Новости Татарстана. 16+
8.10 «БЕР-БЕР ХӘЛ».. 16+
9.00, 17.00 «ЫШАНАСЫ КИЛӘ».. 16+
10.00, 23.00 «ШИРОКА РЕКА». 16+
11.00 «Фолиант в столетнем переплёте». 16+
11.15 «Память сердца». 16+
11.30 «Гаилә учагы». 16+
12.00, 22.00 «ЧЕМПИОННАР ӘНИЛӘРЕ». 16+
13.00 «Туган җир». 12+
13.30 «Юлчы». 16+
14.00 «Путь». 16+
14.15 «Не от мира сего...» 16+
14.45 «Музыкаль мәйдан». 16+
15.15 «Төймә».
16.00, 0.50 «Соотечественники». 16+
16.30 «Болгар радиосы» концерты. 16+
18.00 «Әдәби хәзинә». 16+
19.00 «Таяну ноктасы». 16+
20.00 «Туган авылым». 12+
20.15 «Күчтәнәч».
21.00 «Ватандашлар». 16+
0.00 «Видеоспорт». 16+
0.25 «Каравай». 6+

ТНВ-ПЛАНЕТА

5.10 «Әй, язмыш, язмыш...» 16+
6.00, 13.05 «Манзара». 16+
8.00 «Үткәннәр сагындыра». 12+
8.40, 18.20, 23.10 «Җырлыйк әле!» 12+
9.40 «Татар сүзе». 12+
10.30 «Заман көзгесе». 6+
11.00, 15.00, 18.00, 21.00, 0.00 «Яңалыклар». 16+
11.30 «Нәсыйхәт». 16+
12.05, 21.25 «Ком сәгате». 16+
15.30 «Әдәби хәзинә». 6+
16.00 «Шаян ТВ» тәкъдим итә. 6+
16.30, 20.30 «Таяну ноктасы». 16+
17.00 «Йөрәктән-йөрәккә». Гөлзада Сафиуллина турында телеочерк. 16+
19.10 «Татар әдәбияты дәресләре». 6+
20.00 «Халкым минем». 12+
22.15 «Тибрәнә җыр дулкыннары». 12+
0.15 «Тамчы-шоу». 6+
0.40 «Ватандашлар». 16+

«ЭФИР»

5.00, 7.45 «Новое утро». 16+
7.00, 19.00, 22.00 «Город». 16+
8.30, 23.00 «ЗАГОВОРЕННЫЙ». 16+
9.25, 11.25, 12.55, 21.55 «Казанская Афиша». 16+
9.30, 20.00 «ДОКТОР ТЫРСА». 16+
11.30 «И В ГОРЕ, И В РАДОСТИ». 12+
12.30, 18.30 «Советы Дня». 16+
13.00, 23.45 «ОТ НЕНАВИСТИ ДО ЛЮБВИ». 16+
14.45 «Пять причин поехать...» 12+
15.00 «Энциклопедия загадок». 12+
15.30 «История нравов». 12+
16.20 «ПЛЮС ЛЮБОВЬ». 16+
18.00 «Добрый вечер, Казань». 16+
18.50 «Короче говоря». 16+

«1 НЧЕ КАНАЛ»

5.00 «Доброе утро».
9.00, 12.00, 15.00, 18.00 Новости.
9.20 «АнтиФейк». 16+
10.00 «Жить здорово!» 16+
10.50, 12.15, 15.15, 16.50, 18.30 Информационный канал. 16+
16.00 «Мужское/Женское». 16+
19.55 «Куклы наследника Тутти». 16+
21.00 «Время».
22.00 «МИССИЯ «АМЕТИСТ». 16+
23.00 «Большая игра». 16+
0.00 Подкаст.лаб «Жизнь замечательных». 16+
0.40 Подкаст.лаб «Кот Шрёдингера». 16+

«РОССИЯ»

5.00, 9.30 «Утро России».
9.00, 14.30, 21.05 Вести. Местное время.
9.55 «О самом главном». 12+
11.00, 14.00, 16.00, 20.00 Вести.
11.30, 17.30 «60 минут». 12+
14.55 «ГРОЗНЫЙ». 16+
16.30 «Малахов». 16+
21.20 «СЧАСТЬЕ НЕ ЗА ГОРАМИ». 16+
23.30 «ТИХИЙ ДОН». 12+

«КУЛЬТУРА»

6.30 «Пешком...».
7.05 Легенды мирового кино.
7.35 «Предки наших предков».
8.15 «Жизнь и судьба».
8.45 «ЦИРК ПРИЕХАЛ».
10.00, 12.30, 17.00, 19.30 Новости культуры.
10.15 «Наблюдатель».
11.25, 23.55 «СПРУТ-3».
Новости культуры.
12.45 Земля людей. «Семейские. Песни из прекрасного далёка».
13.15 «Томас Кромвель - реформатор на службе у Тюдоров».
14.05 «Эрмитаж».
14.40, 22.05 «МАЯКОВСКИЙ. ДВА ДНЯ».
16.15 «Предки наших предков».
17.15 Солисты-дирижеры. Никита Борисоглебский и Борис Березовский.
18.05 «Запечатленное время».
18.40 «Томас Кромвель - реформатор на службе у Тюдоров».
19.45 «Библейский сюжет».
20.15 Абсолютный слух.
20.55 «Спокойной ночи, малыши!».
21.10 «Паровозных дел мастер. Алексей Грук».
23.40 «Первые в мире».

«НТВ»

4.50 «УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ». 16+
6.30 «Утро. Самое лучшее». 16+
8.00, 10.00, 13.00, 16.00, 19.00, 23.35 «Сегодня».
8.25, 10.35 «ЛЕСНИК». 16+
13.25 «Чрезвычайное происшествие».
14.00 «СКОРАЯ ПОМОЩЬ». 16+
16.45 «ЗИМОРОДОК». 16+
20.00, 0.00 «МЕНТОВСКИЕ ВОЙНЫ». 16+
0.20 «Основано на реальных событиях». 16+

Чәршәмбе

26 июль

«ТАТАРСТАН - ЯҢА ГАСЫР»

5.35 «Оныта алмыйм...» 12+
5.50, 7.00, 18.30, 20.30 Татарстан хәбәрләре. 16+
6.00, 7.10 «Манзара». 16+
8.00, 14.30, 19.30, 21.30 Новости Татарстана. 16+
8.10 «БЕР-БЕР ХӘЛ».. 16+
9.00, 17.00 «ЫШАНАСЫ КИЛӘ».. 16+
10.00, 23.00 «Учителя».. 16+
11.00, 0.00 «Каравай». 6+
11.30 «Гаилә учагы». 16+
12.00, 22.00 «ЧЕМПИОННАР ӘНИЛӘРЕ». 16+
13.00 «Җырлыйк әле!» 12+
14.00, 20.00 «Туган авылым». 12+
14.15 «Если хочешь быть здоровым». 16+
14.45 «Музыкаль мәйдан». 16+
15.15 «Бергәләп өйрәник».
16.00 «Переведи!» 6+
16.30 «Болгар радиосы» концерты. 16+
18.00 «Халкым минем…». 12+
19.00, 0.50 «Таяну ноктасы». 16+
20.15 «Күчтәнәч».
21.00, 0.25 «Соотечественники». 16+

ТНВ-ПЛАНЕТА

5.10, 8.40, 18.20, 23.10 «Әй, язмыш, язмыш...» 16+
6.00, 13.05 «Манзара». 16+
8.00 «Үткәннәр сагындыра». 12+
9.40 «Йөрәктән - йөрәккә». Клара Хәйретдинова турында телеочерк. 16+
10.40 «Туган авылым». 12+
11.00, 15.00, 18.00, 21.00, 0.00 «Яңалыклар». 16+
11.30, 0.40 «Ватандашлар». 16+
12.05, 21.25 «Кунак БИТ Шоу». 16+
15.30 «Әдәби хәзинә». 6+
16.00 «Шаян ТВ» тәкъдим итә. 6+
16.30, 20.30 «Таяну ноктасы». 16+
17.00 «Йөрәктән - йөрәккә». Дамир Сираҗиев турында телеочерк. 16+
19.10 «Татар әдәбияты дәресләре». 6+
20.00, 0.15 «Гаилә учагы». 16+
22.20 «Тибрәнә җыр дулкыннары». 12+

«ЭФИР»

5.00, 7.45 «Новое утро». 16+
7.00, 19.00, 22.00 «Город». 16+
8.30, 23.00 «ЗАГОВОРЕННЫЙ». 16+
9.25, 11.25, 12.55, 21.55 «Казанская Афиша». 16+
9.30 «ДОКТОР ТЫРСА». 16+
11.30 «И В ГОРЕ, И В РАДОСТИ». 12+
12.30, 18.30 «Советы Дня». 16+
13.00, 23.45 «ОТ НЕНАВИСТИ ДО ЛЮБВИ». 16+
14.45 «Пять причин поехать...» 12+
15.00 «Энциклопедия загадок». 12+
15.30 «История нравов». 12+
16.20 «ПЛЮС ЛЮБОВЬ». 16+
18.00 «Добрый вечер, Казань». 16+
18.50 «Короче говоря». 16+
20.00 «КОТОВСКИЙ». 16+

«1 НЧЕ КАНАЛ»

5.00 «Доброе утро».
9.00, 12.00, 15.00, 18.00 Новости.
9.20 «АнтиФейк». 16+
10.00 «Жить здорово!» 16+
10.50, 12.15, 15.15, 16.50, 18.30 Информационный канал. 16+
16.00 «Мужское/Женское». 16+
19.55 «Куклы наследника Тутти». 16+
21.00 «Время».
22.00 «МИССИЯ «АМЕТИСТ». 16+
23.00 «Большая игра». 16+
0.00 Подкаст.лаб «Произвольная программа». 16+
0.40 Подкаст.лаб «АстроУмные». 16+

«РОССИЯ»

5.00, 9.30 «Утро России».
9.00, 14.30, 21.05 Вести. Местное время.
9.55 «О самом главном». 12+
11.00, 14.00, 16.00, 20.00 Вести.
11.30, 17.30 «60 минут». 12+
14.55 «ГРОЗНЫЙ». 16+
16.30 «Малахов». 16+
21.20 «СЧАСТЬЕ НЕ ЗА ГОРАМИ». 16+
23.30 «ТИХИЙ ДОН». 12+

«КУЛЬТУРА»

6.30 «Пешком...».
7.05 Легенды мирового кино.
7.35 «Предки наших предков».
8.15 «Жизнь и судьба».
8.35 «Забытое ремесло».
8.50 «ЦИРК ПРИЕХАЛ».
10.00, 12.30, 17.00, 19.30 Новости культуры.
10.15 «Наблюдатель».
11.25, 23.55 «СПРУТ-3».
12.45 Земля людей. «Черкесы. Уста, что пьют мёд».
13.15 «Томас Кромвель - реформатор на службе у Тюдоров».
14.05 «Эрмитаж».
14.35 «КАПИТАН НЕМО».
15.50 Жизнь замечательных идей. «Загадка макинтоша».
16.15 «Предки наших предков».
17.15 Солисты-дирижеры. Дмитрий Синьковский.
18.05 «Запечатленное время».
18.35 «Жизнь и приключения Элизабет Виже-Лебрен».
19.45 «Библейский сюжет».
20.15 Абсолютный слух.
20.55 «Спокойной ночи, малыши!».
21.10 85 лет Анатолию Мукасею. Линия жизни.
22.00 «НОС».
23.40 «Первые в мире».

«НТВ»

4.50 «УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ». 16+
6.30 «Утро. Самое лучшее». 16+
8.00, 10.00, 13.00, 16.00, 19.00, 23.35 «Сегодня».
8.25, 10.35 «ЛЕСНИК». 16+
13.25 «Чрезвычайное происшествие».
14.00 «СКОРАЯ ПОМОЩЬ». 16+
16.45 «ЗИМОРОДОК». 16+
20.00, 0.00 «МЕНТОВСКИЕ ВОЙНЫ». 16+
0.20 «Основано на реальных событиях». 16+

Пәнҗешәмбе

27 июль

«ТАТАРСТАН - ЯҢА ГАСЫР»

5.35 «Оныта алмыйм...» 12+
5.50, 7.00, 18.30, 20.30 Татарстан хәбәрләре. 16+
6.00, 7.10 «Манзара». 16+
8.00, 14.30, 19.30, 21.30 Новости Татарстана. 16+
8.10 «БЕР-БЕР ХӘЛ».. 16+
9.00, 17.00 «ЫШАНАСЫ КИЛӘ».. 16+
10.00 «Учителя». 16+
11.00 «Каравай». 6+
11.30 «Гаилә учагы». 16+
12.00, 22.00 «ЧЕМПИОННАР ӘНИЛӘРЕ». 16+
13.00 «Кәмит Җәвит». 16+
14.00 «Туган авылым». 12+
14.15 «Классный час». 16+
14.45 «Музыкаль мәйдан». 16+
15.10 «Сөенеч».
15.15 «Шома бас» һәм «Алты хәреф».
16.00, 21.10, 0.25 «Соотечественники». 16+
16.30 «Болгар радиосы» концерты. 16+
18.00 «Юлчы». 16+
19.00, 20.00 «Точка опоры». 16+
21.00 «Погружение на 100». 12+
23.00 «Учителя».. 16+
0.00 «Видеоспорт». 16+
0.50 «Аура любви». 16+

ТНВ-ПЛАНЕТА

5.10 «Әй, язмыш, язмыш...» 16+
6.00, 13.05 «Манзара». 16+
8.00 «Үткәннәр сагындыра». 12+
8.40, 23.10 «Кәмит Җәвит». 16+
9.40 «Гаилә учагы». 16+
10.40 «Туган авылым». 12+
11.00, 15.00, 18.00, 21.00, 0.00 «Яңалыклар». 16+
11.30, 0.40 «Ватандашлар». 16+
12.05, 20.00 «Әниемнең җылы кочагы». 16+
15.30 «Әдәби хәзинә». 6+
16.00 «Шаян ТВ» тәкъдим итә. 6+
16.30 «Таяну ноктасы». 16+
17.00 «Йөрәктән - йөрәккә». Сәлимә Әминова турында телеочерк. 16+
18.20 «Кунак БИТ Шоу». 16+
19.15 «Татар әдәбияты дәресләре». 6+
21.25 «Йөрәктән - йөрәккә». Клара Хәйретдинова турында телеочерк. 16+
22.15 «Тибрәнә җыр дулкыннары». 12+
0.15 «Юлчы». 16+

«ЭФИР»

5.00, 7.45 «Новое утро». 16+
7.00, 19.00, 22.00 «Город». 16+
8.30, 23.00 «ЗАГОВОРЕННЫЙ». 16+
9.25, 11.25, 12.55, 21.55 «Казанская Афиша». 16+
9.30, 20.00 «КОТОВСКИЙ». 16+
11.30 «И В ГОРЕ, И В РАДОСТИ». 12+
12.30, 18.30 «Советы Дня». 16+
13.00, 23.45 «ОТ НЕНАВИСТИ ДО ЛЮБВИ». 16+
14.45 «Пять причин поехать...» 12+
15.00 «Энциклопедия загадок». 12+
15.30 «История нравов». 12+
16.20 «ПЛЮС ЛЮБОВЬ». 16+
18.00 «Добрый вечер, Казань». 16+
18.50 «Короче говоря». 16+

«1 НЧЕ КАНАЛ»

5.00 «Доброе утро».
9.00, 12.00, 15.00, 18.00 Новости.
9.20 «АнтиФейк». 16+

10.00 «Жить здорово!» 16+
10.50, 12.15, 15.15, 16.50, 18.30 Информационный канал. 16+
16.00 «Мужское/Женское». 16+
19.55 «Куклы наследника Тутти». 16+
21.00 «Время».
22.00 «МИССИЯ «АМЕТИСТ». 16+
23.00 «Большая игра». 16+
0.00 Подкаст.лаб «Космические истории». 16+
0.40 Подкаст.лаб «Собрались с мыслями». 16+

«РОССИЯ»

5.00, 9.30 «Утро России».
9.00, 14.30, 21.05 Вести. Местное время.
9.55 «О самом главном». 12+
11.00, 14.00, 16.00, 20.00 Вести.
11.30, 17.30 «60 минут». 12+
14.55 «ГРОЗНЫЙ». 16+
16.30 «Прямой эфир». 16+
21.20 «СЧАСТЬЕ НЕ ЗА ГОРАМИ». 16+
23.30 «ТИХИЙ ДОН». 12+

«КУЛЬТУРА»

6.30 «Пешком...».
7.05 Легенды мирового кино.
7.35 «Предки наших предков».
8.15 «Жизнь и судьба».
8.35 «Забытое ремесло».
8.50 «УКРАЛИ ЗЕБРУ».
10.00, 12.30, 17.00, 19.30 Новости культуры.
10.15 «Наблюдатель».
11.25, 23.55 «СПРУТ-3».
12.45 Земля людей. «Мегино-кангаласские якуты. Три мира, девять небес».
13.15, 18.35 «Жизнь и приключения Элизабет Виже- Лебрен».
14.05 «Эрмитаж».
14.35 «КАПИТАН НЕМО».
15.50 Жизнь замечательных идей. «Тайны голубого экрана».
16.15 «Предки наших предков».
17.15 Солисты-дирижеры. Сергей Стадлер.
18.05 «Запечатленное время».
19.45 «Библейский сюжет».
20.15 Абсолютный слух.
20.55 «Спокойной ночи, малыши!».
21.10 «СМЕРТЬ ПОД ПАРУСОМ».
23.25 «Белоруссия. Коссовский замок».

«НТВ»

4.55 «УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ». 16+
6.30 «Утро. Самое лучшее». 16+
8.00, 10.00, 13.00, 16.00, 19.00, 23.35 «Сегодня».
8.25, 10.35 «ЛЕСНИК». 16+
13.25 «Чрезвычайное происшествие».
14.00 «СКОРАЯ ПОМОЩЬ». 16+
16.45 «ЗИМОРОДОК». 16+
20.00, 0.00 «МЕНТОВСКИЕ ВОЙНЫ». 16+
0.20 «Основано на реальных событиях». 16+

Җомга

28 июль

«ТАТАРСТАН - ЯҢА ГАСЫР»

5.35 «Оныта алмыйм...» 12+
5.50, 7.00, 18.30, 20.30 Татарстан хәбәрләре. 16+
6.00, 7.10 «Манзара». 16+
8.00, 14.30, 19.30, 21.30 Новости Татарстана. 16+
8.10 «БЕР-БЕР ХӘЛ».. 16+
9.10, 17.00 «ЫШАНАСЫ КИЛӘ».. 16+
10.30 «Йөрәктән - йөрәккә». 16+
11.00 «Нәсыйхәт». 16+
11.30 «Гаилә учагы». 16+
12.00 «Ком сәгате». 16+
13.00 «Башваткыч». 12+
14.00 «Актуальный ислам». 16+
14.15 «Здоровая семья: мама, папа и я». 12+
14.45 «Музыкаль мәйдан». 16+
15.15 «Тизрәк! Алга! Җитезрәк!» һәм «Алты хәреф».
16.00 «Әдәби хәзинә». 6+
16.30 «Болгар радиосы» концерты. 12+
18.00 «Родная земля». 12+
19.00 «Таяну ноктасы». 16+
20.00 «Туган авылым». 12+
20.15 «Күчтәнәч».
21.00 «Юлчы». 16+
22.00 «ОБРАЗЦОВЫЕ СЕМЬИ».. 16+
0.00 «ЗАМЕЧАТЕЛЬНАЯ ЖИЗНЬ».. 16+

ТНВ-ПЛАНЕТА

5.10 «Әй, язмыш, язмыш...» 16+
6.00, 13.05 «Манзара». 16+
8.00 «Үткәннәр сагындыра». 12+
8.50, 18.20, 23.10 «Ком сәгате». 16+
9.50, 16.30, 0.15 «Нәсыйхәт». 16+
10.30 «Татар халык җырлары». 6+
11.00, 15.00, 21.00, 0.00 «Яңалыклар». 16+
11.30 «Ватандашлар». Зилә Сөнгатуллина. «Урманнан сузылган җыр». 16+
12.05, 21.25 «Уроки истории». 6+
15.30 «Әдәби хәзинә». 6+
16.00 «Шаян ТВ» тәкъдим итә. 6+
17.00 «Күңел - җыру». Георгий Ибушев турында телеочерк. 16+
18.00 «Яңалыклар». 12+
19.15 «Татар әдәбияты дәресләре». 6+
20.00 «Родная земля». 12+
20.30 «Таяну ноктасы». 16+
22.15 «Тибрәнә җыр дулкыннары». 12+
0.40 «Әниемнең җылы кочагы». 16+

«ЭФИР»

5.00, 7.45 «Новое утро». 16+
7.00, 19.00, 22.00 «Город». 16+
8.30, 23.00 «ЗАГОВОРЕННЫЙ». 16+
9.25, 11.25, 21.55 «Казанская Афиша». 16+
9.30, 20.00 «КОТОВСКИЙ». 16+
11.30 «НАРУШЕНИЕ ПРАВИЛ». 12+
12.30 «Обыкновенные рецепты здоровья». 16+
13.00, 23.45 «НЕ СВАДЕБНОЕ ПУТЕШЕСТВИЕ». 12+
14.35 «Культурное наследие России». 12+
15.00 «Энциклопедия загадок». 12+
15.30 «Следствие по делу поручика Лермонтова». 12+
16.20 «ПЛЮС ЛЮБОВЬ». 16+
18.00 «Добрый вечер, Казань». 16+
18.20 «Fam TV». 16+
18.50 «Короче говоря». 16+

«1 НЧЕ КАНАЛ»

5.00 «Доброе утро».
9.00, 12.00, 15.00, 18.00 Новости.
9.20 «АнтиФейк». 16+
10.00 «Жить здорово!» 16+
10.50, 12.15, 15.15, 16.50, 18.35 Информационный канал. 16+
16.00 «Мужское/Женское». 16+
19.50 «Поле чудес».
21.00 «Время».
21.45 «Белые ночи Санкт-Петербурга». «Все хиты «Русского радио». 12+
23.50 «ЖЕМЧУЖИНА НИЛА». 16+

«РОССИЯ»

5.00, 9.30 «Утро России».
9.00, 14.40, 21.15 Вести. Местное время.
9.55 «О самом главном». 12+
11.00, 14.00, 16.00, 20.00 Вести.
11.30, 17.30 «60 минут». 12+
15.05 «Виндзорское досье». 16+
16.30 «Прямой эфир». 16+
21.30 «Удивительные люди. Лучшее». 12+
23.55 «СЕРДЕЧНЫХ ДЕЛ МАСТЕРА». 12+

«КУЛЬТУРА»

6.30 «Пешком...».
7.05 Легенды мирового кино.
7.35 «Предки наших предков».
8.15 «Жизнь и судьба».
8.35, 17.50 «Забытое ремесло».
8.50 «НОВЫЕ ПРИКЛЮЧЕНИЯ ДОНИ И МИККИ».
10.00, 12.30, 17.00, 19.30 Новости культуры.
10.15 «Наблюдатель».
11.25 «СПРУТ-3».
12.45 Земля людей. «Ижемцы. Хорошо там, где ты есть».
13.15 «Жизнь и приключения Элизабет Виже- Лебрен».
14.05 «Эрмитаж».
14.35 «КАПИТАН НЕМО».
15.50 Жизнь замечательных идей. «Кто зажег электролампочку?».
16.15 «Предки наших предков».
17.15 Солисты-дирижеры. Владимир Спиваков и Юрий Башмет.
18.05 «Мария Пахоменко. Объяснение в любви».
18.45 «Андреевский крест».
19.45 Искатели. «Неизвестный шедевр Ивана Шишкина».
20.30 «Война и мир Владимира Басова».
21.10 «ТИШИНА».

«НТВ»

4.55 «УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ». 16+
6.30 «Утро. Самое лучшее». 16+
8.00, 10.00, 13.00, 16.00, 19.00 «Сегодня».
8.25, 10.35 «ЛЕСНИК». 16+
13.25 «Чрезвычайное происшествие».
14.00 «СКОРАЯ ПОМОЩЬ». 16+
16.45 «ЗИМОРОДОК». 16+
20.00 «МЕНТОВСКИЕ ВОЙНЫ». 16+
0.00 «Авторитеты». 16+
0.55 «Инфощит». 16+

Шимбә

29 июль

«ТАТАРСТАН - ЯҢА ГАСЫР»

5.35 «Оныта алмыйм...» 12+
6.00 «Йөрәктән - йөрәккә». 16+
7.00 «Sиңа Миннән Sәлам». 16+
9.00 «Әй, язмыш, язмыш...» 16+
10.00 «Кайнар хит». 16+
11.00 «Туган авылым». 12+
11.20 «Риваять». Төрки-татар этникасы ансамбле концерты. 12+
12.00 «Каравай». 6+
12.30 «Видеоспорт». 16+
13.00, 0.45 «Соотечественники». 16+
13.30 «Гаилә учагы». 16+
14.00 «Гомер - татлы мизгел». Раяз Фасыхов концерты. 12+
16.00 «Уроки истории». 6+
17.00 «КВН РТ- 2023». 12+
17.30 «Әдәби хәзинә». 16+
18.00 «Кәмит Җәвит». 16+
19.00 «Халкым минем...» 12+
19.30, 21.30 Новости в субботу. 16+
20.00 «Ватандашлар». 16+
20.30 «Җырлыйк әле!» 12+
22.00 «КунакБит-шоу». 16+
23.00 «ПРИНЦЕССА МОНАКО».. 16+

ТНВ-ПЛАНЕТА

5.10 «Әй, язмыш, язмыш...» 16+
6.00, 0.50 «Йөрәктән - йөрәккә». Рафаэль Сәхәбиев турында телеочерк. 16+
7.00, 15.00 «Sиңа Миннән Sәлам». 16+
9.00 «Кунак БИТ Шоу». 16+
10.00 «Кайнар хит». 16+
11.00, 18.15 «Башваткыч». 12+
12.05, 19.05 «Җырлыйк әле!» 12+
13.00 «Туган авылым». 12+
13.20 «Бир кулыңны». Зөлфирә һәм Алмаз Мирзаяновлар концерты. 16+
17.15 «Татар халык җырлары». 6+
17.45 «Халкым минем». 12+
20.00 «Гомер китабы». Лилия Муллагалиева концерты. 16+
22.40 Спектакль «Мәхәббәт турында сөйләшик». 16+

«ЭФИР»

5.00 «Культурное наследие России». 12+
5.25 «Земля людей». 12+
5.50 «Легенды кино». 16+
6.30 «Люди РФ». 12+
7.00 «Смешарики. Новые приключения».
7.30 «Фиксики».
8.00 «Круиз-контроль». 12+
8.30 «География вкуса». 12+
8.45 «ШЕФ ПОЛИЦИИ». 12+
12.00, 20.00 «Fam TV». 16+
12.30, 20.30 «Обыкновенные рецепты здоровья». 16+
13.00 «МАФИЯ: ИГРА НА ВЫЖИВАНИЕ». 16+
14.35 «Потерянный рай. Ностальгия по Союзу». 12+
15.30 «НАЗАД В СССР». 16+
19.00 «Город». 16+
21.00 «ЗА МЕЧТОЙ». 12+
22.40 «ИНДИЙСКОЕ ЛЕТО». 16+
0.10 «ПРИНЦЕССА СПЕЦИЙ». 12+

«1 НЧЕ КАНАЛ»

6.00 «Доброе утро. Суббота».
9.45 «Слово пастыря».
10.00, 12.00, 18.00 Новости.
10.25 «Поехали!» 12+
11.15 К юбилею Ирины Винер. «Самое время». 16+
12.15 К 100-летию Владимира Басова. «Дуремар и красавицы». 12+
13.25 «ПО СЕМЕЙНЫМ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАМ». 12+
16.00 Памяти Владимира Высоцкого. «Уйду я в это лето...» 16+
17.00 «Высоцкий. Последний год». 16+
18.20 «Поём на кухне всей страной». 12+
19.55 «Кто хочет стать миллионером?»
21.00 «Время».
21.35 «Сегодня вечером». 16+
23.20 «ПРЯНОСТИ И СТРАСТИ». 12+

«РОССИЯ»

5.00 «Утро России. Суббота».
8.00 Вести. Местное время.
8.20 Местное время. Суббота.
8.35 «По секрету всему свету».
9.00 «Формула еды». 12+
9.25 «Пятеро на одного».
10.10 «Сто к одному».
11.00, 17.00, 20.00 Вести.
11.40 «БАРЕНЦЕВО МОРЕ». 16+
17.50 «Привет, Андрей!» 12+
21.00 «ЛЮБОВЬ БЕЗ ПАМЯТИ». 12+
0.50 «В ЧАС БЕДЫ». 12+

«КУЛЬТУРА»

6.30 «Библейский сюжет».
7.05 Мультфильмы.
7.20 «СМЕРТЬ ПОД ПАРУСОМ».
9.30 «Классная тема!».
10.00, 19.30 Новости культуры.
10.15 Тайны старого чердака. «Стиль».
10.45 «Война и мир Владимира Басова».
11.25 «ПРИЕХАЛИ НА КОНКУРС ПОВАРА...».
12.35 Неизвестные маршруты России. «Северная Осетия. Легенды Дигории».
13.20 «Серенгети». «Перемены».
14.15 Большой балет.
16.45 «Монолог режиссера».
17.45 «РИМЛЯНКА».
19.45 «Эстрада, которую нельзя забыть».
20.30 «НЕ МОЖЕТ БЫТЬ!».
22.05 «Замуж за монстра. История мадам Поннари».
22.50 «СЧАСТЛИВЫЕ КРАСИВЕЕ».

«НТВ»

5.20 «УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ». 16+
8.00, 10.00, 16.00, 19.00 «Сегодня».
8.25 «Поедем, поедим!» 16+
9.25 «Едим дома».
10.25 «Главная дорога». 16+
11.00 «Живая еда». 12+
12.00 «Квартирный вопрос».
13.00 «Секрет на миллион». 16+
15.00 «Своя игра».
16.20 «Следствие вели...» 16+
19.25 «МЕНТОВСКИЕ ВОЙНЫ». 16+
23.10 «Маска». 12+

Якшәмбе

30 июль

«ТАТАРСТАН - ЯҢА ГАСЫР»

5.35 «Оныта алмыйм...» 12+
6.00 «Идел-йорт». Татарстан дәүләт фольклор музыкасы ансамбле концерты. 12+
8.30 Мультфильмы.
8.40 «Сөенеч».
8.45 «Әти һәм мин».
9.15 «Тамчы-шоу».
9.45 «Сәләт».
10.15 «Ачыктан ачык». 16+
11.20 «Туган авылым». 12+
11.20 «Килеп китсәм ни була?» Винарис Ильегет концерты. 12+
12.00 «Каравай». 6+
12.30 «Татар халык җырлары».
13.00 «Ватандашлар». 16+
13.30 «Погружение на 100». 12+
13.40 «Музыкаль мәйдан». 16+
14.00 «ГЕНЕРАЛЬНАЯ УБОРКА».. 16+
15.00 «Әниемнең җылы кочагы». 16+
16.00 «Ком сәгате». 16+
17.00 «Видеоспорт». 16+
17.30 «Соотечественники». 16+
18.00 «Башваткыч». 12+
19.00, 22.00 «Семь дней». 16+
20.00 «Заман көзгесе». 6+
20.30 «Болгар радиосы» концерты. 16+
20.45 «Батырлар». 12+
21.00 «Әй, язмыш, язмыш...» 16+
23.00 «КАК ОТМЫТЬ МИЛЛИОН».. 16+

ТНВ-ПЛАНЕТА

5.05, 12.35 «Халкым минем». 12+
5.30 «Нәсыйхәт». 16+
6.00 «Заман көзгесе». 6+
6.30 «Йөрәктән-йөрәккә». Зөлфәт турында телеочерк. 16+
7.30 «Җырларымда син генә». Рафил Җәләлиев һәм Эльмира Гыйльфанова концерты. 16+
9.00 «Йөрәктән - йөрәккә». 16+
10.00 «Әдәби хәзинә». 6+
10.30 «Калеб». 6+
11.10 «Тамчы-шоу». 6+
11.40 «Бергәләп өйрәник». 6+
12.05, 0.40 «Сәләт». 6+
13.00 «Туган авылым». 12+
13.20 «Гаилә учагы». 16+
13.50 «Рәхмәт сиңа». Равил Галиев һәм Резидә Шәрәфиева концерты. 16+
16.20, 21.00 «Әниемнең җылы кочагы». 16+
17.15 «Әй, язмыш, язмыш...» 16+
18.10 «Кәмит Җәвит». 16+
19.05, 23.45 «Ком сәгате». 16+
20.00 «Семь дней». 16+
21.50 Спектакль «Мылтык». 16+

«ЭФИР»

5.00 «Культурное наследие России». 12+
5.25 «Земля людей». 12+
5.50 «Легенды телевидения». 12+
6.30 «Ученые люди». 12+
7.00 «Смешарики. Новые приключения».
7.30 «Фиксики».
8.00 «Круиз-контроль». 12+
8.30 «НАЗАД В СССР». 16+
12.00, 20.00 «Fam TV». 16+
12.30, 20.30 «Обыкновенные рецепты здоровья». 16+
13.00 «ЗАЩИТНИКИ». 12+
14.30 «Пять причин поехать...» 12+
14.45 «Блин. Ком». 16+
15.45 «ШЕФ ПОЛИЦИИ». 12+
19.00 «Город». 16+
21.00 «ПОЧТИ ЗНАМЕНИТЫ». 16+
23.00 «ДОРЗ». 18+

«1 НЧЕ КАНАЛ»

6.00, 10.00, 12.00, 18.00 Новости.
6.10 «Цари океанов. Путь в Арктику». 12+
7.00, 10.10 «День Военно-морского флота РФ».
11.00 Торжественный парад ко Дню Военно-морского флота РФ.
12.20 «Цари океанов». 12+
14.05 «ЧЕРНЫЕ БУШЛАТЫ». 16+
19.00 «Белые ночи Санкт-Петербурга». 12+
21.00 «Время».
22.35 «72 МЕТРА». 12+
0.50 Подкаст.лаб «Креативные индустрии». 16+

«РОССИЯ»

6.10 «ШЕСТЬ СОТОК СЧАСТЬЯ». 12+
8.00 Местное время. Воскресенье.
8.35 «Утренняя почта с Николаем Басковым».
9.10 «Сто к одному».
10.00, 12.00, 17.30, 20.00 Вести.
11.00 Торжественный парад ко Дню Военно-морского флота РФ.
12.45 «БАРЕНЦЕВО МОРЕ». 16+
16.00 «НАХИМОВЦЫ». 12+
17.50 «Песни от всей души».. 12+
22.00 «Воскресный вечер с Владимиром Соловьёвым». 12+

«КУЛЬТУРА»

6.30 Мультфильмы.
8.00 «АДМИРАЛ НАХИМОВ».
9.30 Диалоги о животных.
10.15 Тайны старого чердака. «Академия».
10.45 «НЕ МОЖЕТ БЫТЬ!».
12.20 «Андреевский крест».
13.00 Страна птиц. «Одиночество козодоя».
13.40 «Игра в бисер».
14.20 Мультфильмы.
15.00 К 240-летию Мариинского театра. Ирина Колпакова, Сергей Бережной, Геннадий Селюцкий в балете А. Глазунова «Раймонда».
17.20 «Пешком...».
17.50 «Русские в океане. Адмирал Лазарев».
18.35 К 90-летию Александра Колкера. «Романтика романса».
19.30 Новости культуры.
19.45 Юбилей Ирины Винер. Линия жизни.
20.45 «ПРИЕХАЛИ НА КОНКУРС ПОВАРА...».
21.55 «У Чайковского в Клину. Романсы в исполнении Екатерины Семенчук».
23.10 «КОРОЛЕВСКАЯ СВАДЬБА».

«НТВ»

5.15 «УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ». 16+
8.00, 10.00, 16.00, 19.00 «Сегодня».
8.20 «У нас выигрывают!» 12+
10.20 «Первая передача». 16+
11.00 «Чудо техники». 12+
11.55 «Дачный ответ».
13.00 «НашПотребНадзор». 16+
14.05 «Однажды...» 16+
15.00 «Своя игра».
16.20 «Следствие вели...» 16+
19.45 «ЧЁРНЫЙ ПЁС». 12+
23.15 «Маска». 12+

Өлкән каләмдәшем

Мин Җәлил бистәсен кунакка килгән җиремнән яратып киттем. Биектау районы Казаклар авылына әйләнеп кайтканнан соң да, шактый вакыт шушы урман эчендә утырган тыныч бистә турында уйлап йөрдем әле. Миңа мондагы татар мохите ошады. Бистәнең төп халкы – татарлар. Алар, тирә-як авыллардан җыелып, шушында төпләнгән. Нәкъ авылдагы кебек, татарча сөйләшәләр.

Җәлил бистәсе миңа авыл да, шәһәр дә булып тоелды. Чөнки шәхси йортлар да, күп катлылары да бар. Зур шәһәрләрдәге кебек, тукталышларда транспорт көтеп тилмермисең. Ун-унбиш минут эчендә бистәне аркылыга-буйга җәяүләп кенә дә әйләнеп була. Аннары, нефтьчеләр бистәсе шагыйрь Муса Җәлил исемен йөртә ич. Горур һәм матур яңгырый. Мин – шигырьләр язучы. Шагыйрь исемен йөрткән җирдә яшәүне мәртәбә дип санадым һәм, тәвәккәлләп, табигатьнең шушы матур урынына күченеп тә килдем. Беренче санлы мәктәпкә татар теле һәм әдәбияты укытучысы булып эшкә урнаштым.

Башта дәртләнеп-канатланып йөрсәм дә, тора-бара Җәлил бистәсе, мин Казанга йөреп өйрәнгәнлектән, географиясе белән тар булып тоела башлады. Шуннан мин, зуррак шәһәр дип, Әлмәткә барып кайткалый башладым. Казанны сагынуымны шул рәвешле баса идем.

Әлегәчә мөстәкыйль җыентыгым булмагач, Әлмәт язучылар бүлегенә кереп, аралашып йөрергә җөрьәт итмәдем. Әмма 2012 ел минем өчен Әлмәттәге язучылар даирәсенә юл ачты, чөнки шул елны Татарстан китап нәшриятында «Җырлы чишмә» исемле тәүге китабым басылып чыкты. Әле ул китапларны Казанга Язучылар берлегенә эш белән килгән Илүсә Нәбиуллина ярдәмендә Җәлилгә хәтле алып кайттым. Әлмәт машинасы, урап булса да, мине подъезд төбенә кадәр китерде. Илүсәгә рәхмәт!

Машинада кайтканда килешенгәнчә, мин, «бер капчык иҗатымны» күтәреп, Әлмәткә киттем. Анда язучылар бүлегенең бюро утырышы булды. 16 ноябрь көнне мине Татарстан Язучылар берлегенә әгъзалыкка тәкъдим итү мәсьәләсе дә көн тәртибендә каралды.

Мин, Биектау районы Казаклар авылында тугыз ел укыткан кеше, язучы Альберт абый Хәсәновны беренче тапкыр шул җыелышта күрдем, аның белән шунда таныштым. Ул минем «ничек көн күрмешем» турында җентекләп сорашты. Казаклар авылы турында яратып сөйләвем аның күңеленә «сары май булып» яткан. Шул көннән башлап Альберт абый мине үз баласыдай якын итте, аталарча кайгыртучанлык күрсәтте. Кыш көннәре, телефоннан шалтыратып: «Фатирың җылымы?» – дип сорый иде. Ул мине, бер сүз белән әйткәндә, якташы кебек кабул итте. Үзенең шулай дип уйлавына ул үзе үк чын күңелдән ышана иде. Чынлыкта, мин үзем дә, Җәлилдә яшәгәндә, ял вакытларымда туган ягым булган Зәйгә түгел, ә «рухи ватаным»а әйләнгән Биектау ягына кайта идем шул.

●Альберт Хәсәнов.

Биектауда минем хезмәтемне вакытында зурлаулары да моңа сәбәп булгандыр. 1985 елдан Казаклар мәктәбендә эшләп, мин «РСФСРның халык мәгарифе отличнигы» (1991) исеменә лаек булдым. Мәктәп директоры Илдар Госман улы Хәйбуллин гадел җитәкче иде. 1993 ел йомгаклары буенча миңа «Районның иң яхшы укытучысы» дигән тасманы кидерделәр. «Югары категорияле укытучы» исемен дә 1994 елда әлеге район бирде. Болар турында түкми-чәчми Альберт абый Хәсәновка да сөйләдем.

Альберт абыйның каләме шома, әдәби теле бай икәнен күптән белә идем. Чөнки Казаклар авылы мәктәбендә эшләгәндә, якташ язучыларга аерым игътибарлы булдым. Укучыларымны да алар белән горурланып, алардан үрнәк алырга өйрәттем.

Чираттагы очрашуга Альберт абый Хәсәнов, миңа бүләк итеп, «Җәнбәт җәвере» исемле, автобиографик планда язылган китабын бирде. Шуны укып кинәндем. Тормышны тулырак аңладым, гыйбрәт алдым. 2014 елда басылган ике томлыгы тулысынча диярлек истәлекләр һәм әдәби портретлардан тора, анысы да олы сабак булды.

Язылганнарга кире кайтып, шуны өстим. 2012 елның 16 ноябрендә Әлмәттә узган бюро утырышыннан соң ук Альберт абый, мине Язучылар берлегенә тәкъдим итеп, тәкъдимнамә бирде. Анда: «Тиешле агачын сайлап, белеп сайрый. Аның иҗаты миңа икеләтә якын. Шигырьләреннән дөньяның иң матур елгасы Ашыт суы тәмнәре килгән кебек, безгә якын гына мари урманнарындагы нарат-чыршыларының хуш исе, йөрәк өзгеч моңнары агыла кебек. Язган шигырьләре бихисап, ә әгъза булгач, безне яңа әсәрләре белән шатландырыр», – дип язган иде.

Альберт абыйның теләге насыйп булды, мине 2014 елның апрелендә Татарстан Язучылар берлегенә кабул иттеләр. Мин дә үз чиратымда яңа әсәрләрем белән шатландырырга тырышам. Азнакайда яшәсәм дә, Биектау районы газетасын да үз итәм, аңа әсәрләремне юлларга онытмыйм. Бу юлдан чигенмим, чөнки мондый гадәтемне Альберт абый да хуплады бит. Аның «көн дә язарга кирәк» дигән сүзен исемнән чыгармыйм. Рәхмәт Альберт абыйга!

Рухия АХУНҖАНОВА.

«ЕВРАЗИЯ» БЕРЛЕГЕ *яки*

Руслар татарга бурычлымы?

(Ахыры. Башы 8-9 нчы биттә).

Хәтта мәркәзебез булган Казан үзәгендә урнашкан төрле татар оешмаларын, Марсель Галиев белән әңгәмәдә бик дөрес әйтелгәнчә («Мәдәни җомга», 7 май), читкә куу бара. Ул берәмләп санаган мисалларга (университет каршындагы Милли китапханәнең күчерелүе, Бауман урамындагы Матбугат йорты бинасына урнашкан «Китап йорты»ның «Нугай» ресторанына әверелүе, «Татар ашлары йорты» һәм «Чәй йорты»ның сатылуы һ.б.) өстәп, Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Н.Лобачевский бакчасы каршындагы 4 катлы мәһабәт бинадан шактый ерак торган шыксыз иске чиркәү бинасына сөрелүен күрсәтергә кирәк.

Ә бит сер түгел: русларның «катнаш этнос» (Л.Гумилёв) буларак генетик тамырлары Европага караганда күбрәк Азия, ягъни көнчыгыш тарафтан килгән төрки-татар һәм өлешчә угыр-финнар белән бәйләнгән. Шуңа күрә дә «өлкән ага»га, элеккечә Европага йөз-кыйбла тоту белән генә мавыкмыйча, Азия кыйтгасына ныклап борылырга да вакыт. Әлбәттә, монда сүз хәзерге көндә күзәтелгән товар алмашу һәм экономик хезмәттәшлек нигезендә үзара якынаюдан бигрәк, уртак илнең иминлеге, куәте һәм чын мәгънәсендә милли-демократик үсеше хакына рухи бердәмлеккә ирешү турында бара. Ачыклап әйткәндә, рус кавеме алдында үзенең асылына кайтып, канында, геннарында гына түгел, ә этник үзаңында һәм этник психологиясендә дә азиатларга тартым сыйфатлар булуын тану, Ленин дөрес күргән «бөекдержавачыл шовинизм»нан котылу биеклегенә күтәрелү бурычы тора. Руслар үзләре сизәдерме-юкмы, хәзерге халыкара вәзгыять менә шундый кардиналь борылыш ясарга өмет-ышаныч уята торган кулай җирлек тудыра.

Рус җәмәгатьчелеге бу мөмкинлектән файдаланып калганда һәм «мин-минлеген» җиңеп, татар кавеме, Чыңгыз варислары белән кушылуның зур дәүләт төзелүгә һәм пассионар үсешкә китерүен таныганда, дөньяга карашларын евразиялеләрнең үзара кардәшлеге һәм бердәмлеге файдасына ихлас күңелдән үзгәрткән очракта гына офыклар яктырып һәм киңәеп китәчәк. Рус булмаган азиатлар, татарлар алдында зур бурычлы булуыңны икърар иткәндә һәм шанлы этник һәм социаль тарихыңның шулар белән үрелүен, ә бүгенге көндә аларның йотылырга хөкем ителгәнлеген таныганда, илдәге бар халыкларның да теле һәм культурасы үсешенә тигез, уңай шартлар тудырганда гына чын-чынлап демократия тантана итәчәк.

Алда безне ни көтә: Европа белән бәйләнешләрен өзмәгән хәлдә, руслар азиатларның узгандагы тарихи һәм киләчәккә юнәлгән перспектив-пассионар рольләрен аңлап, бер бәйге-җигемдә текә үсеш юлына басарлармы, әллә һаман милли эгоизмнан арына алмыйча башка милләтләрне йоту-ассимиляцияләү юлын дәвам итәрләрме – анысын киләчәк күрсәтер. Рус «империя»сенең таркалуы, төрки республикаларның «бөек рус дәүләте» составыннан аерылып чыгуы бу очракта власть башында утыручыларга үтә гыйбрәтле сабак булырга тиештер. Россиянең зур мөмкинлекләр вәгъдә итә торган бердәнбер юлы – нәкъ менә рус булмаган халыкларның да милли үзенчәлекләрен саклап, күп төрле җирле бизәкләрдән һәм казанышлардан торган кыйммәтләргә өстенлек бирү, рухи бердәмлеккә ирешү һәм шуны дәүләт сәясәтенә әверелдерү.

Вакыт-вакыт Мәскәүдә һәм сирәк кенә милли республикаларда Евразия территориясенә яки әлеге кушма атамага бәйләп оештырыла торган фәнни-гамәли форум һәм конференцияләрнең төп максаты, проблематикасы, минемчә, шушы үзәк бурычны тормышка ашыруга юнәлдерелергә тиеш. Янә килеп, фәнни-тикшеренү оешмалары һәм институтларының, аерым галимнәрнең эш планнарында да шушы ук юнәлештәге темаларның, ә җирле хакимият һәм идарә оешмаларының эшчәнлегендә милли һәм милләтара проблемалар белән шөгыльләнүнең җитди урын алуы соралып тора.

Билгеле, болар инде алда торган изге бурычны дәүләт сәясәтенә әверелдерүгә юнәлдерелгән түбәннән башлангыч аласы чаралар. Әгәр дә рус җәмәгатьчелеге килеп туган уңай вәзгыятьне һәм милли җанланышны тоеп-күреп алып та уяныргa, «өлгерергә» теләмәсә, безгә карашыбызны югарыга юнәлдереп, «алма пеш, авызыма төш» дип көтәсе юк. Ул чакта үзебез тагын да дәррәүрәк кузгалып һәм Федерация Советына, Думага кадәр җитеп, законлы Хокукыбыз һәм Хакыбызны дауларга, халкыбызны йотылу-ассимиляция афәтеннән саклап калу өчен бердәм рәвештә көрәшергә тиешбез. Бу изге эштә, татар зыялыларының, татар фәнни, мәгариф һәм иҗади интеллигенциясенең үз-үзен аямыйча башлап йөрергә, якыннан торып катнашырга тиешлеге бәхәссез.

Марсель БАКИРОВ,
филология фәннәре докторы.

Чигүчеләр күргәзмәсе

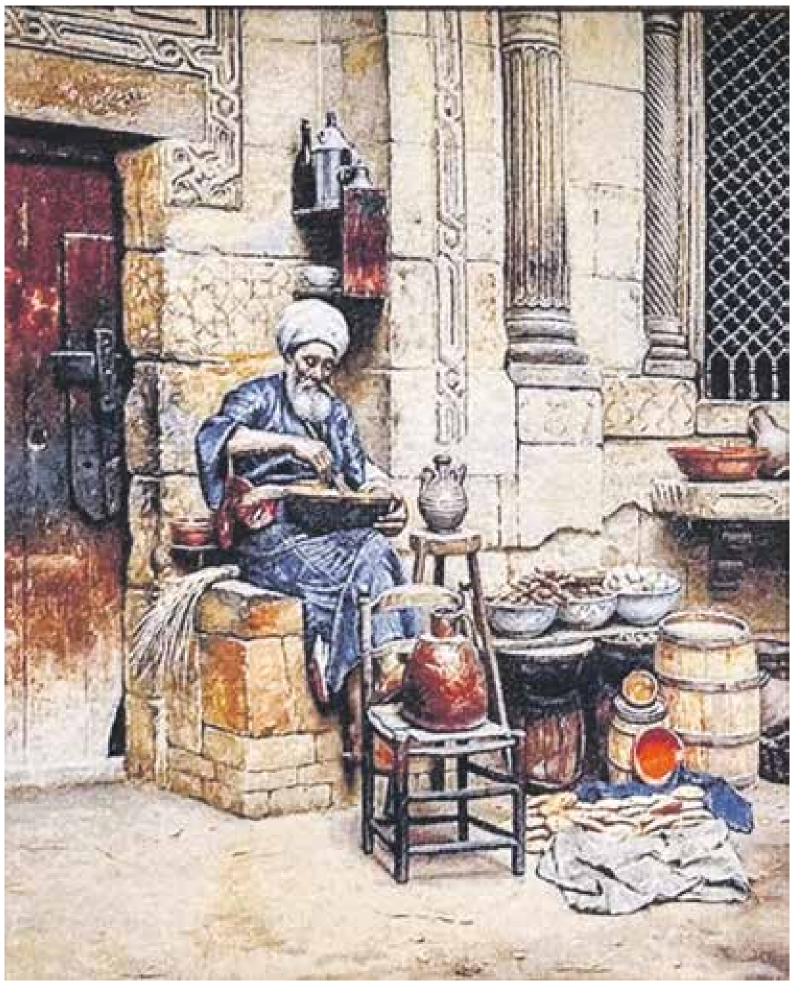

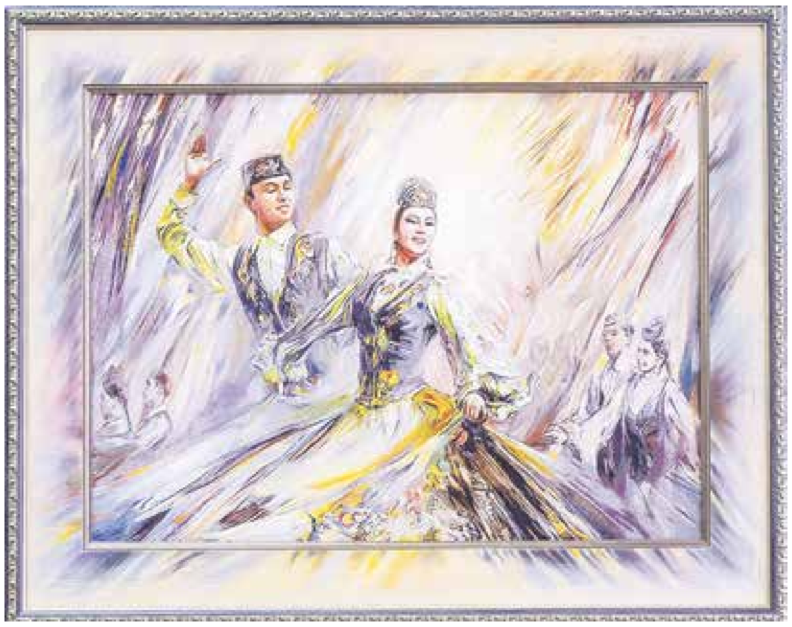

Казандагы «Манеж» күргәзмә үзәгендә Россиянең 300 дән артык чигү остасын берләштерә алган авторлык проекты кысаларындагы «Дөнья матур» күргәзмәсе 3 сентябрьгә кадәр дәвам итәчәк.

Аның белән танышу өчен, чигү осталары хәтта башка калалардан да махсус килә. Мәсәлән, күргәзмә картиналарына үз соклануын белдерүчеләрнең янәшәмдәгесе Чабаксар остасы иде. Залга эленгән гобелен чигүле картиналарның барысы да диярлек мәшһүр рәссамнар тарафыннан узган гасырларда иҗат ителгән дөнья классик сынлы сәнгать шедеврлары күчермәләрен кабатлауга нигезләгән. Башкача моны картинаның үзенчәлекле реконструкциясе диярга дә мөмкин. Кайбер өлгерләр аларны берничә ай эчендә башкарган, сурәтләрнең бик вак итеп бүленгән канвага үтә кечкенә «күзәнәк»ләргә чигелүен исәпкә алыйк. Залдагы аңлатмада да әгәр дә биредәге 63 картинага салынган бар тырышлыкны бергә берләштерсәң, 1 остага якынча 14 млн «күзәнәк»не тапкырлап чигәргә, 300 км дан артык чигү җебе кулланырга һәм бар эш өчен «нибары» 55 ел сарыф итәргә кирәк булыр иде, диелгән.

2017 елгы проект 2020 елга инде Сәнгати чигү музей-галереясы итеп үзгәртелгән. Аның авторы һәм оештыручысы – Светлана Дианова. Мондый әсәрләр шулай күчмә күргәзмә форматында калалардан-калаларга китерелеп, (мәсәлән, «Манеж» үзәгендәгесе әлеге проектның инде 25 нче күргәзмәсе), борынгы рәсем сәнгатен дә пропагандалыйлар һәм үз кул эшләнмәләре коллекцияләрен булдырган осталарны да халыкка таныталар. Әлеге традицион гамәли сәнгать байларның йорт интерьеры бизәлеше өчен махсус тукылган гобеленнар аша башланып китсә дә, тора-бара кул хезмәтенә дә әйләнгән, яңадан торгызылган, заманга яраклаштырылган. Аны башкарып чыгу өчен махсус компьютер технологияләре дә кулланыла, картинаның дизайн схемасы әсәр реализмын тиешенчә сыйфатка җиткерергә һәм төсләр күчешен оригиналга мөмкин кадәр якынайтып, төгәл итеп ачарга тиеш, бары тик шул очракта гына гобелен чигеше белән иҗат ителгән картиналар тулысынча «җанлана».

Күргәзмә ислам диненә багышланган шәмаилләр белән ачылып китә. Алар Казан осталары Ләйлә Сафиуллина, Гүзәл Шабурова тарафыннан иҗат ителгән. Дагстаннан Насибат Эскендерованың «Аллаһ», «Аятел-көрси» хезмәтләре дә катлаулы бизәмле һәм күңелләргә үтеп керә.

Бирегә татар милли киемле курчак та урнаштырылган. Аны Мәскәү өлкәсенең Чехов каласы остасы Наталья Шевченко ясаган. Ә менә талантлы рәссамыбыз, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе Илдус Мортазинның «Татар биюе» әсәре буенча иҗат ителгән чигүле картинасы шушы күргәзмә өчен Татьяна Котельникова тарафыннан махсус чигелгән. Аның дизайн эскизын Надежда Ильина башкарган.

Биредәге уникаль хезмәтләр кырына беркетелгән аңлатмаларга картинаның авторы, картина аталышы, аны кабатлап чигүченең исем-фамилиясе, чигеш өчен ничә төс кулланылуы һәм моның өчен никадәр вакыт таләп ителүе хакында да язылган. Күп очракта, эшләр өчен 200-300 дән артык төсле җеп сайланган, алар 4-7 айдан алып 1 ел, 1,5 яисә 2-3 ел эчендә башкарылып чыгылганнар. Мәсәлән, Түбән Кама остасы Светлана Черникова В.Анищенконың «Җылы октябрь» әсәрен 128 төс белән 3 ел чиккән, ә Казан чигүчесе Анжелика Галиуллина Л.Дойчның «Урамда көлчә белән сату итүче» картинасы күчермәсен 174 төс кулланып, 1 ел 3 ай дәвамында чиккән. Интернетта кайбер осталарның иҗат процессы буенча видеоязмалары да очрый, һәм мондый хезмәткә бары тик түзем холыклы, сәнгатькә үтә гашыйк затлар гына алынуына тагы бер кат ышанасың.

«Дөнья матур!» проекты бу юлы да Мәскәү, Мәскәү өлкәсе, Санкт-Петербург, Карелия, Омск, Түбән Новгород, Пенза, Нижневартовск, Красноярск, Сургут, Саратов, Смоленск, Томск, Тула өлкәләре, Дагстан һәм Татарстан чигүчеләрен берләштергән. Казан күргәзмәсендәге 63 картинаны Россиянең 21 шәһәрендә яшәүче 38 оста иҗат иткән, һәм проект авторы С.Дианова әлеге күргәзмәне ачу максатын халыкта позитив хисләр арттырырга теләве белән аңлата һәм күргәзмә беркемне дә битараф калдырмас дип өмет итә.

Зилә НИГЪМӘТУЛЛИНА.

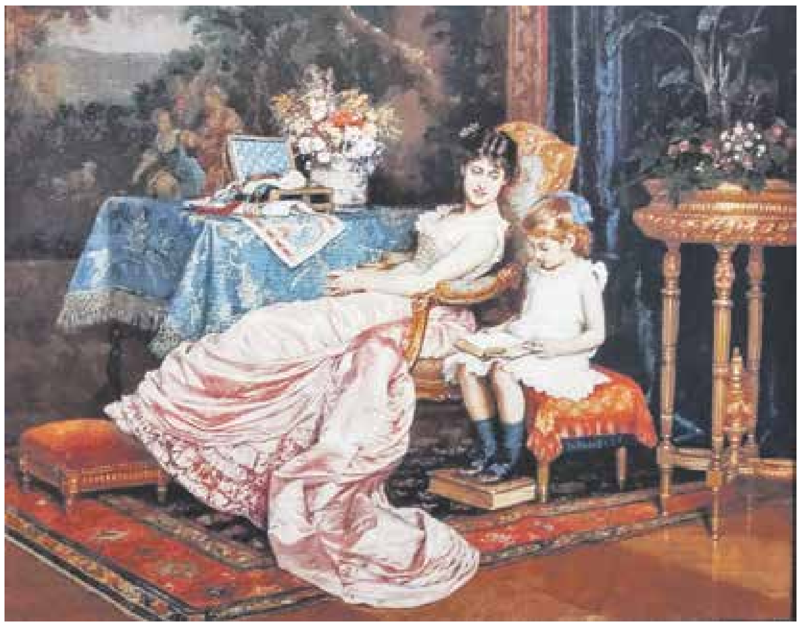

Мәдәни җомга

ГАМӘЛГӘ КУЮЧЫ –
«ТАТМЕДИА»
АКЦИОНЕРЛЫК ҖӘМГЫЯТЕ

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы
директоры – баш мөхәррир

**Вахит Шәих улы
ИМАМОВ**

Җаваплы сәркатип өчен
В. ИМАМОВ

Шылтыратыгыз:

222-09-83 (1562) – кабул итү бүлмәсе;

222-05-47 (1560) – җаваплы сәркатип, компьютер үзәге;

222-05-47 (1561) – иҗтимагый-сәяси тормыш, мәгариф һәм фән, сәнгать бүлекләре; хатлар һәм социаль көнкүреш, тәрҗемә бүлекләре;

222-09-84 (1266) – бухгалтерия.

**Реклама хезмәте телефоны:
(843)222-05-47 (1560)**

Газета Элемтә, мәгълүмати
технологияләр һәм гаммәви
коммуникацияләр өлкәсенә
күзәтчелек итү федераль хезмәтендә
(Роскомнадзор)
2019 елның 9 октябрендә
ПИ №ФС 77–76961 нче санлы теркәү
таныклыгы алды

Индекс П2355

Авторлар фикере редакция
фикере белән аваздаш
булмаска да мөмкин

Редакциянең рәсми
оешмаларда юллаучы булып
йөрү мөмкинлеге юк

Хатлар, кулъязмалар,
фотографияләр, рәсемнәргә
бәяләмә бирелми һәм алар кире
кайтарылмый

© Газетада чыккан материалларны
күчереп бастырганда редакциядән
язмача рөхсәт алу мәҗбүри

Реклама һәм белдерүләрнең
төгәллеге өчен реклама бирүчеләр
үзләре җаваплы

**Безгә иганәлек ярдәме күрсәтергә
теләүчеләр өчен редакциянең
исәп-хисап счеты:**

ИНН 1655144950 КПП 165802012
ПАО «АК БАРС» банк,
г. Казань
р/с 40702810600020010312
к/с 30101810000000000805
БИК 049205805 ОГРН 1021600000124

**НӘШЕР ИТҮЧЕ –
«ТАТМЕДИА» АҖ**

420097, Казан, Академия урамы, 2

**Редакция, гамәлгә куючы
һәм басмаханәнең адресы:**
420066, Казан,
Декабристлар урамы, 2
E-mail: m-jomga@mail.ru

**«Мәдәни җомга» газетасы
Интернетта:
www.madanizhomga.ru**

Басмаханә гаебе белән җибәрелгән
сыйфат җитешсезлекләре
хакында 562-10-61 номерлы
телефон буенча шылтыратырга

**Газета һәр атнаның
җомга көнендә чыга.
Бу санның
чыгу көне 21.07.2023**

График буенча бу санга
15 сәгатьтә кул куелырга тиеш.
Кул куелды – 14 сәгать 30 минутта.

«Татмедиа» АҖ филиалы
– «Идел-Пресс» полиграфия-
нәшрият комплексында басылды
Газетаның сатудагы бәясе ирекле

Тираж – 2500 данә

Заказ 2627

16+